

2023-01

þÿ ÿ¹ ã ç - ã µ¹ â • » » ¬ ´ ç â

þÿ “¹ ç å^{3 0} ç ã » ±^{2 -} ± â (1 9 5 3 - 1 9 6 5) ¼

þÿ ä ± ± á ç µ⁻ ± ä ç å • ‘ æ ÿ

þÿ æ ± ã¹ ì à ç å » ç â , ± ½ ±^{3 1} î ä · â

þÿ œ µ ä ± ä ä å ç^{1 ± 0} ì á ì³ á ± ¼ ¼ ± ™ ä ä ç á⁻ ± â , £ ç ç » ® š ç^{1 ½} é^{½ 1 0} î^½ • à¹ ä ä · ¼ î^½ , æ µ
þÿ ‘ ½ , á é à¹ ä ä^{1 0} î^½ £ à ç ä ´ î^½ , ± ½ µ à¹ ä ä ® ¼¹ ç • µ ¬ à ç »¹ â ¬ æ ç ä

<http://hdl.handle.net/11728/12430>

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών
Εξ Αποστάσεως

Οι σχέσεις Ελλάδος – Γιουγκοσλαβίας (1953-1965)
μέσα από τα αρχεία του NATO

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Παναγιώτης Τασιόπουλος
Αριθμός μητρώου: 1214813618

Βρυξέλλες, Ιανουάριος 2023

Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών
Εξ Αποστάσεως

Οι σχέσεις Ελλάδος – Γιουγκοσλαβίας (1953-1965)
μέσα από τα αρχεία του NATO

Διπλωματική εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία (Εξ αποστάσεως) στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις.

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Παναγιώτης Τασιόπουλος
Αριθμός μητρώου: 1214813618

Βρυξέλλες, Ιανουάριος 2023

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Παναγιώτης Τασιόπουλος, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Σελίδα Εγκυρότητας

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή: Παναγιώτης Τασιόπουλος

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Οι σχέσεις Ελλάδος – Γιουγκοσλαβίας (1953-1965) μέσα από τα αρχεία του ΝΑΤΟ

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων: Παναγιώτης Κιμουρτζής, καθηγητής.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αντώνης Κλάψης, επίκουρος καθηγητής.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Μάριος Ευρυβιάδης, καθηγητής.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Παναγιώτης Τασιόπουλος, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «*Οι σχέσεις Ελλάδος – Γιουγκοσλαβίας (1953-1965) μέσα από τα αρχεία του ΝΑΤΟ*», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών,

Παναγιώτης Τασιόπουλος,

20 Ιανουαρίου 2023

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία δε θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την βοήθεια, τις συμβουλές και τις υποδείξεις του καθηγητή Παναγιώτη Κιμουρτζή. Του οφείλω ειλικρινείς ευχαριστίες για την εμπιστοσύνη και την καθοδήγησή του από το πρώτο κιόλας εξάμηνο αυτού του ακαδημαϊκού ταξιδιού.

Θα ήταν τεράστια παράλειψη, αν δεν ευχαριστούσα από καρδιάς τον, πάνω απ' όλα φίλο, Κ.Α. για την ενθάρρυνση, τις συζητήσεις και την ανιδιοτελή συμπαράστασή του. Όχι μόνο αναφορικά με αυτή την εργασία, αλλά γενικότερα για την εκτίμησή του προς εμέ.

Οφείλω, επίσης, να ευχαριστήσω τον Τόμι Χούχτανεν, εκτελεστικό διευθυντή στην εταιρεία που εργάζομαι, για την ευγένειά του να εγκρίνει την κάλυψη των εξόδων του μεταπτυχιακού αυτού από τον εταιρικό προϋπολογισμό.

Επίσης, αν και μπορεί να φαίνεται τετριμμένο, χωρίς την στήριξη των γονιών και της αδερφής μου, αμφιβάλλω αν θα είχα καταφέρει να φέρω εις πέρας το πρόγραμμα αυτό. Η λέξη ευχαριστώ για αυτούς φαντάζει μικρή.

Τέλος, ευχαριστίες πρόκεινται στους καθηγητές και στους συμφοιτητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολης Πάφου για τις πάντα εποικοδομητικές διαλέξεις και συζητήσεις που ακολουθούσαν αυτές.

Στην Βοjana και στον Μιχαήλ

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας ήταν να μελετηθούν οι σχέσεις Ελλάδος - Γιουγκοσλαβίας από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Είναι η εποχή που η Ελλάδα εντάσσεται πλήρως στους αμυντικούς σχεδιασμούς της Δύσης, ενώ η Γιουγκοσλαβία προσπαθεί να υιοθετήσει έναν δικό της «σοσιαλιστικό δρόμο». Μία πολιτική που θα της επιτρέψει να διατηρεί μία λεπτή ισορροπία μεταξύ φιλελεύθερης Δύσης και κομμουνιστικής Ανατολής.

Φόβος της κυρίαρχης ελληνικής πολιτικής ελίτ ήταν ο «εκ βορρά κίνδυνος» και η πιθανότητα να δημιουργηθεί μία συμμαχία γειτονικών κρατών, που θα γινόταν εθνικά επικίνδυνη. Ταυτόχρονα, η ρήξη Τίτο-Στάλιν δημιουργούσε στο Γιουγκοσλαβικό καθεστώς μία ανασφάλεια, όχι μόνο ως προς την επιβίωσή του, αλλά και ως προς την εδαφική ακεραιότητα της χώρας. Το Βαλκανικό Σύμφωνο του 1953-1954, παρά την θνησιγενή του φύση, υπήρξε η βάση για μία στενότερη συνεργασία μεταξύ των δύο βαλκάνιων γειτόνων.

Σε διεθνές επίπεδο, οι δύο πρώτες δεκαετίες του Ψυχρού Πολέμου χαρακτηρίζονται από σειρά κρίσεων, όπως αυτή του Σουέζ, η ουγγρική εξέγερση (1956), η ανέγερση του Τείχους του Βερολίνου (1961), με αποκορύφωμα την «Κρίση της Κούβας» (1962). Παράλληλα, όμως, η συνειδητοποίηση από τις δύο υπερδυνάμεις ότι η ανεξέλεγκτη τριβή μπορούσε να οδηγήσει σε πυρηνικό όλεθρο, εγκαίνιασε από το 1962 και μετά μία παρατεταμένη περίοδο ύφεσης.

Στο πλαίσιο αυτό, οι τεταμένες ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις της δεκαετίας του 1940, με την μεσολάβηση και των Ηνωμένων Πολιτειών, εξομαλύνονται. Αθήνα και Βελιγράδι αποδεικνύουν πως όταν διακυβεύεται ο σκληρός πυρήνας των συμφερόντων ενός κράτους, ακόμα και κοινωνίες με τελείως διαφορετικά συστήματα θεώρησης του κόσμου, αλλά και οργάνωσης, μπορούν να βρουν πεδίο σύγκλισης και συνεργασίας. Βέβαια, η προσέγγισή τους δεν υπήρξε τελείως ανέφελη. Ιστορικά ανακλαστικά και πίεση εσωτερικών παραγόντων και στις δύο χώρες δημιούργησαν δύο σημαντικές κρίσεις (1961-1962 και 1965). Κύριο ζήτημα ήταν το Μακεδονικό.

Όπως είναι φυσικό, σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, αλλά και στους διεθνοπολιτικούς υπολογισμούς της Γιουγκοσλαβίας, έπαιζαν οι στοχεύσεις και οι προτεραιότητες του NATO. Χαρακτηριστική ήταν η στήριξη της Ελλάδος στα φόρα της Συμμαχίας κάθε φορά που εγείρετο κάποια ένσταση σχετικά με την στάση της Γιουγκοσλαβίας.

Επίσης, από το 1953 και μετά, παρατηρούμε την απαρχή μίας πιο ενδεδειγμένης ανάλυσης της πολιτικής του Ανατολικού μπλοκ από το ΝΑΤΟ. Ως καταληκτική ημερομηνία επελέγη το 1965, όταν στην Ελλάδα η κυβέρνηση Παπανδρέου χάνει την εξουσία, ενώ η Γιουγκοσλαβία αρχίζει να εφαρμόζει νέες πολιτικές στο εσωτερικό της, οι οποίες σε βάθος χρόνου θα εντείνουν τις εσωτερικές εθνοτικές αντιθέσεις.

Για την υλοποίηση της εργασίας ερευνήθηκαν τα σχετικά αρχεία της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας, τα επίσημα έγγραφα του ελληνικού και του γιουγκοσλαβικού υπουργείου εξωτερικών, αρχεία ηγετών, αλλά και ο τύπος της εποχής. Επιπλέον υλικό αντλήθηκε από την υπάρχουσα, δευτερεύουσα ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Λέξεις κλειδιά: κομμουνισμός, ΝΑΤΟ, Μακεδονικό, «εκ βορρά κίνδυνος», σύστημα ασφαλείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ.....	1
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ.....	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Κατανοώντας το ιστορικό πλαίσιο	9
A.1. Η διάψευση των ελπίδων – Η αρχή του Ψυχρού Πολέμου (1945-1949)	9
A.2. Στην άβυσσο του εμφυλίου.....	14
A.3. Το τέλος μίας σχέσης: η ρήξη Τίτο-Στάλιν (1948)	20
Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Με το βλέμμα στην Δύση	
B.1. Η πρώτη προσπάθεια προσέγγισης Ελλάδος-Γιουγκοσλαβίας (1948-1953)..25	
B.2. Η ένταξη της Ελλάδος στο ΝΑΤΟ (1952)	30
Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Αθήνα – Βελιγράδι: Η χρυσή επταετία και η ρήξη	36
Γ.1. Η πρώτη περίοδος (1953-1955) – Το Βαλκανικό Σύμφωνο	36
Γ.2. Η δεύτερη περίοδος (1956-1963) – Μία ειλικρινής σχέση	44
Γ.2.1. Η πρώτη θητεία Καραμανλή (1956-1958)	46
Γ.2.2. Από την ΕΔΑ στον Ανένδοτο – Η δεύτερη θητεία Καραμανλή (1958-1961)	49
Γ.2.3. Η περίοδος των κρίσεων – Η τρίτη θητεία Καραμανλή (1961-1963)	53
Γ.3. Η τρίτη περίοδος (1964-1965) – Προσπάθεια επανασύνδεσης	57
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	65
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ (προσωπογραφίες, φωτογραφίες, αρχεία).....	70
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	92

ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΚΡΩΝΥΜΙΩΝ

- Αντάντ: Εγκάρδια Συνεννόηση (Γαλλία – Μεγάλη Βρετανία)
- Β'Π.Π.: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος
- ΓΕΣ: Γενικό Επιτελείο Στρατού
- ΔΝΤ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
- ΔΣΕ: Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος
- ΔΣ: Δημοκρατικός Στρατός
- ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
- ΕΑΣ: Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός (Γιουγκοσλαβία, 1941-1945)
- ΕΓΚ: Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών
- ΕΔΑ: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
- ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
- ΕΚ: Ένωση Κέντρου
- ΕΚΚΑ: Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση
- ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
- ΕΟΚ: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
- ΕΟΚΑ: Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών (Κύπρος, 1955-1959)
- ΕΠΑ: Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης
- ΕΠΕΚ: Εθνική Προοδευτική Ένωσις Κέντρου
- ΕΡΕ: Εθνική Ριζοσπαστική Ένωσις
- ΕΣ: Εθνικός Στρατός
- ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
- ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
- ΚΚΓ: Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας
- ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος
- ΚΚΜ: Κομμουνιστικό Κόμμα Μακεδονίας (Γιουγκοσλαβία, 1943-1952)
- ΚΚΣΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης
- Κομινφόρμ: Γραφείο Πληροφοριών των Κομμουνιστικών και Εργατικών Κομμάτων
- ΚΥΠ: Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (Ελλάδα, 1953-1986)
- ΛΔΓ: Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας (1949-1990)
- ΛΔΜ: Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας (Γιουγκοσλαβία, 1946-1963)
- Μπενελούξ (Benelux): Οικονομική Ένωση Βελγίου, Ολλανδίας και Λουξεμβούργου.

ΝΟΦ: Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (*Народноослободителен фронт*, Ελλάδα, 1945-1949)

ΟΔΓ: Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (1949-1990)

ΟΕΟΣ: Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΔΚ: Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (Ελλάδα, 1947-1949)

ΠΕΕΑ: Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (Ελλάδα, 1944)

ΣΔΜ: Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας (Γιουγκοσλαβία, 1963-1991)

ΣΝΟΦ: Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (*Славјаномакедонски Народно Ослободителен Фронт*, Ελλάδα, 1943-1944)

ΣΣΓΕ: Σοσιαλιστική Συμμαχία Γιουγκοσλάβων Εργαζομένων

COMECON: Συμβούλιο για την Αμοιβαία Οικονομική Βοήθεια (1949-1991)

MOD: Ministry of Defence (ορολογία NATO)

NATO: North Atlantic Treaty Organization

NSC: National Security Council (ΗΠΑ)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

1944	«Δεκεμβριανά».
1945	Τέλος Β'Π.Π.
1946	Αρχή ελληνικού εμφυλίου πολέμου.
1947	«Δόγμα Τρούμαν» – Σχέδιο Μάρσαλ.
1948	Ρήξη Τίτο–Στάλιν.
1949	Τέλος ελληνικού εμφυλίου πολέμου.
1950	Αποκατάσταση διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας.
1952	Είσοδος Ελλάδας–Τουρκίας στο ΝΑΤΟ – Κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπάγου.
1953	Πρόεδρος των ΗΠΑ αναδεικνύεται ο Ντουάιτ Αϊζενχάουερ - Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας (Αγκυρα) – Θάνατος Ιωσήφ Στάλιν – Ανάλυση εξουσίας ΕΣΣΔ από τον Νικήτα Χρουτσώφ / πολιτική «ειρηνικής συνύπαρξης» – Θάνατος Νικολάου Πλαστήρα – Συμφωνία Ελλάδας-ΗΠΑ για τις Αμερικανικές βάσεις - 6 ^ο Συνέδριο ΚΚΓ.
1954	Πρώτη επίσκεψη Γιόζιπ Μπροζ Τίτο στην Ελλάδα - Συνθήκη Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας (Μπλεντ) – Πρώτη προσφυγή Ελλάδος στον ΟΗΕ για το Κυπριακό – Μνημόνιο για την ρύθμιση του ζητήματος της Τεργέστης (Ιταλία-Γιουγκοσλαβία).
1955	Αρχή αγώνα ΕΟΚΑ – Επίσκεψη του ελληνικού βασιλικού ζεύγους στην Γιουγκοσλαβία – Διακήρυξη του Βελιγραδίου - «Σεπτεμβριανά» - Θάνατος Αλ. Παπάγου – Πρώτη κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή.
1956	Ίδρυση ΕΡΕ / Δεύτερη κυβέρνηση Κ. Καραμανλή – Διακήρυξη Μόσχας – Επίσκεψη Τίτο στην Κέρκυρα – Κρίση τους Σουέζ – Ουγγρική εξέγερση – Επίσκεψη Κ. Καραμανλή και Ευάγγελου Αβέρωφ στην Γιουγκοσλαβία.
1957	Επίσκεψη του ελληνικού βασιλικού ζεύγους στο Μπριόνι (Γιουγκοσλαβία) – Εκτόξευση από την ΕΣΣΔ του «Σπούτνικ Ι».
1958	7ο Συνέδριο ΕΓΚ - Τρίτη κυβέρνηση Καραμανλή / Ανάδειξη ΕΔΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση – Επίσκεψη Αβέρωφ στο Μπριόνι και συνομιλίες με Τίτο και Γκαμάλ Αμπντέλ Νάσερ.
1959	Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου – Επίσκεψη Τίτο στην Ρόδο – Συμφωνία

	Ελλάδας-ΗΠΑ για τακτικά πυρηνικά – Δώδεκα Συμφωνίες Συνεργασίας Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας – Μαζικές, υποχρεωτικές ορκωμοσίες σλαβόφωνων της Δυτικής Μακεδονίας.
1960	Δεύτερη Επίσκεψη Καραμανλή στην Γιουγκοσλαβία – Πρώτη «συμφωνία κυρίων» Ευ. Αβέρωφ και Κότσα Πόποβιτς - 5 ^ο Συνέδριο Σοσιαλιστικής Συμμαχίας (Σκόπια).
1961	Πρόεδρος των ΗΠΑ αναδεικνύεται ο Τζων Φ. Κέννεντυ - Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδος με την ΕΟΚ - Τέταρτη κυβέρνηση Κ. Καραμανλή – Έναρξη «Ανένδοτου αγώνα» - Τείχος Βερολίνου - Πρώτη Σύνοδος των Αδεσμεύτων κρατών (Βελιγράδι) - Δήλωση Ντράγκο Κουντς περί ύπαρξης «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα.
1962	Μονομερής αναστολή της συμφωνίας μεθοριακής επικοινωνίας από την Ελλάδα – Πυραυλική κρίση της Κούβας – Δεύτερη «συμφωνία κυρίων» Ευ. Αβέρωφ και Κ. Πόποβιτς.
1963	Νέο Σύνταγμα Γιουγκοσλαβίας - Επίσκεψη Σαρλς Ντε Γκώλ στην Ελλάδα - Δολοφονία Λαμπράκη – Παραίτηση κυβέρνησης Κ. Καραμανλή – Πρώτη κυβέρνηση ΕΚ – Αποχώρηση Κ. Καραμανλή από την Ελλάδα – Δολοφονία Τζ. Φ. Κέννεντυ / ανάληψη εξουσίας από τον Λίντον Μπ. Τζόνσον.
1964	Δεύτερη κυβέρνηση ΕΚ – Θάνατος Βασιλέως Παύλου – Διασύνδεση Γιουγκοσλαβίας με COMECON – Αποκατάσταση σχέσεων Ελλάδας και Βουλγαρίας - Σχέδια Άτσεσον για την Κύπρο – Ανάληψη εξουσίας στην ΕΣΣΔ από τον Λεονίντ Μπρέζνιεφ - Επανενεργοποίηση συμφωνίας μεθοριακής επικοινωνίας.
1965	Επίσκεψη Γεωργίου Παπανδρέου και Σταύρου Κωστόπουλου στο Βελιγράδι / διπλωματική κρίση λόγω Μακεδονικού – Παραίτηση Γ. Παπανδρέου – «Ιουλιανά».
1967	Δικτατορία των Συνταγματαρχών (Ελλάδα) – Κατάρρευση σχέσεων Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εάν ανατρέχαμε στην ιστορία των Βαλκανίων από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα, εύκολα θα διαπιστώναμε ότι πρόκειται για έναν συνεχή αγώνα επικράτησης του ενός εθνικισμού έναντι του άλλου. Η διαμόρφωση των σύγχρονων βαλκανικών κρατών προήλθε, εν πολλοίς, μέσω μίας πορείας αμφισβήτησης των δικαιωμάτων των όμορων κρατών επί των διεκδικούμενων εδαφών, που άφηνε πίσω της η διαδικασία κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για την επίτευξη του στόχου αυτού υπήρξαν, πέρα από τις αιματηρές συγκρούσεις, ποικίλες συμμαχίες μεταξύ των βαλκανικών εθνών, που είτε αποσκοπούσαν στην ανατροπή του *status quo*, είτε στόχευαν στην διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης και την διασφάλιση των κεκτημένων.

Διαχρονικά, ανεξαρτήτως των κρίσεων που κατά καιρούς πέρασε, η πιο σταθερή σχέση φαίνεται να είναι αυτή της Ελλάδας με την Σερβία, ή υπό όποια άλλη μορφή το κράτος αυτό εμφανίζεται στην χρονική εξέλιξη. Η δυναμική του σερβικού έθνους και η σημασία του για την κεντρική Βαλκανική, το κατέστησε κυρίαρχο του πολιτικού γίνεσθαι σε κάθε κρατική οντότητα που βρέθηκε ως συστατικό μέρος ή δημιούργησε το ίδιο, ως αποτέλεσμα του νοτιοσλαβικού εθνικισμού. Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια των δύο κρατών να συγκροτήσουν ένα κοινό μέτωπο, ώστε να προωθήσουν τα συμφέροντά τους, εντοπίζεται στο μακρινό 1867 και την Συνθήκη Συμμαχίας του Φεσλάου (14/26 Αυγούστου 1867).¹ Από το σημείο εκείνο κι έπειτα, οι δύο χώρες θα συγκλίνουν ως προς τα συμφέροντά τους: είτε προς την κατεύθυνση να εκδιώξουν τους Οθωμανούς από τα ευρωπαϊκά εδάφη, είτε προκειμένου να ανασχέσουν τον βουλγαρικό εθνικισμό, κυρίως στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας.

Κορωνίδα των κοινών προσπαθειών ήταν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι του 1912-13, και η συμμαχία με την Αντάντ κατά την διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου. Σε διαφορετικές, όμως, φάσεις εμπλοκής στην παγκόσμια σύρραξη. Αποτέλεσμα αυτών των επιλογών ήταν οι δύο χώρες, στα τέλη της δεκαετίας του 1910, να βγουν

¹ Με την φιλόδοξη αυτή Συνθήκη, τα δύο συμβαλλόμενα μέρη στόχευαν να απελευθερώσουν όλους τους υπόδουλους χριστιανούς της ευρύτερης βαλκανικής με κοινή επίθεση εναντίον των Οθωμανών, την άνοιξη του 1868. Τελικά, το σχέδιο δεν προχώρησε εξαιτίας των μετέπειτα αμφιβολιών των πολιτικών και πολιτειακών ηγεσιών των δύο χωρών. Βλ. Αντώνης Κλάψης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα 2019, σελ. 143-148.

ιδιαίτερες ενισχυμένες εδαφικά, πληθυσμιακά και στρατιωτικά, αποτελώντας σημείο αναφοράς σε περιφερειακό επίπεδο.

Ωστόσο, τρεις από τους ιστορικούς εθνικισμούς των Βαλκανίων (ελληνικός, σερβικός και βουλγαρικός), εκτός των εδαφικών διεκδικήσεων, επικεντρώθηκαν και στην διεκδίκηση του σλαβόφωνου πληθυσμού της Δυτικής, Ανατολικής και Βόρειας Μακεδονίας. Ένας παράγοντας, ο οποίος θα αποτελέσει κύριο σημείο τριβής και έντασης, ιδίως μετά την ανάπτυξη της μαρξιστικής, διεθνιστικής ιστοριογραφίας.

Η ταυτότητα των σλαβοφώνων της Ελλάδος ήταν εκείνη που δημιούργησε και την πρώτη κρίση μεταξύ Αθηνών και Βελιγραδίου. Αφορμή υπήρξε το Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ (29 Σεπτεμβρίου 1924),² το οποίο αναγνώριζε τον συγκεκριμένο πληθυσμό ως βουλγαρικό. Η αντίδραση του Βελιγραδίου υπήρξε έντονη και για κάποια χρόνια οι σχέσεις των δύο κρατών χαρακτηρίζονταν από καχυποψία.

Δέκα χρόνια αργότερα (Οκτώβριος 1934), υπό την ενορχήστρωση του Ελευθερίου Βενιζέλου, οι τέσσερις μη αναθεωρητικές χώρες των Βαλκανίων (Ελλάδα, Γιουγκοσλαβία, Τουρκία και Ρουμανία) θα υπογράψουν το Βαλκανικό Σύμφωνο, το οποίο στην ουσία στρεφόταν εναντίον της βουλγαρικής επεκτατικής πολιτικής και υπέρ της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας των συμβαλλομένων μερών.

Η λαίλαπα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Β' Π.Π.) θα βρει τις δύο χώρες να μάχονται εναντίον του άξονα, πρώτα ως συγκροτημένα κράτη και εν συνεχεία μέσω των αντιστασιακών κινημάτων και των εξόριστων κυβερνήσεών τους. Τα πιο ενεργά κινήματα, βάσει λαϊκής συμμετοχής, και στις δύο περιπτώσεις θα έχουν κομμουνιστικό πρόσημο. Στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, οι παρτιζάνοι θα απελευθερώσουν την χώρα καταλαμβάνοντας την εξουσία, ενώ στην Ελλάδα, οι αστικές πολιτικές δυνάμεις με την βοήθεια των Βρετανών κι ύστερα από έναν αιματηρό εμφύλιο θα επιβληθούν.

Γίνεται εύκολα κατανοητό, ότι στον περιορισμένο χώρο των επόμενων σελίδων δεν είναι δυνατό να αναλυθεί ολόκληρο το ιστορικό πλέγμα των ελληνοσερβικών / ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων. Για τον λόγο αυτό, η εργασία θα επικεντρωθεί στην περίοδο 1953-1965. Είναι η περίοδος, που στην Ελλάδα εμφανίζεται, για πρώτη φορά μεταπολεμικά, μία σειρά ισχυρών, προσωποκεντρικών κυβερνήσεων, ενώ η χώρα έχει ήδη γίνει αναπόσπαστο μέρος της Δύσης. Σε

² Το πρωτόκολλο πήρε το όνομά του από τους υπουργούς εξωτερικών της Ελλάδος, Νικόλαο Πολίτη και τον Βούλγαρο ομόλογό του, Χρίστο Καλφώφ.

συνδυασμό με την εδραίωση του καθεστώτος του εμβληματικού στρατάρχη Γιόζιπ Μπροζ Τίτο (εικόνα 1) στην Γιουγκοσλαβία, οι σχέσεις των δύο κρατών μπαίνουν σε μία μακρά τροχιά βελτίωσης, η οποία, όμως θα έχει ημερομηνία λήξης, εξαιτίας των «μακεδονικών φαντασμάτων» που οι ηγεσίες, προπαντός της Ελλάδας, προσπάθησαν να κρύψουν καλά στο σκοτάδι της λήθης.

Η ανάλυση των σχέσεων Αθηνών – Βελιγραδίου στη συγκεκριμένη περίοδο δεν μπορεί να γίνει, χωρίς να ληφθεί υπόψιν το διεθνές πλαίσιο και η παγκόσμια ισορροπία δυνάμεων. Πρόκειται -στο μεγαλύτερο κόμματι της- για μία περίοδο όξυνσης του Ψυχρού Πολέμου, αλλά ταυτόχρονα και εντάσεως των τοπικών ανταγωνισμών. Για την Ελλάδα, το Κυπριακό και η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων θα μονοπωλήσει σχεδόν την εξωτερική πολιτική της. Πυξίδα στις επιλογές της θα αποτελέσει η γεωγραφία και η ιστορική εμπειρία. Ενώ για την Γιουγκοσλαβία, οι πιέσεις που δέχεται -ως ιδεολογικός παρίας- από το Ανατολικό μπλοκ με αιχμή του δόρατος την Βουλγαρία και την Αλβανία θα την κάνουν να αναζητήσει τον ρόλο της ηγέτιδας δύναμης με την δημιουργία ενός τρίτου μπλοκ κρατών, τα οποία επιδιώκουν να μείνουν ανεξάρτητα από τους δύο ψυχροπολεμικούς συνασπισμούς.

Στην πράξη, και οι δύο χώρες θα υιοθετήσουν μία πραγματιστική προσέγγιση στις μεταξύ τους σχέσεις, αποδεικνύοντας ότι όταν διακυβεύεται ο σκληρός πυρήνας των συμφερόντων ενός κράτους, ακόμα και κοινωνίες με τελείως διαφορετικά συστήματα θεώρησης του κόσμου, αλλά και οργάνωσης, μπορούν να βρουν πεδίο σύγκλισης και συνεργασίας. Άξιο αναφοράς είναι, ότι όσες φορές κι αν δημιουργήθηκε κάποια κρίση μεταξύ Ελλάδος και Γιουγκοσλαβίας κατά τα έτη αυτά, ήταν απόρροια εσωτερικής πίεσης μικρότερων ή μεγαλύτερων πολιτικών και δημοσιογραφικών κύκλων, και όχι πραγματική επιλογή των ηγεσιών ή των διπλωματών τους.

Στην προσπάθεια να αναλυθούν και να κατανοηθούν οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις της περιόδου χρησιμοποιήθηκαν αρκετά αποχαρακτηρισμένα έγγραφα του ΝΑΤΟ (1952-1966), τα αρχεία των ηγετών της περιόδου, καθώς και έγγραφα από τα υπουργεία εξωτερικών της Ελλάδος, της Γιουγκοσλαβίας, της Μεγάλης Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (ΗΠΑ). Σημαντική πηγή για να μελετηθεί το πολιτικό κλίμα της εποχής υπήρξαν οι τοποθετήσεις των Ελλήνων πολιτικών στις συνεδριάσεις της Βουλής, αλλά και ο τρόπος κάλυψης των γεγονότων από τον ελληνικό και γιουγκοσλαβικό

τύπο. Τέλος, η εργασία δε θα ήταν δυνατόν να ολοκληρωθεί, χωρίς την χρήση ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων δευτερογενών πηγών αναφορικά με τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και τον Ψυχρό Πόλεμο.

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Τα χρόνια που ακολούθησαν το τέλος του Β' Π.Π., παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες και αντιξοότητες που είχε να αντιμετωπίσει η ανθρωπότητα, χαρακτηρίζονται από την ελπίδα και την θέληση για ανοικοδόμηση ενός νέου κόσμου πάνω στα ερείπια που άφησε η εξαιρετική ανθρωποσφαγή. Ενώ όλες οι χώρες ανασύντασσαν τις δυνάμεις τους και αφοσιώνονταν στην αναγέννηση τους, στην Ελλάδα ξεσπούσε ένας αδυσώπητος και καταστροφικός εμφύλιος πόλεμος. Απότοκος των ιδεολογικών διαχωριστικών γραμμών που θα διαιρούσαν τον κόσμο για τα επόμενα πενήντα χρόνια. Οι μάχες του Εθνικού Στρατού (ΕΣ) με τον Δημοκρατικό Στρατό (ΔΣ) αποτέλεσαν το προοίμιο της σύγκρουσης δύο κόσμων, της φιλελεύθερης Δύσης και της κομμουνιστικής Ανατολής.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα γίνει μία προσπάθεια να παρουσιαστούν οι απαρχές του Ψυχρού Πολέμου και ο τρόπος που επηρέασε και επηρεάστηκε από τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, καθώς και η σημασία που είχε για τα δύο αυτά γεγονότα η ιστορική ρήξη Τίτο-Στάλιν (1948).

Α.1. Η διάψευση των ελπίδων – Η αργή του Ψυχρού Πολέμου (1945-1949)

Όταν τον Μάιο του 1945 στο Βερολίνο γραφόταν ο επίλογος του πιο αιματηρού πολέμου στην ευρωπαϊκή ιστορία, το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης - συμπεριλαμβανομένης και της Γερμανίας- βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Δυτικών Συμμάχων (ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία) και της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ). Πιο συγκεκριμένα, στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, καθώς και στην βαλκανική, είχαν εγκαθιδρυθεί κομμουνιστικά καθεστώτα. Στον αντίποδα, στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, όπου οι αντικομμουνιστικές δυνάμεις είχαν επικρατήσει, η Αριστερά έμελλε να παίζει σημαντικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις. Τέλος, στην Ελλάδα η αδυναμία συνεννόησης των πολιτικών δυνάμεων σε συνδυασμό με τα πάθη που είχαν οξυνθεί κατά την διάρκεια της κατοχής, οδήγησαν την χώρα στην δίνη ενός αιματηρού εμφυλίου πολέμου, μετατρέποντάς την στο πρώτο πεδίο σύγκρουσης των δύο συνασπισμών.³

³ Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τμ. Β', Εστία, Αθήνα ⁵2019, σελ. 312-314.

Τα πρώτα δείγματα της νέας μεταπολεμικής αντιπαράθεσης είχαν διαφανεί ήδη από τον Φεβρουάριο του 1945 κατά την Διάσκεψη της Γιάλτας,⁴ όταν στην ουσία αφέθηκε στην Μόσχα η πρωτοβουλία των κινήσεων σε ολόκληρη την ανατολική Ευρώπη. Εφαρμοζόταν έτσι αυτό που προφητικά φέρεται να είχε δηλώσει ο Στάλιν σε συνάντησή του με τον Τίτο και τον Μίλοβαν Τζίλιας (Απρίλιος 1945) (εικ. 2), ότι η μορφή και το σύστημα κάθε χώρας μετά τον πόλεμο θα καθορίζονταν από το σημείο στο οποίο θα σταματούσαν τα στρατεύματα του νικητή.⁵ Μία εξέλιξη που σαφώς δεν άφηνε ικανοποιημένο μεγάλο μέρος των φιλελεύθερων κοινωνιών της Ευρώπης και της Αμερικής.

Ο Ψυχρός Πόλεμος δεν υπήρξε απλώς μία συνηθισμένη αντιπαράθεση μεταξύ δύο αντίπαλων στρατοπέδων. Ήταν μία διαμάχη πέρα και πάνω από παραδοσιακούς εθνικούς ανταγωνισμούς και ιδεολογικούς προσανατολισμούς. Αφορούσε την συνεχή προσπάθεια για επικράτηση ενός εκ των δύο εντελώς διαφορετικών συστημάτων οργάνωσης και διάρθρωσης της κοινωνίας.⁶ Οι κύριοι εκφραστές των δύο αυτών κόσμων, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, θεωρούσαν ότι τα πολιτικά συστήματά τους μπορούσαν να εφαρμοστούν σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς αντιπροσώπευαν την νεωτερικότητα της εποχής και συνεπώς την πρόοδο. Έτσι, η κάθε πλευρά εκλάμβανε την ενίσχυση των θέσεων της άλλης, ως δική της υποχώρηση σε έναν ατέρμονο αγώνα διεθνούς επιρροής.⁷

Η χρήση της ατομικής βόμβας από τις ΗΠΑ τον Αύγουστο του 1945 εναντίον της Ιαπωνίας οδήγησε στο τέλος του παγκοσμίου πολέμου και ταυτόχρονα στην έναρξη της ατομικής εποχής των διεθνών σχέσεων, μεταμορφώνοντας μονομιάς το στρατηγικό περιβάλλον των διακρατικών συγκρούσεων.⁸ Παράλληλα, οι ασυνήθιστες για την μέχρι τότε ιστορική πορεία, οικονομικές και στρατιωτικές δυνατότητες των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ δικαιωματικά τους επέτρεπαν να θεωρούνται ως οι μόνες

⁴ Η Διάσκεψη της Γιάλτας πραγματοποιήθηκε στις 04-11 Φεβρουαρίου 1945, μεταξύ των Τριών Μεγάλων συμμάχων (ΕΣΣΔ, ΗΠΑ, Μ. Βρετανία) και στόχο είχε την ρύθμιση της μεταπολεμικής ειρήνης.

⁵ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 162021, σελ. 83.

⁶ Evanthis Hatzivassiliou, "Propaganda, internal security and alliance politics: Greek proposals to NATO in the 1950s", *Intelligence and National Security*, vol. 30, nr. 1, Routledge, Oxfordshire 2015, σελ. 137.

⁷ David C. Engerman, "Ideology and the origins of the Cold War, 1917-1962", στο: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (επιμ.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. I, Cambridge University Press, New York 2010, σελ. 23.

⁸ Paul Kennedy, *The rise and fall of the Great Powers*, Unwin Hyman Limited, London 21988, σελ. 370.

Υπερδυνάμεις, των οποίων τα πρωτεία επιδέχονταν ελάχιστα περιθώρια αμφισβήτησης.

Το διπολικό σύστημα ήταν γεγονός, αφού οι προπολεμικές Μεγάλες Δυνάμεις είχαν βγει κατεστραμμένες από την άβυσσο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτός ήταν ένας ακόμη επιβαρυντικός παράγοντας που έθετε σε κίνδυνο την παγκόσμια ειρήνη, καθώς η περιστροφή γύρω από δύο μόνο κέντρα ισχύος αύξανε τις πιθανότητες μίας ατέρμονης πόλωσης.⁹

Για την Δύση, η ΕΣΣΔ αποτελούσε μία μείζονα απειλή που αντλούσε την δυναμική της από τις επιτυχίες του Κόκκινου Στρατού κατά τον πόλεμο, την επαναστατική της ιδεολογία, το ολοκληρωτικό της καθεστώς, αλλά και από τις κλασικές γεωπολιτικές φιλοδοξίες της Ρωσίας.¹⁰ Από την σκοπιά των Σοβιετικών, οι ΗΠΑ αποτελούσαν το λίκνο του καπιταλισμού που διέφθειρε τις κοινωνίες και στόχευε στην οικονομική τους υποδούλωση, επιδιώκοντας την παγκόσμια κυριαρχία. Κύριο πεδίο σύγκρουσης κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια υπήρξε η Ευρώπη, με κέντρο την Γερμανία. Απώτερος στόχος αμφοτέρων, ήταν ο έλεγχος της Ευρασίας, που στην στρατηγική των δύο αυτών χωρών αποτελούσε το κλειδί για την ολική επικράτηση.

Από τους πρώτους που κατανόησαν την πολιτική και τις επιδιώξεις της ΕΣΣΔ ήταν ο διπλωμάτης και δεύτερος στην ιεραρχία στην πρεσβεία των ΗΠΑ στην Μόσχα, Τζώρτζ Κένναν. Με το *Long Telegram* (Μακροσκελές Τηλεγράφημα) που απέστειλε από την Μόσχα στις αρχές του 1946 προειδοποιούσε ότι η σοβιετική ηγεσία δεν είχε καμία διάθεση να συνδιαλλαγεί με την Δύση, αλλά τουναντίον θα επεδίωκε μία πλήρη ανεξάρτηση από αυτή. Η μόνη απάντηση σε αυτό θα έπρεπε να είναι μία σταθερή και εναργής πολιτική συγκράτησης και ανάσχεσής (*containment*) της.¹¹ Μερικές εβδομάδες αργότερα, στο Φούλτον του Μιζούρι, ο Ουίνστον Τσώρτσιλ μιλούσε για το «σιδηρούν παραπέτασμα» που κάλυπτε την ευρωπαϊκή ήπειρο από την Βαλτική έως την Αδριατική. Έθετε έτσι τα όρια της διαίρεσης των δύο κόσμων και «κήρυττε» τον Ψυχρό Πόλεμο.¹²

Οι δύο αυτές αναλύσεις επηρέασαν καταλυτικά την θέαση και την προσέγγιση των νέων διεθνών συνθηκών. Όχι μόνο από στρατηγικής, αλλά και από ψυχολογικής

⁹ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία*, σελ. 30-39.

¹⁰ Evanthis Hatzivassiliou, *NATO and Western Perceptions of the Soviet Bloc*, Routledge, New York 2014, σελ. 11.

¹¹ Γιάννης Γ. Βαληνάκης & Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στην πυρηνική εποχή*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 68-72.

¹² Tony Judt, *Postwar – A history of Europe since 1945*, Vintage Books, London 162010, σελ. 110.

απόψεως. Αποτέλεσμα των διεργασιών αυτών ήταν το «Δόγμα Τρούμαν», όπως αυτό ανακοινώθηκε από τον ομώνυμο Αμερικανό πρόεδρο, στις 12 Μαρτίου 1947. Σύμφωνα με αυτό, η αμερικανική κυβέρνηση δεσμευόταν να αντικαταστήσει τις εγγυήσεις της Μ. Βρετανίας στην Ελλάδα και την Τουρκία και υποσχόταν ότι θα επενέβαινε οπουδήποτε αλλού ο ολοκληρωτισμός απειλούσε τον ελεύθερο, δημοκρατικό κόσμο.¹³

Φυσική εξέλιξη και βραχίονας του νέου δόγματος υπήρξε το «Σχέδιο Μάρσαλ» (Ιούνιος 1947),¹⁴ το οποίο τροφοδότησε 16 ευρωπαϊκές χώρες -μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα- με ένα συνολικό ποσό 14 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Στόχος του προγράμματος ήταν η ανοικοδόμηση και η οικονομική ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης, αν και αρχικά έγινε προσπάθεια, χωρίς επιτυχία, να συμπεριληφθούν η ΕΣΣΔ, αλλά και χώρες υπό τον έλεγχό της.¹⁵ Σε απάντηση αυτών, τον Οκτώβριο 1947, ιδρύθηκε από ένα μέρος των ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων η Κομινφόρμ (Συντονιστικό Γραφείο Πληροφοριών των Κομμουνιστικών Κομμάτων), ώστε να συντονίσει την πολιτική τους και να περιορίσει τις διαφοροποιητικές τάσεις στο εσωτερικό του ανατολικού μπλοκ.¹⁶

Από το σημείο αυτό και μετά γίνεται φανερή μια συνεχώς κλιμακούμενη ένταση μεταξύ των δύο νέων κυρίαρχων του διεθνούς γίνεσθαι. Μέχρι το 1947, σε Ιταλία και Γαλλία, τα κομμουνιστικά κόμματα που συμμετείχαν στις μεταπολεμικές κυβερνήσεις είχαν απομακρυνθεί και φιλοδυτικές κυβερνήσεις είχαν αναλάβει τα ηνία της διακυβέρνησης. Στην αντίπερα όχθη, οι Σοβιετικοί χρησιμοποιώντας την στρατιωτική τους δύναμη στις «απελευθερωμένες» από αυτούς χώρες κατάφεραν να επιβάλλουν ελεγχόμενα από αυτούς καθεστώτα. Με της αμφισβητούμενης

¹³ John Lewis Gaddis, “Grand strategies in the Cold War”, σελ. 7 και Ennio di Nolfo, “The Cold War and the transformation of the Mediterranean, 1960-1975”, σελ. 239, στο: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (επιμ.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. II, Cambridge University Press, New York 2010.

¹⁴ Το σχέδιο αυτό πήρε το όνομά του από τον τότε υπουργό εξωτερικών των ΗΠΑ, Τζόρτζ Μάρσαλ και διήρκεσε από το 1948 έως το 1952. Επίσημα, η προσπάθεια αυτή ονομάστηκε Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης (ΕΠΑ). Την ίδια περίοδο ιδρύθηκε ο Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ), ώστε να υπάρξει αποτελεσματικότερη διαχείριση των αμερικανικών κονδυλίων Βλ. αναλυτικότερα <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan#:~:text=On%20April%203%2C%201948%2C%20President.economic%20infrastructure%20of%20postwar%20Europe> (ανάκτηση 05 Οκτωβρίου 2022).

¹⁵ Evanthis Hatzivassiliou, Shallow waves and deeper currents – The US experience of Greece 1947-1961, *Diplomatic History*, vol. 38, nr. 1, Oxford University, Oxford 2014, σελ. 84-88.

¹⁶ Γρηγόρης Ψαλλίδας, «Η δημιουργία της Κομινφόρμ», 15 Ιανουαρίου 2012, <https://www.kathimerini.gr/world/447942/i-dimioyrgia-tis-kominform/> (ανάκτηση 15 Σεπτεμβρίου 2022).

φερεγγυότητας εκλογές στην Πολωνία και με το «πραξικόπημα της Πράγας», μεταξύ 1947-1948, ολόκληρη η Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη περνάει πλέον στα χέρια τους.

Το γεγονός, όμως, που επέδρασε καταλυτικά στις σχέσεις των δύο Υπερδυνάμεων υπήρξε η απόφαση των Τριών Δυτικών Συμμάχων να ενοποιήσουν τις ζώνες κατοχής του δυτικού Βερολίνου και η εισαγωγή ενός νέου δυτικογερμανικού νομίσματος (μάρκου). Η ΕΣΣΔ αποφάσισε να απαντήσει με ολοκληρωτικό αποκλεισμό της πόλης, κάτι που οδήγησε τους Δυτικούς να στήσουν επί ένα έτος μία αερογέφυρα για τον ανεφοδιασμό της. Η πρώτη μεγάλη κρίση έληξε με υπαναχώρηση της Μόσχας και περαιτέρω συνειδητοποίηση από πλευράς των Αμερικανών ότι σε περίπτωση που εγκατέλειπαν τους Ευρωπαίους, αυτοί θα ήταν δύσκολο να αντισταθούν μπροστά σε έναν επεκτατικό κομμουνισμό.

Κι ενώ ο κομμουνιστικός συνασπισμός φαινόταν ιδιαίτερος συμπαγής, η ρήξη (1948) μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΕΣΣΔ, ή πιο συγκεκριμένα του πιο πιστού συμμάχου της Μόσχας, Γιόζιπ Μπροζ Τίτο, με τον Ιωσήφ Στάλιν, δημιούργησε νέα διεθνοπολιτικά δεδομένα. Μία από τις αιτίες ήταν η αντίδραση του τελευταίου στα μεγαλόπνοα γιουγκοσλαβικά σχέδια για περιφερειακή ηγεμονία. Μερικούς μήνες αργότερα ιδρύθηκε το Συμβούλιο για την Αμοιβαία Οικονομική Βοήθεια (COMECON), ως ο οικονομικός οργανισμός των σοσιαλιστικών κρατών. Όπως ήταν φυσικό, η Γιουγκοσλαβία αποκλείστηκε από αυτόν.

Μέσα σε αυτό το κλίμα έντασης και στρατηγικής ανασφάλειας, οι Βρετανοί και οι Γάλλοι ύστερα από χρόνια πιέσεων κατάφεραν να πείσουν τους Αμερικανούς να προχωρήσουν στην ίδρυση ενός κοινού αμυντικού οργανισμού. Στις 4 Απριλίου 1949 υπογράφεται η Συνθήκη του Οργανισμού του Βορειοατλαντικού Συμφώνου (NATO).¹⁷ Όπως έχει υποστηριχθεί, το NATO έκανε σε στρατιωτικό επίπεδο αυτό που έκανε το Σχέδιο Μάρσαλ σε οικονομικό. Με άλλα λόγια έφερε ακόμη πιο κοντά τις φιλελεύθερες χώρες και διεύρυνε το χάσμα με τις κομμουνιστικές.¹⁸ Την ίδια περίοδο -νωρίτερα από ό,τι αναμενόταν- η ΕΣΣΔ έκανε την πρώτη πυρηνική της δοκιμή, ισοσκελίζοντας έτσι το έως τότε αμερικανικό πλεονέκτημα.

¹⁷ Τα ιδρυτικά μέλη του Συμφώνου ήταν τα εξής δώδεκα: ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία, Βέλγιο, Καναδάς, Δανία, Ισλανδία, Ιταλία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία, Νορβηγία και Πορτογαλία.

¹⁸ Kennedy, *The rise and fall*, σελ. 77-79.

Το 1949¹⁹ χαρακτηρίστηκε, επίσης, από το τέλος του ελληνικού και του κινεζικού εμφυλίου. Στην πρώτη περίπτωση, οι αστικές δυνάμεις με την βοήθεια των Αμερικανών κατάφεραν να επικρατήσουν επί της «κομμουνιστικής ανταρσίας»²⁰, ενώ οι κομμουνιστές του Μάο Τσε-Τούνγκ με την βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης εκδίωξαν από την ηπειρωτική Κίνα τον Τσανγκ Και-Σεκ και τους εθνικιστές του.²¹

Η επόμενη εστία έντασης, που αποτέλεσε σημείο καμπής του Ψυχρού Πολέμου και θρυαλίδα σημαντικών εξελίξεων, εντοπίζεται στην Άπω Ανατολή κατά την διάρκεια του τριετούς πολέμου της Κορέας. Η ξαφνική επίθεση της Βόρειας εναντίον της Νότιας Κορέας έκανε τους Δυτικούς περισσότερο ανασφαλείς απέναντι στις προθέσεις του Κρεμλίνου. Πλέον οι προτάσεις του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας (NSC) των ΗΠΑ, όπως είχαν διατυπωθεί στο διάσημο κείμενο του NSC-68 αποκτούσαν ακόμη περισσότερα ευήκοα ώτα. Βάσει αυτής δεν υπήρχαν μειωμένου ενδιαφέροντος περιοχές, αλλά όλα τα μέρη που κινδύνευαν από την κομμουνιστική διείσδυση έπρεπε να προστατευθούν με όλα τα μέσα.²²

Τα γεγονότα αυτά, καθώς και η ανάγκη διασφάλισης της εδαφικής τους ακεραιότητας οδήγησαν Αθήνα και Βελιγράδι σε μία προσπάθεια επαναπροσέγγισης κατά την διετία 1950-1951. Η πολιτική αυτή εντατικοποιήθηκε από το 1952 κι ύστερα, όταν Ελλάδα και Τουρκία έγιναν μέλη του ΝΑΤΟ και έφτασε στην κορύφωσή της κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1950, όπως θα δούμε παρακάτω.

Εάν κάποιος συνόψιζε τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου θα έλεγε ότι πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία μπήκαν τα θεμέλια για την διαίρεση του κόσμου σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Μία περίοδος έντονων και πυκνών πολιτικών, οικονομικών και στρατιωτικών διεργασιών που κατέστησαν την Ευρώπη για σχεδόν 20 χρόνια το επίκεντρο της ισορροπίας του τρόμου. Κύριο χαρακτηριστικό των ετών αυτών είναι η αντιπαράθεση των δύο κόσμων με την μορφή εμφυλίων στην Ελλάδα, στην Κίνα, στην Κορέα και σε μικρότερο βαθμό στην Γιουγκοσλαβία.

A.2. Στην άβυσσο του εμφυλίου

Όταν στις 28 Οκτωβρίου 1940, η Ιταλία επιτέθηκε στην Ελλάδα, ο ελληνικός λαός σε μία πρωτοφανή εκδήλωση αυταπάρνησης και σύμπνοιας συστρατεύθηκε,

¹⁹ Το 1949 ήταν, επίσης, το έτος που ιδρύθηκαν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ, Δυτική) και η Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας (ΛΔΓ, Ανατολική).

²⁰ Κ. Σούλτσμπεργκερ, «Αποσυντίθεται η κομμουνιστική ανταρσία», *Ελευθερία*, Αθήνα 20 Αυγούστου 1949.

²¹ *Ελευθερία*, «Ο Μάο Τσε Τονγκ εις την Μόσχα», Αθήνα 17 Δεκεμβρίου 1949.

²² Gaddis, *Grand Strategies*, σελ. 8.

υπό την ηγεσία του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, στον αγώνα του έθνους εναντίον του ξένου εισβολέα. Ο ηρωισμός των Ελλήνων στα βουνά της Αλβανίας, στο Ρούπελ και στην Κρήτη δεν κατάφερε να αποτρέψει την τριπλή κατοχή της χώρας.²³

Λίγους μήνες μετά την κατάληψη της Ελλάδος και την φυγή της πολιτικής και πολιτειακής ηγεσίας στην Αίγυπτο, με πρωτοβουλία του Κουμμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (ΚΚΕ) ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ), (Αύγουστος 1941) και στα τέλη του ίδιου έτους σχηματίζεται το στρατιωτικό σκέλος του, ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ). Το 1942 και το 1943 θα ακολουθήσει η ίδρυση του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ), της Εθνικής και Κοινωνικής Απελευθέρωσης (ΕΚΚΑ), καθώς κι άλλων μικρότερων οργανώσεων προσκείμενων κυρίως στις αστικές πολιτικές δυνάμεις.²⁴

Οι ιδεολογικές διαφοροποιήσεις και οι προσωπικές φιλοδοξίες δεν θα αργήσουν να φέρουν σύντομα έντονες προστριβές μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων. Οι διαφορές αυτές θα οδηγήσουν σε ανοιχτή σύγκρουση τις ομάδες αυτές, μεσούσης της κατοχής, δημιουργώντας κυρίως στην ύπαιθρο μία εκρηκτική κατάσταση.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε παρενθετικά κάποιες εξελίξεις στην Γιουγκοσλαβία που θα έχουν άμεσο αντίκτυπο στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τις επόμενες δεκαετίες. Την ίδια περίοδο με την ίδρυση του ΕΑΜ, και με αφορμή την γερμανική εισβολή στην ΕΣΣΔ, το Κουμμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας (ΚΚΓ) ιδρύει τον Εθνικό Απελευθερωτικό Στρατό (ΕΑΣ, Ιούνιος 1941). Στην προσπάθειά για διεύρυνση της επιρροής του σε ολόκληρο τον γιουγκοσλαβικό χώρο -και μεταπολεμικά σε όλη την Βαλκανική-, το ΚΚΓ μέσω της αποστολής του αντιπροσώπου της Κεντρικής Επιτροπής του, Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς-Τέμπο (εικ. 3) στα Σκόπια (Φεβρουάριος 1943), πρωτοστατεί στην ίδρυση του «Κομμουνιστικού Κόμματος Μακεδονίας» (ΚΚΜ).

Απώτερος σκοπός αυτής της κίνησης ήταν σε δεύτερη φάση η δημιουργία μίας ενιαίας κι ανεξάρτητης Μακεδονίας.²⁵ Στην γιουγκοσλαβική πρόταση για την

²³ Οι Γερμανοί κατέλαβαν την Κεντρική Μακεδονία, την Αθήνα, την Κρήτη, τον Έβρο και κάποια νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Οι Ιταλοί κατέλαβαν (έως το 1943) την υπόλοιπη Ελλάδα, εκτός της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης που πέρασαν στον έλεγχο των Βουλγάρων. Βλ. Θάνος Βερέμης & Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ελλάς – η σύγχρονη συνέχεια*, Καστανιώτης, Αθήνα ⁶2008, σελ. 395.

²⁴ Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα ελληνική ιστορία*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη ¹³2005, σελ. 424-425.

²⁵ Η ενιαία και ανεξάρτητη Μακεδονία, κατά τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές, όφειλε να συμπεριλάβει την ελληνική, την γιουγκοσλαβική και την βουλγαρική Μακεδονία σε ένα κράτος στο πλαίσιο μίας βαλκανικής ομοσπονδίας υπό τον Γιουγκοσλάβο ηγέτη, Τίτο.

σύσταση ενός κοινού (γιουγκοσλαβικού, ελληνικού, βουλγαρικού κι αλβανικού) Βαλκανικού Γενικού Στρατηγείου με στόχο την αυτοδιάθεση της Μακεδονίας, η ηγεσία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ (αρχικά ο Ανδρέας Τζήμας κι εν συνεχεία ο Γιώργης Σιάντος) αρνήθηκαν να δεχτούν μία τέτοια προοπτική αφού θα αντιστρατευόταν την συντριπτική πλειοψηφία του λαού στην ελληνική Μακεδονία και θα θεωρείτο ως εθνική προδοσία.²⁶

Η απάντηση αυτή δεν ικανοποίησε το ΚΚΓ που μετά από συνεχείς πιέσεις ώθησε το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ να δημιουργήσει ένα σλαβομακεδονικό σώμα (Νοέμβριος 1943) υπό τον έλεγχο του, το Σλαβομακεδονικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΣΝΟΦ). Η φιλοτιτοϊκή δράση ορισμένων μελών του ΣΝΟΦ, καθώς και η δράση Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων στην Δυτική Μακεδονία οδήγησε σύντομα τον ΕΛΑΣ αρχικά να καθυποτάξει κι εν συνεχεία να διαλύσει το σώμα αυτό (Μάιος 1944).²⁷

Παράλληλα, στην υπόλοιπη Ελλάδα, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αύξανε συνεχώς την εδαφική του επιρροή, καταφέροντας να κυριαρχήσει σε μεγάλο μέρος της υπαίθρου. Η διάλυση της ΕΚΚΑ από τον ΕΛΑΣ και η δολοφονία πολλών από τους μαχητές της (Ιούνιος 1943), επηρέασε σημαντικά την αγγλική πολιτική, που σιγά-σιγά άρχισε να ευνοεί περισσότερο τις ελληνικές αντικομμουνιστικές οργανώσεις.²⁸ Κι ενώ στα τέλη του 1943, η δωσιλογική κυβέρνηση υπό τον Ιωάννη Ράλλη, ιδρύει τα Τάγματα Ασφαλείας με στόχο να αποτελέσουν ανάχωμα στην δυναμική του ΕΛΑΣ, το ΕΑΜ εγκαθιδρύει (Μάρτιος 1944) στα βουνά της Ευρυτανίας την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) που λειτουργεί ως η κυβέρνηση της «ελεύθερης» Ελλάδας.²⁹

Λίγους μήνες πριν την αποχώρηση των Γερμανών, ο πολιτικός και κοινωνικός αναβρασμός στην Ελλάδα, αλλά και στο Κάιρο, όπου βρίσκεται η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση είναι έντονος. Αναζητείται λύση για την επαύριον της απελευθέρωσης, αλλά αυτό φαντάζει αρκετά δυσοίωνο. Τελικά, θα επέλθει ένας επιφανειακός -όπως αποδείχτηκε- συμβιβασμός μεταξύ των κύριων αντιστασιακών οργανώσεων και της

²⁶ Διονύσης Χαριτόπουλος, «Πατριωτικό ΚΚΕ», *Εφημερίδα των Συντακτών* (*efsyn.gr*), 07 Νοεμβρίου 2020.

²⁷ Φοίβος Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, Μετρονόμος, Αθήνα 2015, σελ. 127-129.

²⁸ Οι Βρετανοί είχαν αρχίσει να καταλαβαίνουν ότι με την ενδυνάμωση του ελεγχόμενου από την Αριστερά, ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, και καθώς ο πόλεμος κάποια στιγμή θα τελείωνε με νέο συσχετισμό δυνάμεων στην διεθνή σκηνή, η επιρροή τους στην Ελλάδα κινδύνευε. Η μόνη λύση ήταν η προετοιμασία και η ενίσχυση των ελληνικών αντικομμουνιστικών δυνάμεων, οι οποίες θα μπορούσαν να φθείρουν και εν συνεχεία να επικρατήσουν σε μία πιθανή σύγκρουση με τους κομμουνιστές. Βλ. Κώστας Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας*, Πατάκης, Αθήνα ⁵2021, σελ. 674.

²⁹ Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece*, Yale University Press, New Haven 2001, σελ. 291-292.

εξόριστης κυβέρνησης, ύστερα από τις συναντήσεις στον Λίβανο (Μάιος 1944) και στην Καζέρτα (Σεπτέμβριος 1944).

Στις 13 Οκτωβρίου 1944, στην εγκαταλελειμμένη από Γερμανούς Αθήνα, έφταναν τα πρώτα βρετανικά στρατεύματα και λίγες μέρες αργότερα ο Γεώργιος Παπανδρέου (εικ. 4) μαζί με την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας αναλάμβαναν την εξουσία. Αυτό που δεν γνώριζαν, όμως, οι Έλληνες ήταν η Συμφωνία (των ποσοστών) μεταξύ του Ουίνστον Τσόρτσιλ και του Ιωσήφ Στάλιν στις αρχές Οκτωβρίου στην Μόσχα, που χώριζε τα Βαλκάνια σε σφαίρες επιρροής κι έδινε στην Μ. Βρετανία την πρωτοβουλία κινήσεων στην Ελλάδα και στην Ανατολική Μεσόγειο (εικ./παράθ. 5).³⁰

Από την άλλη, η επιρροή στην Γιουγκοσλαβία διαμοιραζόταν ισόποσα μεταξύ των δύο χωρών. Η ειρωνεία είναι ότι παρά την τήρηση της Συμφωνίας από τους Σοβιετικούς σε σχέση με την Ελλάδα, ούτε αυτοί, ούτε οι Βρετανοί θα καταφέρουν να ελέγξουν την Γιουγκοσλαβία. Έτσι, οι Γιουγκοσλάβοι θα διαδραματίσουν -άμεσα ή έμμεσα- καταλυτικό ρόλο καθ' όλη την διάρκεια του εμφυλίου στην Ελλάδα.³¹ Στις 3 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους δόθηκε η αφορμή για την έναρξη των συγκρούσεων μεταξύ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ από την μία μεριά και των κυβερνητικών δυνάμεων με την αποφασιστική παρέμβαση των Βρετανών από την άλλη. Οι μάχες των «Δεκεμβριανών» έλαβαν χώρα στους δρόμους της Αθήνας μέχρι τις 11 Ιανουαρίου, οπότε και υπεγράφη η εκεχειρία μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών.

Η τελική ειρήνευση υπογράφηκε μεταξύ των κυβερνητικών δυνάμεων και του ΕΑΜ στις 12 Φεβρουαρίου 1945 στην Βάρκιζα (Συμφωνία της Βάρκιζας). Βάσει αυτής προβλεπόταν, μεταξύ άλλων, ο αποπλισμός του ΕΛΑΣ, η δημιουργία Εθνικού Στρατού, καθώς και ελεύθερες εκλογές και διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το πολιτειακό. Στην πραγματικότητα, όμως, σχεδόν αμέσως ξεκίνησε -στην επαρχία κυρίως- η «λευκή τρομοκρατία» εναντίον πρώην ελασιτών ή συμπαθούντων αυτών από ένοπλες συμμορίες της Δεξιάς με την συμμετοχή και της χωροφυλακής.³² Η αντίδραση της Αριστεράς από τα τέλη του ίδιου έτους υπήρξε εξίσου βίαιη. Στα σύνορα, σε περιοχές της σλαβόφωνης μειονότητας στη Δυτική Μακεδονία, οι συγκρούσεις μεταξύ κυβερνητικών οργανώσεων και τοπικών ενόπλων δυνάμεων

³⁰ <https://winstonchurchill.org/churchill-central/storyelement/percentages-agreement/> (ανάκτηση 29 Αυγούστου 2022).

³¹ Ευάγγελος Κωφός, «Μακεδονικές ταυτότητες και κρατική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο, 1949-1974», στο: Ιωάννης Στεφανίδης - Βλάσης Βλασιδής - Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στον χρόνο*, Πατάκης, 2008, σελ. 364.

³² *Ελευθερία*, «Η τρομοκρατία της Δεξιάς συνεχίζεται», Αθήνα 10 Μαρτίου 1946.

έλαβαν έναν ιδιαίτερος έντονο χαρακτήρα. Πολλοί σλαβόφωνοι και αριστεροί βρήκαν την περίοδο εκείνη (1945-1946) καταφύγιο στην Γιουγκοσλαβία.³³

Καθώς η βία κλιμακωνόταν,³⁴ η Αριστερά αρνήθηκε να λάβει μέρος στις εθνικές εκλογές που είχαν προγραμματιστεί για τον Μάρτιο 1946.³⁵ Από το φθινόπωρο, οι συγκρούσεις γενικεύτηκαν και τα Χριστούγεννα ιδρύθηκε ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος (ΔΣΕ). Στις αρχές του 1947, μετά την ανακοίνωση των Βρετανών ότι δεν μπορούν να βοηθήσουν πλέον την Ελλάδα, ο Πρόεδρος Χάρυ Τρούμαν εξήγγειλε ότι η Αμερική θα βοηθήσει την ελληνική κυβέρνηση οικονομικά και στρατιωτικά να αντιμετωπίσει τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Από την άλλη μεριά, ο ΔΣΕ έλαβε σημαντική βοήθεια από τις Ανατολικές χώρες και ιδιαίτερα από το Βελιγράδι, τα Τίρανα και την Σόφια. Πράγμα που επέφερε την έντονη διπλωματική αντίδραση της Αθήνας.

Ο ελληνικός εμφύλιος πλέον μετατρέπεται σε ένα διεθνές πρόβλημα και το πρώτο σημείο ανοιχτής αντιπαράθεσης μεταξύ φιλελεύθερων δημοκρατιών και κομμουνισμού. Τα πράγματα έγιναν ακόμη πιο περίπλοκα, όταν στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι (Ιούλιος 1946 – Οκτώβριος 1947), οι Γιουγκοσλάβοι ήγειραν διεκδικήσεις στην ελληνική και βουλγαρική Μακεδονία και οι Βούλγαροι στην Δυτική Θράκη. Ο ΔΣΕ δεν ήταν πια μόνο μία εσωτερική ανταρσία για την ελληνική κυβέρνηση, αλλά ο «σλαβοκομμουνισμός»³⁶ (εικ. 6) απειλούσε και την ίδια την εδαφική ακεραιότητα της χώρας.³⁷ Η κατηγορία αυτή απέκτησε ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα, όταν στα τέλη του 1946, το ΚΚΕ και το ΚΚΓ υπέγραψαν συμφωνία με την οποία το Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΝΟΦ) -συνέχεια του ΣΝΟΦ- εντάχθηκε στις τάξεις του ΔΣΕ και του ΚΚΕ.³⁸

Επιπλέον, οι υποψίες για αναγνώριση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης (ΠΔΚ), που είχε ανακηρυχθεί στις 23 Δεκεμβρίου 1947 από το ΚΚΕ στην Βόρεια Ελλάδα, από την Γιουγκοσλαβία επιβάρυνε περισσότερο τις σχέσεις

³³ David H. Close και Θάνος Βερέμης, «Ο στρατιωτικός αγώνας, 1945-9», στο: Ντέιβιντ Κλόουζ (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σελ. 78-79.

³⁴ *Ελευθερία*, «Κομμουνιστική συμμορία επιρρόλησε τον σταθμό χωροφυλακής Λιτοχωρίου», Αθήνα 01 Απριλίου 1946.

³⁵ *Ριζοσπάστης*, 31 Μαρτίου 1946.

³⁶ *Εμπρός*, «Η συνεργασία ΕΑΜ και Σλαύων», Αθήνα 25 Φεβρουαρίου 1947.

³⁷ Evanthis Hatzivassiliou, "Revisiting NATO's stabilizing role in south-eastern Europe", *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 12, nr. 4, Routledge, London 2012, σελ. 518.

³⁸ Το ΝΟΦ, από την ίδρυσή του (Απρίλιος 1945), υπό την επίρεια του ΚΚΜ είχε αναπτύξει έντονη δραστηριότητα στην ελληνική Μακεδονία προωθώντας τα γιουγκοσλαβικά σχέδια περί μίας και ενιαίας Μακεδονίας. Βλ. Σπυρίδων Σφέτας, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 247.

Βελιγραδίου – Αθηνών.³⁹ Ένα τέτοιο ενδεχόμενο αποσοβήθηκε τελικά, ύστερα κι από πολύ έντονες πιέσεις των Δυτικών δυνάμεων προς την κομμουνιστική Γιουγκοσλαβία.⁴⁰

Η θέληση, όμως, του Τίτο να παίζει έναν ηγεμονικό ρόλο στην περιοχή ήταν δεδομένη. Η ισχυρή υποστήριξή του προς τον ΔΣΕ και οι βλέψεις του για την ελληνική Μακεδονία, έρχονταν σε αντίθεση με την πολιτική της ΕΣΣΔ.⁴¹ Η αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ το καλοκαίρι του 1948 πιστοποίησε την ρήξη μεταξύ Τίτο και Στάλιν και οδήγησε στην αργή, αλλά σταθερή άρση της βοήθειας που παρείχε το Βελιγράδι στον ΔΣΕ.⁴² Η εξέλιξη αυτή βοήθησε στην επαναπροσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας με την Ελλάδα και γενικότερα την Δύση.⁴³

Μέχρι τις αρχές του 1949, ο εμφύλιος πόλεμος είχε περιοριστεί σε περιοχές της βορειοδυτικής Ελλάδος. Η έλλειψη προσέλκυσης εφεδρειών είχε ως αποτέλεσμα στην τελευταία φάση του εμφυλίου το 40% των μαχητών του ΔΣΕ να αποτελείται από σλαβόφωνους. Για να μπορέσει να διατηρήσει τα ερείσματά του επί αυτών - δεδομένης της ρήξης Τίτο-Στάλιν και της ελκυστικής προπαγάνδας του Μακεδονισμού από το ΚΚΜ- το ΚΚΕ με απόφαση του κατά την 5^η ολομέλεια (Ιανουάριος 1949) υιοθέτησε ξανά την ακραία θέση που είχε κατά τον μεσοπόλεμο υπέρ της εθνικής αυτοδιάθεσης των «Μακεδόνων».⁴⁴

Μία ακόμη πτυχή του εμφυλίου που σχετιζόταν άμεσα με την δράση του ΔΣΕ και τις σχέσεις με την Γιουγκοσλαβία ήταν τα παιδιά του παιδομαζώματος που μεταφέρθηκαν βιαίως σε γειτονικές αρχικά χώρες.⁴⁵ Το ζήτημα αυτό θα αποτελέσει μία από τις κυριότερες μομφές εναντίον του ΚΚΕ κι ένα σημαντικό αγκάθι για την ομαλοποίηση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδος και Γιουγκοσλαβίας.

³⁹ Milan Ristic, “Yugoslav – Greek Relations from the end of the Second World War to 1990”, *Balkanica*, LI, Belgrade 2020, σελ. 263.

⁴⁰ *Ελευθερία*, «Αναγνώρισις του Μάρκου», Αθήνα 30 Δεκεμβρίου 1947 & *Εμπρός*, «Αι Ηνωμένα Πολιτεία προειδοποίησαν», Αθήνα 31 Δεκεμβρίου 1947.

⁴¹ Jeronim Perovic, “The Tito – Stalin Split: A reassessment in light of new evidence”, *Journal of Cold War Studies*, vol. 9, Nr. 2, MIT Press, Cambridge MA 2007, σελ. 45-46.

⁴² Mark Mazower, *After the war was over*, Princeton University Press, New Jersey 2000, σελ. 7. Αν και η βοήθεια των Γιουγκοσλάβων προς τον ΔΣΕ μειώθηκε μετά την ρήξη Τίτο-Στάλιν, το Βελιγράδι έκλεισε τελικά τα σύνορα προς τους Έλληνες αντάρτες δύο μόνο μήνες πριν την λήξη του εμφυλίου, το καλοκαίρι του 1949. Βλ. αναλυτικότερα, Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία*, σελ. 105.

⁴³ Slobodan. G. Markovich, “History of Hellenic – Serbian (Yugoslav) Alliances”, *Balkanica LI*, Belgrade 2020, σελ. 175.

⁴⁴ Richard Clogg, *A concise history of Greece*, Cambridge University Press, New York 2013, σελ. 139.

⁴⁵ *Ελευθερία*, «Παιδομάζωμα», Αθήνα 4 Μαρτίου 1948.

Ο ελληνικός εμφύλιος, που κόστισε την ζωή χιλιάδων ανθρώπων, ερήμωσε μεγάλες περιοχές της χώρας κι άφησε ανεπούλωτα σημάδια για δεκαετίες στην ελληνική κοινωνία, θα τελειώσει με τις τελευταίες επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού στο Βίτσι και στον Γράμμο στις 29 Αυγούστου 1949. Το όπλο πλέον θα παραμείνει «παρά πόδα» για πάντα.⁴⁶

A.3. Το τέλος μίας σγέσης: η ρήξη Τίτο – Στάλιν (1948)

Ο λόγος του Τσώρτσιλ στο Φούλτον του Μιζούρι το 1947 είχε θέσει ξεκάθαρα τις διαχωριστικές γραμμές του μεταπολεμικού κόσμου. Το δίπολο ελεύθερου κόσμου – απολυταρχισμού, ή η διαίρεση με την μορφή πολιτικής οργάνωσης σε φιλελεύθερες δημοκρατίες και κομμουνισμό, φαινόταν να αποτελεί μία σταθερά τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου. Η ρήξη, όμως, μεταξύ Τίτο και Στάλιν την άνοιξη του 1948 ανέτρεψε αυτά τα στεγανά και απέδειξε ότι ο Ψυχρός Πόλεμος θα ήταν κάτι παραπάνω από μία ιδεολογική αντιπαράθεση. Παράγοντες, όπως ο εθνικισμός, οι ιστορικές μνήμες και η θρησκεία θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο.⁴⁷ Ένας ηγέτης ενός μικρού κράτους είχε σταθεί όρθιος στις πιέσεις μίας εκ των Υπερδυνάμεων, τονώνοντας από την μία το εθνικό φρόνημα της εθνικά πολύμορφης κοινωνίας του και από την άλλη εξυψώνοντας έτσι την προσωπικότητά του σε παγκόσμιο επίπεδο.⁴⁸

Πέρα, όμως, από συμβολισμούς, η ρήξη μεταξύ των δύο αυτών ηγετών είχε τεράστια γεωπολιτική και γεωστρατηγική σημασία, όχι μόνο για τα έτη που ακολούθησαν, αλλά θα μπορούσε κάποιος να πει για όλη την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Μέχρι τις αρχές του 1948, ο Τίτο έχαιρε τεράστιας αναγνωρισιμότητας και σεβασμού στο Ανατολικό στρατόπεδο εξαιτίας των επιτευγμάτων των παρτιζάνων του κατά την διάρκεια του Β' Π.Π. Με λίγα λόγια, ήταν το «αγαπημένο παιδί» της σοβιετικής ηγεσίας, παρά τις όποιες κατά καιρούς ασυμφωνίες. Η σχέση αυτή μεταφραζόταν σε πλήρη προσήλωση του Τίτο στις γενικότερες στοχεύσεις της

⁴⁶ *Εμπρός*, Αθήνα 30 Αυγούστου 1949.

⁴⁷ Henry W. Brands Jr, "Redefining the Cold War: American policy toward Yugoslavia, 1948-60", *Diplomatic History*, vol. 11, nr.1, Oxford University Press, Oxford 1987, σελ 41-43.

⁴⁸ Misha Glenny, *The Balkans 1804-2012*, Anansi, Toronto 2012, σελ 573-574.

Μόσχας, υιοθετώντας κι εφαρμόζοντας τις ίδιες ή ταυτόσημες με την ΕΣΣΔ πολιτικές σε πολιτικό, οικονομικό, διοικητικό και κοινωνικό επίπεδο.⁴⁹

Το πρώτο μεταπολεμικό Σύνταγμα της Γιουγκοσλαβίας (1946) ήταν μία αντιγραφή του σοβιετικού. Παράλληλα, ακολουθήθηκαν σταλινικού τύπου μέθοδοι με απηνείς διώξεις πολιτικών αντιπάλων και αντιφρονούντων. Από όλες τις χώρες του κομμουνιστικού μπλοκ, το Βελιγράδι ήταν εκείνο που προχώρησε πρώτο στην κολεκτιβοποίηση της γης (1947). Μία τέτοια κίνηση υψηλού ρίσκου σε μία χώρα, όπου ο λαός ταύτιζε την ανεξαρτησία του με την -έγγεια- ιδιοκτησία, έκανε τον Τίτο να μοιάζει ως πρότυπο μαρξιστή-λενινιστή.⁵⁰

Βέβαια, κάποια πρώτα σύννεφα στις σχέσεις των δύο κρατών είχαν αρχίσει να διαφαίνονται ήδη από το 1945, όταν οι επίμονες διεκδικήσεις των Γιουγκοσλάβων στην περιοχή της Τεργέστης έφεραν τους τελευταίους κοντά στην ένοπλη αντιπαράθεση με τους Δυτικούς. Κάτι τέτοιο, σαφώς, δεν μπορούσε να γίνει ανεκτό από το Κρεμλίνο, αφού έθετε εν αμφιβόλω την παγκόσμια ισορροπία δυνάμεων.⁵¹ Το γεγονός αυτό, όμως, αποτελούσε παρωνυχίδα στα στρατηγικά οφέλη που ενείχε για τους Σοβιετικούς η συμμαχία με τον Τίτο.

Εκείνο που φαίνεται ότι αποτέλεσε τον κύριο λόγο της ρήξης ήταν οι τάσεις ηγεμονισμού που παρουσιαζόταν από την μεριά του Τίτο κι έρχονταν σε άμεση σύγκρουση με την θέληση του Στάλιν και της Μόσχας να ελέγχουν πλήρως την πολιτική των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Ήδη από την περίοδο της κατοχής, οι Γιουγκοσλάβοι έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τον αγώνα των Ελλήνων κομμουνιστών. Ειδικά από τα Δεκεμβριανά και μετά, η εμπλοκή των Γιουγκοσλάβων στο πλευρό των ανταρτών γίνεται όλο και πιο έντονη. Όπως γίνεται κατανοητό, αυτό ήταν αντίθετο με την βρετανοσοβιετική «Συμφωνία των ποσοστών» και τις συνεπακόλουθες σφαίρες επιρροής.

Επιπλέον, στην προσπάθειά του να καταστεί περιφερειακός παίκτης, ο Κροάτης Στρατάρχης απέβλεπε στην δημιουργία μίας Βαλκανικής Ομοσπονδίας, η οποία θα απορροφούσε την Βουλγαρία, την Αλβανία και εδάφη της ελληνικής Μακεδονίας υπό την ηγεσία του. Το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση έγινε - χωρίς την σύμφωνη γνώμη του Στάλιν- με την υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας,

⁴⁹ Svetozar Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union in the early Cold War*, Routledge, New York 2011, σελ. 213.

⁵⁰ Θάνος Βερέμης, *Βαλκάνια από τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα*, Πατάκης, Αθήνα 2008, σελ. 76.

⁵¹ Σπυρίδων Σφέτας, «Η ρήξη Τίτο – Στάλιν», 6 Μάϊου 2012, <https://www.kathimerini.gr/world/457192/i-rixi-tito-stalin/> (ανάκτηση: 10 Αυγούστου 2022).

Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας με την Βουλγαρία στο Μπλέντ (Αύγουστος 1947) (εικ. 7). Την ίδια εποχή (τέλη 1947), προσπάθησε να προσελκύσει την Αλβανία στους κόλπους της Γιουγκοσλαβίας, υποσχόμενος σε αυτή το Κοσσυφοπέδιο και την αποστολή μίας Μεραρχίας για απόκρουση τυχόν ελληνικής επίθεσης στην Βόρεια Ήπειρο.⁵²

Εν τω μεταξύ, με πρωτοβουλία της ΕΣΣΔ και σε απάντηση του Σχεδίου Μάρσαλ, ιδρύθηκε η Κομινφόρμ με έδρα το Βελιγράδι. Γινόταν έτσι ξεκάθαρη η προσπάθεια τιθάσευσης της μη ευθυγραμμισμένης με την Μόσχα πολιτικής του Τίτο. Θρυαλλίδα των μετέπειτα εξελίξεων υπήρξαν οι απρόσεκτες, δημόσιες δηλώσεις του Βούλγαρου ηγέτη, Γκεόργκι Ντιμιτρώφ (Ιανουάριος 1948) περί μίας βαλκανικής ομοσπονδίας με την Ελλάδα μέρος αυτής. Ο Στάλιν εξοργισμένος, αφού επέπληξε τις ηγεσίες των δύο συμμάχων του, απαίτησε στο εξής όλες οι αποφάσεις εξωτερικής πολιτικής τους να εγκρίνονται πρώτα από την Μόσχα. Ακόμη πιο συγκεκριμένα, απαίτησε την παύση κάθε βοήθειας προς τον ΔΣΕ. Η γιουγκοσλαβική ηγεσία, όμως, αγνόησε τις σοβιετικές οδηγίες και σε συνάντησή της, λίγες μέρες μετά, με τον Νίκο Ζαχαριάδη (Γενικός Γραμματέας ΚΚΕ) υποσχέθηκε συνέχιση της βοήθειας προς τον ΔΣΕ.⁵³

Σε απάντηση για την συνεχιζόμενη «απειθεία» του Βελιγραδίου, η ΕΣΣΔ ακύρωσε τον Μάρτιο όλες τις εμπορικές συναλλαγές με τους Γιουγκοσλάβους και ανακάλεσε όλους του Σοβιετικούς συμβούλους, κατηγορώντας τους ανοιχτά για αντισοβιετισμό και εκτροχιασμό από τις αρχές του Μαρξισμού-Λενινισμού. Στόχος ήταν να πληγεί η αξιοπιστία των Γιουγκοσλάβων, οι οποίοι αρνήθηκαν τις κατηγορίες και αντέταξαν ένα ιδεολόγημα «εθνικού κομμουνισμού».⁵⁴ Τελικώς, η Γιουγκοσλαβία απεπέμφθη από την Κομινφόρμ (Ιούνιος 1948) με την μομφή της απόκλισης από την κομμουνιστική ορθότητα και της ευπάθειας στη δυτική διάβρωση. Η απόφαση αυτή έβαλε τέλος στον «μεγαλοϊδεατισμό» του Τίτο, κάνοντάς τον πλέον να επικεντρωθεί στην διασφάλιση της επιβίωσης του καθεστώτος του και στο απαραβίαστο των συνόρων του.⁵⁵ Αξιοσημείωτο είναι ότι από εκείνη την στιγμή και μετά υπήρξαν κατά καιρούς με προτροπή της ΕΣΣΔ ένοπλες αψιμαχίες στα γιουγκοσλαβορουμανικά και γιουγκοσλαβοβουλγαρικά σύνορα.⁵⁶

⁵² Judt, *Postwar*, σελ. 141-142.

⁵³ Perovic, *The Tito-Stalin split*, σελ. 40-57.

⁵⁴ *Εμπρός*, 30 Ιουνίου 1948.

⁵⁵ Βαληνάκης – Μπότσιου, *Διεθνείς Σχέσεις*, σελ. 94-95.

⁵⁶ *Εμπρός*, «Η Κομινφόρμ εξοπλίζει σώματα εναντίον του Τίτο», Αθήνα 05 Ιανουαρίου 1949 (εικ. 8).

Η εξέλιξη αυτή είχε άμεση επίδραση και στην Ελλάδα, αφού μετά την επιλογή του ΚΚΕ να ταχθεί υπέρ της ΕΣΣΔ, το καλοκαίρι του 1949 έκλεισαν οι δίοδοι προς την Γιουγκοσλαβία κι έτσι αποκόπηκαν οι μαχόμενοι αντάρτες από την κύρια πηγή ανεφοδιασμού και εκπαίδευσής τους.⁵⁷ Το ΚΚΕ επέλεξε να γυρίσει την πλάτη του στον κύριο υποστηρικτή του, λόγω της μάταιης ελπίδας ότι με αυτή την κίνηση θα κατάφερνε να γίνει μέλος της Κομμουνιστικής. Η προσπάθεια ελέγχου του ΝΟΦ, αρχικά, και εν συνεχεία, η απόφασή του Ζαχαριάδη για «πλήρη εθνική αποκατάσταση του μακεδονικού λαού» δεν απέδωσε τα ανάλογα αποτελέσματα. Αντιθέτως, με την πολιτική αυτή αποκόπηκε από το Βελιγράδι, δυσaráεστησε την Σόφια κι έδωσε στην Αθήνα το δικαίωμα να χαρακτηρίσει όλον τον ΔΣΕ ως «εθνοπροδοτικό».⁵⁸

Η ρήξη, όμως, φαίνεται ότι σε αρχικό τουλάχιστον στάδιο είχε αρκετά οφέλη για την ΕΣΣΔ, αφού με τον τρόπο αυτό απομονώθηκε η Γιουγκοσλαβία και μειώθηκε ο ρόλος της πάνω στις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες. Την ίδια στιγμή η κυριαρχία της Μόσχας επί του Ανατολικού συνασπισμού επανεπιβεβαιώθηκε, και οι όποιες σκέψεις κάποιων ηγεσιών στις χώρες αυτές να ακολουθήσουν το μοντέλο του «εθνικού κομμουνισμού» συνεντρίβησαν με συνοπτικές διαδικασίες.⁵⁹ Οι προσπάθειες αποκαθήλωσης του Τίτο ήταν συντονισμένες κι έντονες από την πρώτη στιγμή. Το παράδειγμα ηγήτη είχε μετατραπεί σε έναν προδότη των κομμουνιστικών ιδανικών.

Στον αντίποδα, στα χρόνια που ακολούθησαν, κοντά στις διακόσιες χιλιάδες άνθρωποι διώχθηκαν από το τιτοϊκό καθεστώς με την κατηγορία του αντικαθεστωτικού ή του φιλοσοβιετικού.⁶⁰ Κάποιοι από αυτούς εξοντώθηκαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης «Γκόλι Ότοκ» στην Αδριατική.⁶¹ Επιπρόσθετα, η διακοπή όλων των οικονομικών σχέσεων με την ΕΣΣΔ και τους δορυφόρους της δημιούργησε τεράστιο πρόβλημα στην κρατική οικονομία. Η Γιουγκοσλαβία έψαχνε απεγνωσμένα εναλλακτικές. Μόνη πρόσφορη ήταν η βοήθεια από τις Δυτικές χώρες, οι οποίες, όμως, ήταν ιδιαίτερες καχύποπτες και επιφυλακτικές για μία τέτοια συνεργασία. Παρά τις ηθικές αναστολές και τις αντιδράσεις του Κογκρέσου, η κυβέρνηση Τρούμαν θα προσφέρει πολλά εκατομμύρια δολάρια στο Βελιγράδι. Από την μεριά

⁵⁷ Dusan T. Batakovic, “K. Karamanlis and Yugoslavia”, στο: K. Svolopoulos, K. E. Botsiou, Ev. Hatzivassiliou (επιμ.), *Konstantinos Karamanlis in the Twentieth Century*, vol. 2, Konstantinos G. Karamanlis Foundation, Athens 2008, σελ. 450.

⁵⁸ Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τμ. Β', Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 365-367.

⁵⁹ *Ελευθερία*, «Εξετελέσθη ο Κοστώφ», 17 Δεκεμβρίου 1949.

⁶⁰ *Εμπρός*, Αθήνα 4 Φεβρουαρίου 1949.

⁶¹ Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union*, σελ. 13.

του, το τελευταίο θα προσπαθήσει ως ένδειξη καλής θέλησης να εξομαλύνει τις σχέσεις του με την Αθήνα και τις άλλες καπιταλιστικές χώρες, χωρίς όμως να αποκηρύσσει τις αρχές του κομμουνισμού.⁶²

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κρίση αυτή δίδαξε τον Τίτο και την υπόλοιπη γιουγκοσλαβική ηγεσία να μην βασίζονται σε ένα μόνο μπλοκ για την επιβίωση και την επίτευξη των στόχων τους, αλλά να αναζητούν τις κατάλληλες συμμαχίες κάθε φορά, ανάλογα τις διεθνείς ισορροπίες. Λίγα χρόνια αργότερα, η πολιτική αυτή θα μετουσιωθεί στην πράξη με την δημιουργία του «Κινήματος των Αδελφωμάτων» (1961), στο οποίο η Γιουγκοσλαβία ανέλαβε καθοριστικό ρόλο.

⁶² Σπυρίδων Σφέτας, «Η εξομάλυνση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών πολιτικών σχέσεων (1950/51)», στο: Ξανθίπη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη (επιμ.), *Βαλκανικά σύμμεικτα*, τχ. 12-13, Θεσσαλονίκη 2001-2002, σελ. 191-192.

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΣΤΗΝ ΔΥΣΗ

B.1. Η πρώτη προσπάθεια προσέγγισης Ελλάδος – Γιουγκοσλαβίας (1948-1953)

Το τέλος της δεκαετίας του 1940, είναι κομβικό για την πορεία της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας στον Ψυχρό Πόλεμο. Οι δύο χώρες είχαν να αντιμετωπίσουν κρίσιμες εσωτερικές καταστάσεις, αλλά και προκλήσεις σχετικά με τον διεθνή προσανατολισμό τους. Η Γιουγκοσλαβία είχε ήδη αποπεμφθεί από την Κομμουνιστική και ήταν πλέον ξένο σώμα για τον Ανατολικό συνασπισμό. Απόρροια αυτού ήταν τα σημαντικά οικονομικά προβλήματα και οι γενικευμένες αντιδράσεις πρώην συντρόφων του Τίτο. Την ίδια στιγμή, στην Ελλάδα μαίνονταν ο εμφύλιος πόλεμος που διεργήγνε την κοινωνική συνοχή, παρέλυε κάθε πτυχή του κράτους και δημιουργούσε τεράστια επισφάλεια επί των εξωτερικών συνόρων.

Είναι γεγονός ότι τα πρώτα χρόνια μετά το τέλος του Β'Π.Π., οι σχέσεις Αθηνών και Βελιγραδίου υπήρξαν ιδιαίτερες τεταμένες.⁶³ Αυτό συνέβη, όχι μόνο λόγω των ιδεολογικών διαφορών μεταξύ των δύο κυβερνήσεων. Αλλά κυρίως, λόγω της στήριξης των αντικυβερνητικών δυνάμεων κατά την περίοδο του ελληνικού εμφυλίου, της γιουγκοσλαβικής εμμονής για διεκδίκηση της ελληνικής Μακεδονίας και του εθνοτικού επηρεασμού των τοπικών πληθυσμών. Η πραγματικότητα αυτή, όμως, αποτελούσε ένα ιστορικό παράδοξο, αφού παραδοσιακά η σχέση μεταξύ Σερβίας / Βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας και Ελλάδας υπήρξε ίσως η μόνη σταθερά στην περιοχή των Βαλκανίων.⁶⁴ Έτσι, η παλιά φιλία έμελλε να αναπτυχθεί και πάλι υπό άλλες πλέον γεωπολιτικές αναγκαιότητες.

Η ολοκληρωτική ρήξη Τίτο και Στάλιν, το καλοκαίρι του 1948, δεν ήταν, όμως, μόνο μία ευκαιρία εξομάλυνσης των σχέσεων Γιουγκοσλαβίας και Δύσης, αλλά ενείχε σε μεγάλο βαθμό φόβο και αμφιβολία για τις επόμενες κινήσεις των Σοβιετικών στην περιοχή. Το ενδεχόμενο επέμβασής τους, ώστε να επανέλθουν τα πράγματα στην κατάσταση που εκείνοι επιθυμούσαν, δεν μπορούσε σε καμία

⁶³ Βέβαια, οι επαφές μεταξύ των δύο χωρών δε σταμάτησαν ακόμη και κατά την περίοδο της κρίσης. Από το 1946, όμως, μέχρι την επαναπροσέγγιση των δύο χωρών, οι διπλωματικές σχέσεις είχαν υποβαθμιστεί σε επίπεδο επιτετραμμένων. Επιτετραμμένος από την μεριά της Γιουγκοσλαβίας, ήταν ο Σέριφ Σέχοβιτς κι από την ελληνική, ο Γεώργιος Καλούτσης. Βλ. Ristovic, *Yugoslav-Greek Relations*, σελ. 261.

⁶⁴ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα 42020, σελ. 247-248.

περίπτωση να αποκλειστεί.⁶⁵ Οι πρώτες αναφορές των Δυτικών μυστικών υπηρεσιών μιλούσαν για πιθανή έκρηξη ενός πολέμου στα Βαλκάνια, ως αποτέλεσμα κάποιας επιθετικής ενέργειας της ΕΣΣΔ εναντίον της Γιουγκοσλαβίας.⁶⁶ Αυτό σήμαινε την ανάγκη για άμεσο επαναπροσδιορισμό της σκληρής αντιδυτικής στάσης που κρατούσαν έως τότε οι Γιουγκοσλάβοι. Οι κεφαλαιακές ελλείψεις στην πιο φτωχή - μετά την Αλβανία- ευρωπαϊκή χώρα δεν άφηναν πολλά περιθώρια καθυστερήσεων με πρόσχημα τις ιδεολογικές διαφορές Δύσης και Ανατολής.

Υπήρχαν, βέβαια, πολλοί Δυτικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι ακόμα και μετά την ενδοκομμουνιστική ρήξη αντιμετώπιζαν με καχυποψία τις προθέσεις του Βελιγραδίου. Ο κομμουνισμός για αυτούς χαρακτηριζόταν από μονολιθικότητα και οι διαφορές στα Βαλκάνια μεταξύ Τίτο και Ντιμιτρόφ κρίνονταν ως αμελητέες. Την ίδια προσέγγιση ενστερνιζόταν και μεγάλο μέρος των ελληνικών ελίτ, αν και το σχίσμα ανάμεσα στα κομμουνιστικά κράτη στα βόρεια σύνορα της χώρας δημιουργούσε αίσθημα ανακούφισης. Παρ' όλα αυτά, η ευκαιρία διάσπασης του Ανατολικού συνασπισμού παρουσιαζόταν πολύ μεγάλη για να αγνοηθεί.⁶⁷ Έτσι, το πρώτο δάνειο που έλαβε η Γιουγκοσλαβία από την Δύση, προήλθε από τις ΗΠΑ (Σεπτέμβριος 1949) και ήταν ύψους είκοσι εκατομμυρίων δολαρίων. Ακολούθησε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), που συνεισέφερε άλλα τρία εκατομμύρια και η Μεγάλη Βρετανία μέσω εμπορικής συμφωνίας, άλλα οκτώ σε πιστώσεις μέχρι το τέλος του έτους.⁶⁸

Για να ξεπεραστούν οι όποιοι ενδοιασμοί, ο Δυτικός συνασπισμός απαίτησε έμπρακτες κινήσεις καλής θέλησης από μέρος της Γιουγκοσλαβίας. Τέτοια κίνηση ήταν η απόφαση για κλείσιμο των συνόρων στους Έλληνες αντάρτες. Αυτό συνέβαλε, αλλά σίγουρα δε καθόρισε, την έκβαση του αγώνα των τελευταίων. Εντέλει, ο πραγματισμός επικράτησε τόσο στην Δύση, όσο και στην Γιουγκοσλαβία, με αποτέλεσμα να βρεθεί ένας τρόπος σύγκλισης των αποκλινόντων μέχρι τότε συμφερόντων τους.

⁶⁵ Έως το 1950, το 22% του γιουγκοσλαβικού ΑΕΠ προοριζόταν για την άμυνα. Κύριος λόγος ήταν οι σοβιετικές απειλές για την χρήση «άλλων μέσων», ώστε να συνετιστεί η απείθεια του Βελιγραδίου. Βλ. αναλυτικότερα Svetozar Rajak, "From Regional Role to Global Undertakings", στο: Svetozar Rajak - Konstantina E. Botsiou - Eirini Karamouzi - Evanthis Hatzivassiliou (επιμ.), *The Balkans in the Cold War*, Palgrave Macmillan, London 2017, σελ. 70.

⁶⁶ Jordan Baev, "US intelligence community estimates on Yugoslavia (1948-1991)", *National Security and the future*, nr. 1, Zagreb 2000, σελ. 97.

⁶⁷ Evanthis Hatzivassiliou, "From adversity to alliance: Greece, Yugoslavia and Balkan strategy, 1944-1959", *Balkan studies*, vol. 45, nr. 1-2, Thessaloniki 2004, σελ. 125-126.

⁶⁸ Judt, *Postwar*, σελ. 173-174.

Στην Ελλάδα, μετά την επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων, δόθηκε προτεραιότητα στην ανάσχεση του κομμουνισμού και στην αποκατάσταση όσο το δυνατόν γρηγορότερα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής της χώρας στην βάση βέβαια της «εθνικοφροσύνης».⁶⁹ Το ελληνικό πολιτικό τοπίο, διένυε μία μεταβατική περίοδο με μεγάλο κομματικό κατακερματισμό. Οι πρώτες εθνικές εκλογές μετά το τέλος του εμφυλίου (5 Μαρτίου 1950) δεν απέφεραν κυβερνητική σταθερότητα, με αποτέλεσμα μέχρι τις εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951, οπότε αναδείχθηκε Πρωθυπουργός ο Νικόλαος Πλαστήρας (εικ. 9), να έχουμε μία σειρά από κυβερνητικές αλλαγές.⁷⁰

Όλες οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις ακολούθησαν έναν δυτικό προσανατολισμό, που στην ουσία δε διέφερε από τις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής όπως αυτές είχαν καθοριστεί σχεδόν από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους.⁷¹ Θεμελιώδης αρχή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έγινε η εθνική ασφάλεια διά της αποτροπής του «εκ βορρά κινδύνου». Η πιθανή προσέγγιση Βουλγαρίας – Γιουγκοσλαβίας είχε αναχθεί σε βασικό κίνδυνο. Ο «Μακεδονισμός», οι βουλγαρικές αναθεωρητικές βλέψεις και το βορειοηπειρωτικό ζήτημα, ήταν οι βάσεις αυτής της στρατηγικής διελκυστίνδας μεταξύ προσέγγισης και ανασφάλειας.⁷²

Υπό τις συνθήκες αυτές, στα τέλη Δεκεμβρίου 1949, ο Αμερικανός πρέσβης στην Γιουγκοσλαβία, Τζώρτζ Β. Άλλεν, δήλωνε ότι πιθανή σοβιετική επιθετική ενέργεια εναντίον της χώρας δε θα άφηνε αμέτοχες τις ΗΠΑ.⁷³ Γινόταν, συνεπώς, κατανοητό ότι για τους Αμερικανοβρετανούς, η στήριξη προς τον Τίτο ήταν υψηλής προτεραιότητας. Οι σχέσεις με την Ελλάδα και η ενίσχυση του Βελιγραδίου μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης αποτελούσαν το κλειδί γι' αυτό.

Την πρώτη προσπάθεια, ώστε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις προσέγγισης Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων, την έκανε ο Βρετανός πρέσβης στο Βελιγράδι (Δεκέμβριος 1949), Τσαρλς Πηκ. Αρχικά, συνάντησε τον Γιουγκοσλάβο υπουργό εξωτερικών και αντιπρόεδρο της κυβέρνησεως, Έντβαρντ Καρντέλι (εικ. 10). Εκεί έγινε εμφανές ότι υπήρχε η ανάλογη θέληση κι αυτό επικοινωνήθηκε στην

⁶⁹ Κωστής, *Τα κακομαθημένα*, σελ. 721-722.

⁷⁰ Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σελ.21-43

⁷¹ Η επιλογή αυτή των αστικών κομμάτων δε θα ήταν δυνατό να είναι διαφορετική, δεδομένων των ανυπολόγιστων καταστροφών μετά την οκταετή πολεμική περιπέτεια. Το δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ ήταν οι καθοριστικοί παράγοντες που πρόσδεσαν την χώρα στο Δυτικό άρμα, δημιουργώντας με αυτό σχέσεις ζωτικής εξάρτησης.

⁷² Γιάννης Βαλινάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη ⁴2003, σελ. 43-46.

⁷³ *Ελευθερία*, «Ο κ. Τρούμαν αποστέλλει μήνυμα του προς τον Τίτο», 30 Δεκεμβρίου 1949.

Αθήνα. Επιθυμία των Γιουγκοσλάβων ήταν να συζητήσουν με μία ελληνική κυβέρνηση του Κέντρου ή της Αριστεράς. Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Νικόλαο Πλαστήρα, έδωσε ώθηση στις συνομιλίες. Οι δύο χώρες συμφώνησαν να προχωρήσουν στην ανταλλαγή πρέσβων και να διευκολύνουν τις επικοινωνίες και το εμπόριο (9 Μαΐου 1950), ενώ συζητήθηκε και το θέμα της επιστροφής των μετακινηθέντων ελληνόπουλων.⁷⁴

Λίγες ημέρες αργότερα, σε συζήτηση στο γιουγκοσλαβικό κοινοβούλιο για τις σχέσεις με την Ελλάδα, ο εκπρόσωπος της Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (ΛΔΜ), Λάζαρ Μοϊσωφ, αναφέρθηκε στην υποχρέωση προστασίας της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα, λόγω των διώξεων που αυτή υφίσταται. Ο Καρντέλι υιοθέτησε τις απόψεις αυτές και τόνισε ότι ήταν ένα θέμα που έπρεπε να επιλυθεί. Η Αθήνα, ύστερα κι από τις νοθεσίες Βρετανών κι Αμερικανών, που δε θεωρούσαν σοβαρό το ζήτημα, προσπάθησε να τις υποβαθμίσει. Ο Πλαστήρας θέλοντας να κλείσει το θέμα δήλωσε στην Βουλή ότι το ζήτημα ήταν ανύπαρκτο.⁷⁵ Ωστόσο, ο Γιουγκοσλάβος πρέσβης Σέχοβιτς προέβη σε διάβημα διαμαρτυρίας και εν συνεχεία αποχώρησε από την Ελλάδα (τέλος Ιουνίου).⁷⁶

Τον Αύγουστο, ο Τίτο στην προσπάθειά του να διασκεδάσει τις εντυπώσεις από αυτή την πρώιμη κρίση, δήλωσε σε συνάντησή του με τον Πηκ, ότι η Γιουγκοσλαβία δεν έχει διεκδικήσεις επί της Ελλάδος. Συμπλήρωσε, πως αν η κεντρική γιουγκοσλαβική κυβέρνηση δεν έδειχνε ενδιαφέρον για τους Έλληνες σλαβόφωνους, τότε αυτοί θα μπορούσαν να ψάξουν ερείσματα στην κομμουνιστική Βουλγαρία.⁷⁷

Οι κατευναστικές αυτές δηλώσεις μπορούν να κατανοηθούν καλύτερα, αν λάβουμε υπ' όψιν την εισβολή της Βόρειας Κορέας στην Νότια (25 Ιουνίου 1950). Το γεγονός αυτό ερμηνεύτηκε από πολλούς ως προεξόχως επίθεσης της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της στην Ελλάδα και την Γιουγκοσλαβία. Οι αμερικανικές υπηρεσίες πίστευαν ότι σε περίπτωση τέτοιου ενδεχομένου, ούτε οι ελληνικές, αλλά ούτε και οι γιουγκοσλαβικές ένοπλες δυνάμεις θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν χωρίς βοήθεια.⁷⁸

Η πολιτική κρίση εκείνου του καλοκαιριού στην Ελλάδα, έφερε στην εξουσία τον Σοφοκλή Βενιζέλο (εικ. 11). Οι ελληνογιουγκοσλαβικές επαφές συνεχίστηκαν,

⁷⁴ Κωνσταντίνος Κατσάνος, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 20-24.

⁷⁵ *Εμπρός*, «Μακεδονική μειονότης θεωρείται ως ανύπαρκτος», 27 Μαΐου 1950.

⁷⁶ *Εμπρός*, 20 Ιουνίου 1950, σελ. 1, 5.

⁷⁷ Σφέτας, *Η εξομόλωση*, σελ. 199.

⁷⁸ David R. Stone, "The Balkan Pact and American Policy", *East European Quarterly*, XXVIII, Nr. 3, 1994, σελ. 393-394.

έστω και υπό την σκιά του Μακεδονικού. Ως μία επιπλέον ένδειξη καλής θέλησης, οι Γιουγκοσλαβικές αρχές επέτρεψαν την επιστροφή 112 αιχμαλώτων του εμφυλίου.⁷⁹ Η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε, έτσι, την πλήρη εξομάλυνση των σχέσεων και τοποθέτησε τον Σπύρο Καπετανίδη ως πρέσβη στο Βελιγράδι, ενώ υποδέχθηκε τον Ράντος Γιοβάνοβιτς, σε αντικατάσταση του Σέχοβιτς (Δεκέμβριος 1950).⁸⁰ Επιπλέον, σε συνάντηση Σ. Βενιζέλου - Γιοβάνοβιτς τον Μάρτιο 1951, ο Έλληνας πρωθυπουργός διαβεβαίωσε τον Γιουγκοσλάβο διπλωμάτη ότι σε περίπτωση που η χώρα του δεχόταν επίθεση από την Κομμουνιστική Ελλάδα, η Ελλάδα θα επενέβαινε στρατιωτικά.⁸¹ Από το σημείο αυτό, η Αθήνα ξεκινάει να πιέζει το Βελιγράδι για την δημιουργία μίας αμυντικής συμμαχίας. Η Γιουγκοσλαβία, όμως, απέφευγε να δεσμευτεί σε κάτι που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πρόκληση για τον Ανατολικό συνασπισμό.⁸²

Παράλληλα, οι Γιουγκοσλάβοι ηγέτες είχαν συχνές επαφές με τις πιο σημαντικές χώρες της Δύσης. Επεδίωκαν με αυτό τον τρόπο να εξασφαλίσουν όσο το δυνατό μεγαλύτερη οικονομική και στρατιωτική βοήθεια. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν η εξασφάλιση ενός ποσού -από τις ΗΠΑ, την Βρετανία και την Γαλλία- ίσο με 173 εκατομμύρια δολάρια σε διάστημα 18 μηνών, καθώς και μία συμφωνία με την Ουάσιγκτον που προέβλεπε την άμεση παροχή στρατιωτικού υλικού και συμβουλευτικής υποστήριξης.⁸³ Στρατιωτικοί κύκλοι στην Αμερική θεωρούσαν ότι η Γιουγκοσλαβία θα μπορούσε να συνδεθεί με κάποιο τρόπο με το ΝΑΤΟ. Η Ιταλία, όμως, λόγω της ανοιχτής διένεξης σχετικά με την Τεργέστη, ήταν αντίθετη σε τέτοια προοπτική. Παρά ταύτα, στους αμυντικούς σχεδιασμούς της βορειοατλαντικής συμμαχίας, η Γιουγκοσλαβία εμφανιζόταν ως ένας δυνητικός σύμμαχος υπέρ της Δύσης σε περίπτωση παγκόσμιας κρίσης (εικ. 12).⁸⁴

Αντίθετα με τις διακηρυγμένες, διαφορετικές προσεγγίσεις Αθήνας και Βελιγραδίου στα ζητήματα του Μακεδονικού και του επαναπατρισμού των προσφύγων του εμφυλίου, οι σχέσεις των δύο χωρών ενισχύθηκαν περαιτέρω μετά την είσοδο της Ελλάδος στο ΝΑΤΟ (Φεβρουάριος 1952) (εικ. 13)⁸⁵ και την ανάληψη

⁷⁹ *Ελευθερία*, 7 Νοεμβρίου 1950, «Η Γιουγκοσλαβία θ' αποδώσει τους Έλληνες αιχμαλώτους».

⁸⁰ Κωνσταντίνος Κατσάνος (επιμ.), *Το μακεδονικό και η Γιουγκοσλαβία*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 19-20.

⁸¹ Κατσάνος, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα*, σελ. 42-44.

⁸² Spyridon Sftas, "From Ankara to Bled", *Balkanica*, XLII, Belgrade 2011, σελ. 134.

⁸³ Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι*, σελ. 490-493.

⁸⁴ NATO Strategy Documents: 1949-1969, Gregory W. Pedlow, Brussels 1998, σελ. 217.

⁸⁵ NATO archives, C-R_52_19, 5 September 1952.

της εξουσίας από τον Αλέξανδρο Παπάγο (Νοέμβριος 1952) (εικ. 14). Όπως τόνιζε, τον ίδιο μήνα, ο Τίτο στο 6^ο Συνέδριο του ΚΚΓ, οι σχέσεις με την Ελλάδα και την Τουρκία βρίσκονταν σε πολύ καλό σημείο, πράγμα που αντανάκλούσε πολύ θετικά στην ειρήνη της περιοχής.⁸⁶ Όλα έδειχναν ότι η αναβίωση ενός συμφώνου, παρόμοιου με το Βαλκανικό Σύμφωνο του μεσοπολέμου ήταν πλέον πιθανή.

B.2. Η ένταξη της Ελλάδος στο NATO (1952)

Το τέλος του Β' Π.Π. βρήκε την Ελλάδα κατεστραμμένη να μετράει τις πληγές της. Πριν ακόμη μπορέσει να κάνει ένα βήμα προς την ανασυγκρότηση, τα Δεκεμβριανά του 1944, η «λευκή τρομοκρατία» του 1945-1946 κι εν συνεχεία ένας αδυσώπητος εμφύλιος πόλεμος (1946-1949), δημιούργησαν στην χώρα -πέραν όλων των άλλων δεινών- ένα κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας για το μέλλον. Η ελληνική κοινωνία έγινε μέρος της διεγκυστίδας των δύο κοσμοθεωριών. Η επικράτηση των αστικών δυνάμεων γεννούσε το ερώτημα αν αυτές μπορούσαν να δομήσουν μία ουσιαστικά φιλελεύθερη δημοκρατία, να προωθήσουν την κοινωνική ειρήνευση, και ταυτοχρόνως, να προσδέσουν την χώρα πλήρως στους δυτικούς θεσμούς, καθώς και να ελαχιστοποιήσουν τον κομμουνιστικό κίνδυνο.⁸⁷

Στον εξωτερικό τομέα, το πρώτο βήμα είχε δρομολογηθεί με την προσπάθεια επαναπροσέγγισης με το Βελιγράδι, ενώ παράλληλος στόχος ήταν να αποφευχθεί ένας πιθανός άξονας Βουλγαρίας-Γιουγκοσλαβίας. Ο κίνδυνος δεν ήταν εύκολο να αποσοβηθεί. Η Σόφια -ο ιστορικά πιο αναθεωρητικός από τους Βαλκάνιους γείτονες- παρέμενε ο πιο πιστός σύμμαχος της Μόσχας στην περιοχή. Επιπλέον και παρά τις δεσμεύσεις που απέρρεαν από την Συνθήκη Ειρήνης (1947), ο βουλγαρικός στρατός επανεξοπλιζόταν ραγδαία. Γινόταν, έτσι, κατανοητό ότι οι ελληνικές δυνάμεις θα ήταν ανήμπορες να υποστηρίξουν επαρκώς την έλλειψη αμυντικού βάθους σε Μακεδονία και Θράκη στην περίπτωση σοβιετικής επίθεσης.⁸⁸

Η μη συμπερίληψη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στα αρχικά αμυντικά σχέδια του NATO δημιούργησε ανησυχία και απογοήτευση στην Ελλάδα. Έχοντας αυτό ως δεδομένο, τον Οκτώβριο 1949, ο Έλληνας υπουργός εξωτερικών, Κωνσταντίνος Τσαλδάρης κι ο πρέσβης στις ΗΠΑ, Βασίλειος Δενδράμης, συνάντησαν τον Αμερικανό υπουργό εξωτερικών, Ντιν Άτσεσον, και προσπάθησαν

⁸⁶ Κατσάνος, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα*, σελ. 59.

⁸⁷ Hatzivassiliou, *Propaganda*, σελ. 140-141.

⁸⁸ Evanthis Hatzivassiliou, "Security and the European Option: Greek Foreign Policy 1952-62", *Journal of Contemporary History*, vol. 30, nr. 1, Sage, New York 1995, σελ. 188.

να τον πείσουν -χωρίς άμεση επιτυχία- για την ανάγκη δημιουργίας ενός βαλκανικού συνασπισμού, Ελλάδος, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας, συνδεδεμένου με το NATO.⁸⁹

Όπως και στην περίπτωση της ελληνογιουγκοσλαβικής προσέγγισης, η σύγκρουση στη κορεατική χερσόνησο έπαιξε καταλυτικό ρόλο στα σχέδια Ελλάδος και Τουρκίας να ενταχθούν στην βορειοατλαντική συμμαχία. Η αποστολή στρατευμάτων από τις δύο χώρες στο πλευρό των ΗΠΑ, ενίσχυσε τα επιχειρήματά τους για ένταξη. Η ελληνική πλευρά, ωστόσο, ακολούθησε μία λιγότερο διεκδικητική πολιτική. Αρχιτέκτονας⁹⁰ της προσπάθειας αυτής υπήρξε ο Σοφοκλής Βενιζέλος κατά τις θητείες του στην πρωθυπουργία και το υπουργείο εξωτερικών. Με επιδέξιο τρόπο κατάφερε να προωθήσει την ιδέα της στρατηγικής συνέχειας μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας και την αντιμετώπιση των δύο χωρών ως ενιαίο χώρο αυξημένης σημασίας για την άμυνα της Ευρωπαϊκής ηπείρου.⁹¹

Κοινή αφετηρία και για τα δύο κράτη ήταν ο φόβος πιθανής περικύκλωσης από εχθρικές δυνάμεις και η ανησυχία μίας πιθανής εγκατάλειψης, ώστε να αντιμετωπίσουν την κατάσταση μόνες τους. Αμφότερες πίστευαν ότι η ένταξή τους στο NATO, πέρα από την ενίσχυση των εσωτερικών τους θεσμών, θα περιορίζε τις εθνικιστικές προκλήσεις στην ευρύτερη περιοχή.⁹² Σε αντίθεση με τους δυτικοευρωπαίους -οι οποίοι βασίζονταν περισσότερο στην πυρηνική ισχύ των ΗΠΑ, παρά στην ανάπτυξη δικών τους αποτρεπτικών μέσων- οι δύο μεσογειακές χώρες ήταν έτοιμες να προβούν σε σημαντικές θυσίες, ώστε να ενισχύσουν την άμυνά τους, αλλά και να συμβάλλουν συνολικά στην άμυνα του NATO.⁹³

⁸⁹ Stone, *The Balkan Pact*, σελ. 393-394.

⁹⁰ Αξίζει να αναφερθεί ότι η πρώτη προσπάθεια είχε γίνει από τον Νικόλαο Πλαστήρα τον Απρίλιο του 1950. Βλ. Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, σελ. 234. Από την άλλη, χωρίς να μπορεί να παραγνωρισθεί ο ρόλος του, η αρχική θέση του Σ. Βενιζέλου ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτική. Αυτό ήταν απόρροια της πεποίθησής του ότι η γεωγραφική θέση της Ελλάδος από μόνη της αποτελούσε ασφαλιστική δικλείδα για την υπεράσπισή της από τις Δυτικές χώρες. Βλ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική*, σελ. 110-111.

⁹¹ Dionysios Chourchoulis & Lykourgos Kourkouvelas, "Greek perceptions of NATO during the Cold War", *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 12, Nr. 4, Routledge, London 2012, σελ. 498.

⁹² Οι ηγεσίες των δύο χωρών, από την μία, θεωρούσαν ότι συμμετέχοντας στο πλαίσιο μίας ευρύτερης συμμαχίας θα ήταν δυνατόν να ελέγξουν τις ακραίες αντικομμουνιστικές φωνές στο εσωτερικό τους, ενώ παράλληλα, ένα σταθερό πολιτικό σύστημα θα λειτουργούσε ως ανάχωμα σε πιέσεις ακραίων κύκλων του στρατιωτικού κατεστημένου. Από την άλλη, η είσοδος σε μία ισχυρή στρατιωτική συμμαχία θα αποτελούσε αποτρεπτικό παράγοντα στα επεκτατικά σχέδια γειτονικών κρατών. Βλ. Evanthis Hatzivassiliou & Dimitris Triantaphyllou, "Introduction: Apropos NATO's first enlargement", στο: Evanthis Hatzivassiliou - Dimitris Triantaphyllou, *NATO's first enlargement: a reassessment*, Routledge, Oxon 2016, σελ. 12-14.

⁹³ Timothy Andrews Sayle, *Enduring Alliance: A history of NATO and the postwar global order*, Cornell University Press, New York 2019, σελ. 36-38.

Ο πόλεμος της Κορέας είχε εμφανή επίδραση και στην αναθεώρηση της αντίληψης για τις διεθνείς σχέσεις από του Αμερικανούς. Θεωρούσαν ότι πλέον ο κομμουνισμός δεν μπορούσε να ανασχεθεί μόνο με την διπλωματία, αλλά η στρατηγική ισχύς έμπαινε στο επίκεντρο. Για τον λόγο αυτό, οι ΗΠΑ, επιδιώκοντας την στρατηγική περικύκλωση της ΕΣΣΔ, εξασφάλισαν μέχρι το 1951 μία σειρά βάσεων (71) από την Γροιλανδία έως την Λιβύη.⁹⁴

Άλλη συνέπεια ήταν ότι, η Ελλάδα και η Τουρκία αποκτούσαν αυξημένη γεωπολιτική σημασία στην παγκόσμια σκακιέρα των συμφερόντων του «ελεύθερου κόσμου», αφού μαζί αποτελούσαν ένα φυσικό όριο μεταξύ Ανατολής και Δύσης.⁹⁵ Χαρακτηριστική ήταν η απόφαση της Ουάσιγκτον να σταματήσει την διπλωματική πίεση προς την Ελλάδα, ώστε να μειώσει το στρατό της. Αντιθέτως, ενίσχυσε οικονομικά (1951) την διατήρηση ενός αριθμού 160.000 ανδρών.⁹⁶ Ο δρόμος προς την ένταξη της στο NATO άνοιγε πλέον διάπλατα.

Στην εξίσωση αυτή, η Γιουγκοσλαβία έπαιζε καταλυτικό ρόλο. Η πρόσδεσή της στις δυτικές δημοκρατίες δημιουργούσε μία συνεχόμενη αλυσίδα ασφαλείας από το Ιράν μέχρι την Ιβηρική Χερσόνησο. Σε περίπτωση διασύνδεσης των τριών αυτών χωρών, η συμμαχία θα ενίσχυε σημαντικά το σύστημα έγκαιρης προειδοποίησης και την άμυνά της, ανοίγοντας, αν κρινόταν αναγκαίο, ένα επιπλέον μέτωπο πέρα από αυτό της Κεντρικής Ευρώπης.⁹⁷ Μπορεί όλα αυτά να συνηγορούσαν ότι η πορεία προς το NATO για την Ελλάδα ήταν μονόδρομος, οι κινήσεις της, όμως, μεταξύ Αυγούστου-Σεπτεμβρίου 1950 δεν έδειχναν ιδιαίτερη ζέση στην προώθηση αυτού του αιτήματος.

Κινητήριοις δύναμη πίσω από το όλο εγχείρημα ήταν η αποφασιστικότητα και επιμονή της Άγκυρας να συμμετάσχει στον νέο αυτό οργανισμό. Στο διάστημα 1949-1950, οι Τούρκοι αξιωματούχοι έθεταν το ζήτημα επισταμένως στους Αμερικανούς και Βρετανούς ομολόγους τους, παρά την αρνητική διάθεση αυτών. Το υπουργείο εξωτερικών των ΗΠΑ θεωρούσε ότι η όποια απόφαση για την Τουρκία έπρεπε να αφορά ταυτόχρονα και την Ελλάδα. Από την δική του οπτική, το αμερικανικό υπουργείο εθνικής άμυνας θεωρούσε ότι οι δύο χώρες έπρεπε να αποκτήσουν μία

⁹⁴ Γιάννης Γ. Βαληνάκης, «Η στρατηγική σημασία της Ελλάδος», στο: Γιάννης Βαληνάκης – Πάρις Κίτσος (επιμ.), *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1986, σελ. 30-31.

⁹⁵ Ανδρέας Στεργίου, «Η ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO», στο: Ανδρέας Στεργίου (επιμ.), *Διεκδικώντας Αλληλεγγύη*, Κάλλιπος 2021, σελ. 60, <http://beta.kallipos.gr/jspui/handle/11419/8010> (ανάκτηση 05 Οκτωβρίου 2022).

⁹⁶ Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, Routledge, Oxon 2006, σελ. 11-13.

⁹⁷ Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι εταίροι*, Πατάκης, Αθήνα 2016, σελ. 70-71 και 87.

ειδική σχέση με την συμμαχία και να αποφευχθεί έτσι η πλήρης ένταξη. Θέση που υιοθετήθηκε και από την Μόνιμη Επιτροπή (Standing Committee) του NATO (Σεπτέμβριος 1950). Ελλάδα και Τουρκία, καθώς δεν μπορούσαν να κάνουν αλλιώς, αποδέχθηκαν τον συμβιβασμό (Οκτώβριος 1950).⁹⁸ Από την στιγμή εκείνη οι προσπάθειες για πλήρη ένταξη και σύμπληξη ενός βαλκανικού μετώπου με την Γιουγκοσλαβία, γίνονται ακόμη πιο έντονες και από τις δύο χώρες.

Πολλά μέλη του βορειοατλαντικού συμφώνου, με πρωτοστατούσα την Μεγάλη Βρετανία, είχαν σοβαρές αντιρρήσεις για την όποια διεύρυνση προς την Ανατολική Μεσόγειο. Το Λονδίνο ένοιωθε ότι η παγκόσμια επιρροή του μειωνόταν και, επεδίωκε να συσταθεί ένας αμυντικός οργανισμός στην Μέση Ανατολή, με αυτό επικεφαλής και την Τουρκία μέλος του. Ταυτόχρονα, οι σκανδιναβικές χώρες, καθώς και η Μπενελούξ⁹⁹ φοβούνταν ότι μία τέτοια διεύρυνση θα αλλοίωνε τον αμυντικό χαρακτήρα του NATO και θα μεγέθυνε τις πιθανότητες πολεμικής εμπλοκής, αφού τα απώτατα ανατολικά όριά του θα έφταναν στα κομμουνιστικά Βαλκάνια και το μαλακό υπογάστριο της ΕΣΣΔ.¹⁰⁰

Τελικά, οι Αμερικανοί άλλαξαν την πολιτική τους. Κατανοούσαν όλο και περισσότερο την γεωπολιτική σημασία του ελληνοτουρκικού χώρου.¹⁰¹ Παράλληλα, θα κατορθώσουν να κάμψουν τις όποιες ενδο-νατοϊκές αντιδράσεις και τον Σεπτέμβριο του 1951, το Συμβούλιο των υπουργών εξωτερικών του NATO δέχθηκε τις αιτήσεις των δύο κρατών, θέτοντας ως ημερομηνία ένταξης τους την 18 Φεβρουαρίου 1952.

Η είσοδος της Ελλάδος στο NATO θεωρήθηκε μεγάλη επιτυχία από τον αστικό κόσμο της χώρας. Επίσης, η στρατιωτική ηγεσία θεωρούσε ότι η εξέλιξη αυτή ενίσχυε την άμυνα της χώρας και διασφάλιζε την ροή υλικών και πυρομαχικών σε περίπτωση σύρραξης. Είναι γεγονός ότι τα κόμματα του Κέντρου και της Δεξιάς δε διέφεραν σχεδόν καθόλου στην προσέγγισή τους αναφορικά με τα ζητήματα ασφάλειας κι άμυνας. Εξάλλου ο «κόκκινος κίνδυνος» απειλούσε το αξιακό σύστημα και των δύο.

⁹⁸ Γιάννης Ρουμπάτης, «Ανατομία των ελληνονατοϊκών σχέσεων», στο: Γιάννης Βαληνάκης – Πάρις Κίτσος, *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1986, σελ. 93-97.

⁹⁹ Benelux: Κάτω Χώρες, Βέλγιο και Λουξεμβούργο.

¹⁰⁰ Στεργίου, *Η ένταξη της Ελλάδος*, σελ. 60-62.

¹⁰¹ Η Ελλάδα εκτός της γεωγραφικής συνέχειας με την Γιουγκοσλαβία θα προσέφερε στο NATO τον απόλυτο έλεγχο του Αιγαίου, όπου σε συνδυασμό με τα Δαρδανέλια, που βρισκόταν στα χέρια της Τουρκίας, ήλεγχαν και εμπόδιζαν -αν παρίστατο ανάγκη- την κάθοδο του Ρωσικού στόλου στην Μεσόγειο.

Αυτό έγινε εμφανές κατά την συζήτηση στην Ελληνική Βουλή «περί κυρώσεως της Συνθήκης του Βόρειου Ατλαντικού», την ίδια μέρα με την προσχώρηση της χώρας σε αυτή. Ο εισηγητής της κυβερνήσεως, Γεώργιος Βαρβούτης (Φιλελεύθεροι) δήλωνε:

*«Το θέμα είναι εξαιρετικής Εθνικής σημασίας. Διά πρώτην φοράν η Ελλάς χάρις εις την πίστιν της, εις τα δημοκρατικά ιδεώδη και χάρις εις τας θυσίας, τας οποίας υπέστη περί των ιδεωδών αυτών καθίσταται πλέον οργανικόν μέλος της διεθνούς κοινωνίας, διά την προάσπισιν των αυτών ιδανικών».*¹⁰²

Ο Αλέξανδρος Παπάγος από την μεριά του υπερθεμάτιζε τα λόγια του Γ. Βαρβούτη, λέγοντας ότι «αίσθημα πλήρους ικανοποίησεως με κατέχει [...] κύριοι βουλευταί, ο Ελληνικός Συναγερμός ψηφίζει την επικύρωσιν».¹⁰³ Στον αντίποδα, η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ),¹⁰⁴ μέσω του Ιωάννη Πασαλίδη εξέφραζε την αντίθεσή της, καταψηφίζοντας μόνη την βορειοατλαντική προοπτική της χώρας:

*«Προσέξτε διότι διά τα πετρέλαια της Μ. Ανατολής, δεν πρέπει η Ελλάς να γίνη ολοκαύτωμα και δεν πρέπει να επιτρέψωμεν σε κανένα να μας αλλάξη τον τρόπον της εσωτερικής μας ζωής. [...] Εις την σύγκρουσιν των Μεγάλων ημείς πρέπει να πάρωμεν συμβιβαστικήν θέσιν. [...] Ημείς, ως κόμμα διαχωρίζομεν τας ευθύνas μας, διότι η πολιτική του κόμματός μας αποβλέπει εις την αποφυγήν δεινών διά τον τόπον».*¹⁰⁵

Τέλος, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα αισθήματα και τις σκέψεις της συντριπτικής πλειοψηφίας των Ελλήνων βουλευτών κατά την συνεδρίαση αυτή, στα λόγια του πρωθυπουργού, Ν. Πλαστήρα:

*«[...] όταν η Ελλάς συμμετέχη εις το Ατλαντικόν Σύμφωνον μετά των μεγάλων δυνάμεων, αι οποίαι κατοικούνται από ελευθέρους και δημοκρατικούς λαούς, αισθάνεται εαυτήν ασφαλεστέραν. [...] Η Κυβέρνησις λέγω, είνε υπερήφανος μαζί με όλους τους αντιπροσώπους του Έθνους οι οποίοι θα ψηφίσουν το νομοσχέδιον, που υπέβαλεν η Κυβέρνησις εις την κρίσιν σας».*¹⁰⁶

¹⁰² Πρακτικά Βουλής, *Περί κυρώσεως της Συνθήκης του Βόρειου Ατλαντικού*, 18 Φεβρουαρίου 1952, σελ. 569.

¹⁰³ Πρακτικά Βουλής, ό.π., σελ. 571.

¹⁰⁴ *Εμπρός*, «Τα τυφλά όργανα της Μόσχας εκτελούν τας εντολάς της», 19 Φεβρουαρίου 1952.

¹⁰⁵ Πρακτικά Βουλής, ό.π., σελ. 572.

¹⁰⁶ Πρακτικά Βουλής, ό.π., σελ. 574.

Η ελληνική ένταξη στο ΝΑΤΟ υπήρξε, όντως, ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην μεταπολεμική εποχή σε πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο. Παράλληλα, η νέα αυτή πραγματικότητα αύξανε το ειδικό βάρος της χώρας στην ευρύτερη περιοχή και «έδενε» την Αθήνα με τον Δυτικό κόσμο, κάνοντας αργότερα και την ευρωπαϊκή της πορεία περισσότερο εύκολη. Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η σχέση αυτή στο πέρασμα των χρόνων υπήρξε πολλές φορές νεφελώδης και δύσκολη, δημιουργώντας στον ελληνικό λαό αμφιβολίες για την αξία της ελληνικής συμμετοχής.

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΘΗΝΑ – ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ: Η ΧΡΥΣΗ ΕΠΤΑΕΤΙΑ ΚΑΙ Η ΡΗΞΗ

Τα χρόνια (1953-1965) που ακολούθησαν την ένταξη της Ελλάδος στο ΝΑΤΟ διακρίνονται σε μεγάλο βαθμό από ισχυρές, προσωποκεντρικές κυβερνήσεις. Η θέληση για απεξάρτηση από την άμετρη αμερικανική παρέμβαση στα εσωτερικά της χώρας γίνεται εμφανής. Το δημοκρατικό πολίτευμα, παρ' όλες τις παθογένειες και τις αναταράξεις τις οποίες υφίσταται, ενισχύεται, ενώ η οικονομία της χώρας αρχίζει να αναπτύσσεται με γοργούς ρυθμούς.

Στον εξωτερικό τομέα, η ένταξη στους ατλαντικούς θεσμούς ενισχύει το αίσθημα ασφάλειας. Η προσέγγιση με την Γιουγκοσλαβία θα γνωρίσει μία μεγάλη περίοδο «μέλιτος», η οποία θα καταλήξει στις αρχές της δεκαετίας του 1960 σε διάσταση εξαιτίας του Μακεδονικού ζητήματος. Στην ουσία, κύριο θέμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής -εκτός των κινδύνων που ελλοχεύουν από τις αυξομειώσεις της έντασης του Ψυχρού Πολέμου- θα αναδειχθεί το Κυπριακό.

Στο κεφάλαιο αυτό, θα εξετάσουμε τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις στο συγκεκριμένο διάστημα, χρησιμοποιώντας τα αρχεία του ΝΑΤΟ, ελληνικές και γιουγκοσλαβικές εφημερίδες, καθώς και τα αρχεία ηγετών και εθνικών υπηρεσιών.

Γ.1. Η πρώτη περίοδος (1953-1955) – Το Βαλκανικό Σύμφωνο

Η φθορά της κυβέρνησης Πλαστήρα, ιδιαίτερα μετά την επιδείνωση της ασθένειάς του, τα οικονομικά προβλήματα της χώρας, καθώς και η έκδηλη επέμβαση της αμερικανικής πρεσβείας στα υψηλά κλιμάκια του κράτους, δημιούργησαν μεγάλη πολιτική αναστάτωση. Το «Κεντρώο διάλλειμα» του γηραιού στρατιωτικού, δε φαινόταν να συμπληρώνει επαρκώς το πολύμορφο πάζλ της μετεμφυλιακής πολιτικής σκηνής. Σε ένα αρκετά πολωμένο σκηνικό, στις εκλογές του Νοεμβρίου 1952, ο Αλέξανδρος Παπάγος που ηγήθηκε του Ελληνικού Συναγερμού θα συγκεντρώσει σχεδόν το 50% των ψήφων και 240 από τις 300 έδρες της Βουλής. Η εποχή των ισχυρών Δεξιών κυβερνήσεων μόλις ξεκινούσε. Στον εσωτερικό τομέα, η νέα κυβέρνηση έδωσε -την επαύριον της ολοκλήρωσης του ΕΠΑ- μεγάλη έμφαση στην οικονομική ανασυγκρότηση, στην ανάπτυξη του τόπου με μεγάλα έργα και στην προσπάθεια προσέλκυσης ξένων επενδύσεων.

Στον εξωτερικό τομέα, ο Παπάγος δήλωνε αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ότι οι σχέσεις με την Αμερική, η συμμετοχή σε διεθνείς

οργανισμούς (NATO, ΟΗΕ), αλλά και η αντίσταση έναντι του κομμουνισμού αποτελούσαν τους άξονες της εξωτερικής του πολιτικής.¹⁰⁷ Στον στρατιωτικό τομέα, η Ελλάδα είχε τον μικρότερο στρατό στα Βαλκάνια, πλην της Αλβανίας. Φόβος του πρωθυπουργού και του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ) ήταν ότι σε περίπτωση πολέμου, η χώρα δύσκολα θα μπορούσε να αντισταθεί ακόμα και σε μεμονωμένη επίθεση από την Βουλγαρία. Οι επιλογές των Ελλήνων ήταν, είτε να αμυνθούν πίσω από τον Στρυμόνα με μέτωπο στα ανατολικά, είτε να υιοθετήσουν τη λογική του NATO για «προκεχωρημένη άμυνα», να αμυνθούν στον Νέστο και να εγκαταλείψουν την Δυτική Θράκη. Και στις δύο περιπτώσεις, ο ΕΣ δεν διέθετε τα απαραίτητα μέσα να αμυνθεί, πόσο μάλλον να αντεπιτεθεί.¹⁰⁸ Η λύση πέρα από την συμμετοχή στο NATO θα ήταν και η καλλιέργεια στενότερων σχέσεων με τις γειτονικές, Τουρκία και Γιουγκοσλαβία.

Από την άλλη μεριά των συνόρων, το τιτοϊκό καθεστώς, μετά την αποπομπή του από την Κομινφόρμ, αναγκάζεται να προχωρήσει σε εσωτερικές αλλαγές, ώστε να ανταποκριθεί στις νέες συνθήκες. Στο 6^ο Συνέδριο του ΚΚΓ, το κόμμα μετονομάζεται σε Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών (ΕΓΚ) και μαζί με την Σοσιαλιστική Συμμαχία Γιουγκοσλάβων Εργαζομένων (ΣΣΓΕ) αποτελούν τους ισχυρότερους συλλογικούς θεσμούς της ομοσπονδίας στον τομέα της εργατικής αυτοδιαχείρισης. Μίας προσπάθειας δηλαδή από τα «κάτω», ώστε οι εργάτες να συμβάλλουν μέσω της παραγωγικής διαδικασίας στην εμπέδωση του σοσιαλισμού. Στην πραγματικότητα, όμως, το κράτος μέσω των κομματικών οργάνων ήλεγχε τα πάντα. Επιπλέον, ο Τίτο με την συνταγματική αλλαγή του Ιανουαρίου 1953 ανακηρύχθηκε σε Πρόεδρο της Δημοκρατίας, την ίδια στιγμή που παραχωρήθηκαν μεγαλύτερες ελευθερίες στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Γιουγκοσλαβίας.¹⁰⁹

Στον εξωτερικό τομέα, η Γιουγκοσλαβία έκανε διστακτικά ανοίγματα προσέγγισης με την Δύση, κυρίως για λόγους οικονομικούς, επιβίωσης του καθεστώτος και αποτροπής της σοβιετικής απειλής. Στο διάστημα 1950-1955, έλαβε περίπου 1,5 δισεκατομμύρια δολάρια σε βοήθεια -ιδίως στρατιωτική- από τις τρεις κύριες Δυτικές δυνάμεις (ΗΠΑ, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο).¹¹⁰ Ο Τίτο, πάντως, προσπαθούσε να αποφύγει την άμεση συμμετοχή της χώρας του στο NATO, αφού

¹⁰⁷ Πρακτικά Βουλής, *Προγραμματικά δηλώσεις της Κυβερνήσεως*, 17 Δεκεμβρίου 1952, σελ. 10-13.

¹⁰⁸ Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, σελ. 26-27.

¹⁰⁹ *Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије*, година IX, број 3, Београд, среда, 14. јануар 1953.

¹¹⁰ Rajak, *From regional role*, σελ. 71.

φοβόταν, κυρίως, ότι για ιδεολογικούς λόγους μία τέτοια κίνηση θα υπονόμεινε την βιωσιμότητα του συστήματος που είχε εγκαταστήσει. Παράλληλα, θα έδινε αφορμή για περισσότερες προπαγανδιστικές επιθέσεις εναντίον του από τον Ανατολικό συνασπισμό και θα έβαζε εμπόδια στην ουδέτερη πολιτική την οποία σκόπευε να ακολουθήσει.¹¹¹

Την ίδια περίοδο, στο ευρύτερο διεθνές πεδίο, εκτός από τον πόλεμο της Κορέας που πλησίαζε στο τέλος του, έχουμε μία σειρά από μεταβολές και κρίσεις. Στις δύο Υπερδυνάμεις υπάρχει αλλαγή ηγεσιών. Από την μία, στις ΗΠΑ, ο Ντουάιτ Αϊζενχάουερ αναλαμβάνει πρόεδρος τον Ιανουάριο 1953, ενώ λίγους μήνες αργότερα, ο Στάλιν πεθαίνει και η ΕΣΣΔ υπό τον Νικίτα Χρουτσώφ αρχίζει τα ανοίγματα φιλίας προς την Δύση μέσω της πολιτικής της «ειρηνικής συνύπαρξης».¹¹² Η νέα αμερικανική ηγεσία υιοθετεί (1953-1954) το *New Look* και το στρατηγικό δόγμα των «μαζικών αντιποίνων», εδραιώνοντας έτσι την πεποίθηση στους Ευρωπαίους ότι σε περίπτωση σοβιετικής επίθεσης δε θα έμεναν μόνοι.¹¹³ Τέλος, την άνοιξη του 1955, σχεδόν ταυτόχρονα, η Δυτική Γερμανία γίνεται μέλος του ΝΑΤΟ και η ΕΣΣΔ μαζί με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ιδρύουν το Σύμφωνο της Βαρσοβίας.¹¹⁴

Ήδη από το 1952, στις εσωτερικές αναφορές των διαφόρων υπηρεσιών του ΝΑΤΟ, η Γιουγκοσλαβία αναφέρεται ως «παρεκκλίνων (σοβιετικός) δορυφόρος», ο οποίος σε περίπτωση γενικευμένου πολέμου θα συνταχθεί στο πλευρό των βορειοατλαντικών δυνάμεων. Η σημασία της στην άμυνα της νότιας Ευρώπης θεωρείτο κομβική.¹¹⁵ Για τον λόγο αυτό, οι τρεις Μεγάλοι του ΝΑΤΟ αποφάσισαν να ξεκινήσουν συνομιλίες για στρατιωτική συνεργασία με το Βελιγράδι. Τον ρόλο αυτό

¹¹¹ Peter Vukman, “The Balkan Pact, 1953–58: an Analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations Based on British Archival Sources”, *Mediterranean Studies*, Nr. 22, University of Szeged 2012, σελ. 27.

¹¹² Η «ειρηνική συνύπαρξη», που προωθούσε ο Χρουτσώφ, υπήρξε αντικείμενο εκτεταμένων συζητήσεων στο ΝΑΤΟ. Στις σχετικές εκθέσεις φαίνεται ότι ολόκληρο το 1954, υπήρχε έντονος προβληματισμός για την ειλικρίνεια αυτής της προσπάθειας. Οι δυτικοί ιθύνοντες θεωρούσαν ότι η ρητορική δε συνδυάζεται με ανάλογες κινήσεις καλής θέλησης. Βλ. NATO archives, C-M_54_116, 9 December 1954.

¹¹³ Σύμφωνα με το *New Look*, οι ΗΠΑ όφειλαν να συνεχίσουν την αποτροπή έναντι της ΕΣΣΔ, διαχωρίζοντας τις απειλές σε ζωτικές και έμμεσες/περιφερειακές. Ταυτόχρονα έπρεπε να στοχεύουν, χρησιμοποιώντας ψυχολογικά και οικονομικά όπλα, στην απελευθέρωση των χωρών υπό τον έλεγχο της Μόσχας. Τα μαζικά αντίποινα ενείχαν την χρήση πυρηνικών όπλων εναντίον της ΕΣΣΔ σε περίπτωση «σημαντικής» κομμουνιστικής επίθεσης κατά της Δυτικής Ευρώπης. βλ. Μπότσιου - Βαληνάκης, *Διεθνείς σχέσεις*, σελ. 129-139.

¹¹⁴ Στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας συμμετείχαν οι ΕΣΣΔ, η Αλβανία, η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Τσεχοσλοβακία, η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Ανατολική Γερμανία.

¹¹⁵ NATO archives, SG_013_25, 4 November 1952 και C-R_52_27, 31 October 1952.

ανέλαβε, χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία ο υποδιοικητής των αμερικανικών δυνάμεων στην Ευρώπη, στρατηγός Τόμας Χάντι (Νοέμβριος 1952).¹¹⁶

Η Ιταλία, όμως, ήταν ιδιαίτερος σκεπτική για την όποια προσέγγιση πριν λυθεί το ζήτημα της Τεργέστης που επηρέαζε αρνητικά τις ιταλογιουγκοσλαβικές σχέσεις, ήδη από τα τέλη του Β' Π.Π.¹¹⁷ Στο Συμβούλιο του NATO που έλαβε χώρα στα τέλη Δεκεμβρίου 1952, ο Ιταλός πρωθυπουργός, Αλσίντε ντε Γκάσπερι, παρουσιάζοντας την κατάσταση στην Τεργέστη, αλλά και στις σχέσεις Βελιγραδίου – Ρώμης, κατέληγε:

*«Η Ιταλία δεν εναντιώθηκε ποτέ στην παροχή βοήθειας προς την Γιουγκοσλαβία ήδη από την εποχή της ρήξης του Τίτο με την Κομμινφόρμ, εξαιτίας της σημασίας που ο σκοπός αυτός είχε για την δημοκρατία [...] η αρνητική διάθεση (σ.σ. από την Γιουγκοσλαβία) σε κάθε λογική πρόταση επίλυσης έχει επιδεινώσει τις ιταλογιουγκοσλαβικές σχέσεις. [...] υπό αυτές τις συνθήκες ζητώ από το Συμβούλιο να σκεφθεί τις ψυχολογικές και πολιτικές επιπτώσεις στην ιταλική κοινή γνώμη και να κατανοήσει γιατί δεν είναι πιθανή επί της παρούσης η συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών».*¹¹⁸

Με αλληλοσυμπληρούμενες τοποθετήσεις, οι υπουργοί εξωτερικών Ελλάδος και Τουρκίας, Παναγιώτης Κανελλόπουλος και Φουάτ Κιοπρουλού αντίστοιχα, τόνισαν την σημασία που είχε η Γιουγκοσλαβία για την περιφερειακή σταθερότητα και τον αγώνα κατά της εξάπλωσης της ΕΣΣΔ.¹¹⁹ Αυτό μόνο έκπληξη δεν προκαλεί, αφού οι ανταλλαγές πολιτικών και στρατιωτικών αντιπροσωπειών μεταξύ των τριών χωρών είχαν εντατικοποιηθεί από τα μέσα του 1952, σε μία προσπάθεια υπογραφής κάποιας συμφωνίας αμυντικής συνεργασίας.¹²⁰ Ο Ιταλός πρωθυπουργός κατά την επίσημη επίσκεψή του στην Αθήνα (Ιανουάριος 1953) προσπάθησε να ανατρέψει την όποια πιθανή προσέγγιση, προσφέροντας στην Ελλάδα ένα «Μεσογειακό Σύμφωνο»

¹¹⁶ NATO archives, RDC_52_489, 17 November 1952.

¹¹⁷ Όταν στα τέλη του πολέμου, οι Σύμμαχοι αποφάσισαν να συνεργαστούν με τον Τίτο για την εκδίωξη των Γερμανών από την περιοχή της Τεργέστης, πολλοί κάτοικοι ιταλικής καταγωγής θορυβήθηκαν με την προοπτική να περάσει η περιοχή σε γιουγκοσλαβικά χέρια και πιθανώς υπό κομμουνιστική διοίκηση. Μία πρώτη συμβιβαστική λύση, η οποία προέβλεπε την αυτοδιοίκηση της περιοχής, δημιουργώντας την «Ελεύθερη Πόλη της Τεργέστης», συμφωνήθηκε στο πλαίσιο του ΟΗΕ με το ψήφισμα 16/1947. Βλ. Glenda Sluga, "Trieste: Ethnicity and the Cold War", *Journal of Contemporary History*, vol. 29, Nr. 2, Sage, California 1994, σελ. 285-303.

¹¹⁸ NATO archives, C-R_52_39, 17 December 1952.

¹¹⁹ NATO archives, ό.π.

¹²⁰ Haris Dajc, "Balkan Pact 1953 and Yugoslavia", *Li Plus Es Geopolitical Magazine*, nr.1/2013, Hesperia, Belgrade 2013, σελ. 12-14.

και διακηρύσσοντας ότι δεν πρόκειται ποτέ να συμπαραταχθεί στην ίδια γραμμή άμυνας με την Γιουγκοσλαβία, έως ότου το ζήτημα της Τεργέστης διευθετηθεί.¹²¹

Λόγω της διστακτικότητας του Τίτο για μία αμυντική συμφωνία, αλλά και των αμερικανικών φόβων να μην διαταραχθούν οι σχέσεις με την Ιταλία, τα τρία βαλκανικά κράτη, ύστερα από την συνάντηση του Γιουγκοσλάβου ηγέτη με τους Στεφανόπουλο και Κιοπρουλού στο Βελιγράδι (Ιανουάριος 1953) υπέγραψαν, στις 28 Φεβρουαρίου 1953 στην Άγκυρα, την «Συμφωνία Φιλίας και Συνεργασίας» (εικ. 15).¹²² Αν και δεν αποτελούσε μία στρατιωτική συμμαχία, ο φιλοκυβερνητικός τύπος της εποχής το θεώρησε ως «όπλον ειρήνης διά την άμυναν των (σ.σ. τριών χωρών) εναντίον πάσης εξωτερικής επιθέσεως».¹²³

Κατά την παρουσίαση της συμφωνίας στις επιτροπές του ΝΑΤΟ, η ιταλική αντίδραση υπήρξε και πάλι έντονη. Αντιθέτως, η στρατιωτική επιτροπή του ΝΑΤΟ θεώρησε ότι η Συμφωνία της Άγκυρας ενίσχυε τους δεσμούς των συμβαλλομένων χωρών με το βορειοατλαντικό σύμφωνο. Ταυτόχρονα -εκτός της Ιταλίας- οι συμμαχικές υπηρεσίες προέβλεπαν, ότι σε περίπτωση γενικευμένου πολέμου, η Γιουγκοσλαβία θα εμπλεκόταν σε εχθροπραξίες εναντίον της ΕΣΣΔ.¹²⁴

Ο θάνατος του Στάλιν στις αρχές Μαρτίου, και η αποκατάσταση ως έναν βαθμό των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ της Γιουγκοσλαβίας και των άλλων κομμουνιστικών χωρών, δημιούργησαν ανησυχία στην Αθήνα, η οποία έγινε ακόμη πιο έντονη κατά το διάστημα Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου, όταν η Ιταλία και η Γιουγκοσλαβία βρέθηκαν κοντά σε ένοπλη σύρραξη εξαιτίας της Τεργέστης. Ο Παπάγος, θέλοντας να διατηρήσει τις καλές σχέσεις με την Ρώμη, αλλά και χωρίς να διακινδυνεύσει την ασφάλεια της Ελλάδος, διεμήνυσε επιτυχώς ότι η τριμερής συμφωνία δεν είχε σε καμία περίπτωση σκοπό να διαταράξει την ελληνοϊταλική φιλία.¹²⁵

Παράλληλα, η ελληνική κυβέρνηση σε μία προσπάθεια να εξισορροπήσει την υπεροπλία των βουλγαρικών ενόπλων δυνάμεων προχώρησε στην υπογραφή συμφωνίας (Οκτώβριος 1953) εγκατάστασης αμερικανικών βάσεων στην ελληνική

¹²¹ Sfetis, *From Ankara to Bled*, σελ. 134-135.

¹²² Δώρα Γκότα-Σμυρνιούδη, «Η Συμφωνία της Άγκυρας», *Καθημερινή*, Αθήνα 25 Αυγούστου 2013.

¹²³ *Εμπρός*, 1 Μαρτίου 1953.

¹²⁴ NATO archives SGM-1333-53, 31 August 1953, SG_161_3_FINAL, 30 September 1953 και C-VR_52_39, 17 December 1952.

¹²⁵ Ο Παπάγος επισκέφθηκε την Ρώμη τον Σεπτέμβριο του 1953, θέλοντας να διασκεδάσει τις όποιες ιταλικές ανησυχίες λόγω της ελληνογιουγκοσλαβικής προσέγγισης. Βλ. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, σελ. 40.

επικράτεια. Η απόφαση αυτή δίχασε τον πολιτικό κόσμο¹²⁶ με πρωτοστατούσα την ΕΔΑ.¹²⁷ Η Γιουγκοσλαβία ενοχλήθηκε εξίσου, αφού θεώρησε ότι δεν είχε ενημερωθεί εγκαίρως για κάτι τέτοιο.

Αυτό, που στα τέλη του 1953 έφερε για ακόμη μία φορά την Ελλάδα και την Γιουγκοσλαβία εγγύτερα, ήταν η έκδηλη ανασφάλειά τους να μην μείνουν μόνες ανάμεσα σε εχθρικούς γείτονες. Από την μία, η Αθήνα διέβλεπε ότι πιθανή ψυχροπολεμική ύφεση -απότοκο της σοβιετικής αλλαγής- θα επέτρεπε στους Δυτικούς να την «θυσιάσουν», μη λαμβάνοντας σοβαρά υπόψιν την πιθανότητα ενός τοπικού πολέμου με την Βουλγαρία. Από την άλλη, οι Γιουγκοσλάβοι μετά την κρίση της Τεργέστης επιθυμούσαν να διασφαλίσουν περισσότερο τα συμφέροντά τους, μέσω της μετατροπής της τριμερούς συμφωνίας σε στρατιωτική συμμαχία.¹²⁸

Τον Νοέμβριο 1953, τα γενικά επιτελεία των τριών χωρών συναντήθηκαν στο Βελιγράδι και παρά την περιορισμένη ανταλλαγή πληροφοριών, συμφώνησαν να συντονιστούν στενότερα σε περιοχές κοινού ενδιαφέροντος.¹²⁹ Παρά ταύτα, η Γιουγκοσλαβία, λίγους μήνες αργότερα, απέρριψε την ελληνική πρόταση για δημιουργία μίας κοινής στρατιάς, καθώς δεν επιθυμούσε οι δυνάμεις της να τεθούν, έστω κι έμμεσα, υπό νατοϊκή διοίκηση.¹³⁰ Ο Τίτο επισκέφθηκε την Άγκυρα (Απρίλιος 1954) σε μία προσπάθεια να δείξει στους Δυτικούς ότι δε σκόπευε να επιστρέψει στο Ανατολικό στρατόπεδο, ανοίγοντας, έτσι, τον δρόμο για αναβάθμιση της συμφωνίας του περασμένου Φεβρουαρίου. Αν και η Αθήνα αιφνιδιάστηκε¹³¹ από την επίσκεψη, τελικά, είδε θετικά αυτή την προοπτική. Αγκάθι στις συζητήσεις, που ακολούθησαν, φαινόταν να είναι ο όρος της εκατέρωθεν «αυτόματης στρατιωτικής συνδρομής».

Σε ένα μνημείο πολιτικού πραγματισμού και διπλωματικού κυνισμού και από τις δύο χώρες, ο ηγέτης των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων -που λίγα χρόνια πριν είχε επίσημα κι ανεπίσημα προσπαθήσει να αποσπάσει την ελληνική Μακεδονία-

¹²⁶ Τα κεντρώα κόμματα (κυρίως η ΕΠΕΚ) και η ΕΔΑ θεωρούσαν ότι η συμφωνία θα αύξανε περαιτέρω τον αμερικανικό παρεμβατισμό, ενώ το ζήτημα της ετεροδικίας του αμερικανικού προσωπικού δημιουργούσε ακόμη μεγαλύτερες αντιδράσεις.

¹²⁷ Βαληνάκης, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, σελ. 51-53.

¹²⁸ Κατσάνος, *Το ανύπαρκτο ζήτημα*, σελ. 64-65.

¹²⁹ Οι συνομιλίες επικεντρώθηκαν στις ακόλουθες περιοχές: α. γιουγκοσλαβοβουλγαρική μεθόριο, β. στην κεντρική και ανατολική Μακεδονία, γ. σε δυτική κι ανατολική Θράκη. Βλ. Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι*, σελ. 537.

¹³⁰ John O. Iatrides, *Balkan triangle: birth and decline of an alliance across ideological boundaries*, Mouton, The Hague, σελ. 125-127.

¹³¹ Η κυβέρνηση Παπάγου δεν αιφνιδιάστηκε μόνο εξαιτίας της άγνοιάς της για την προετοιμασία της επίσκεψης, αλλά και λόγω υποβόσκοντος ανταγωνισμού με την Τουρκία για την «πρωτοκαθεδρία» στην περιοχή της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ. Βλ. Sfetas, *From Ankara to Bled*, σελ. 140-141.

επισκεπτόταν την Ελλάδα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) μέσα σε ένα κλίμα πρωτοφανούς ενθουσιασμού (2-6 Ιουνίου 1954) (εικ. 16).¹³² Ο τύπος της εποχής και οι εκατέρωθεν προσφωνήσεις έδωσαν θριαμβευτικό χαρακτήρα στις συζητήσεις.¹³³ Πίσω, όμως, από την θετική εικόνα που προβαλλόταν, υπήρχαν ζητήματα τα οποία θα μπορούσαν να εκτροχιάσουν τις συζητήσεις. Αυτά ήταν οι σταθερές απαιτήσεις του Βελιγραδίου επί της ελεύθερης ζώνης της Θεσσαλονίκης, η «μακεδονική μειονότητα» και το ζήτημα της μονής Χιλανδαρίου στο Άγιο Όρος.¹³⁴ Καμία, όμως, από τις δύο μεριές δε θέλησε να διακινδυνεύσει μία τόσο σημαντική περιφερειακή συμμαχία για ζητήματα διμερούς ενδιαφέροντος. Για να αποφευχθεί η οποιαδήποτε αχρείαστη παρεξήγηση, ο Τούρκος πρέσβης στην Αθήνα ενημερώθηκε λεπτομερώς για τις συνομιλίες.

Μετά από σχετικά σύντομες συζητήσεις σε επίπεδο υπουργείων εξωτερικών, υπεγράφη μεταξύ των τριών κρατών η «Συνθήκη Συμμαχίας, Πολιτικής Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας» στο Μπλεντ, στις 9 Αυγούστου 1954 (εικ. 17)¹³⁵. Βάσει αυτής δημιουργείται μία αμυντική συμμαχία με ουσιαστικά ενδοβαλκανικό χαρακτήρα και χωρίς εγγύηση αυτόματης συνδρομής. Έτσι, οι Γιουγκοσλάβοι έμμεσα συνδέονταν με το NATO, αλλά όλοι οι συμβαλλόμενοι πριν αναλάβουν κοινή στρατιωτική δράση έπρεπε να διαπιστώσουν και να συμφωνήσουν μέσω διαβουλεύσεων στο μέγεθος και στο είδος της απειλής.¹³⁶

Το Βαλκανικό Σύμφωνο αποτέλεσε την κορύφωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων τα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο. Η Ελλάδα με την είσοδό της στο NATO και την σύμπληξη μίας τριμερούς περιφερειακής συνθήκης ισχυροποιούσε την θέση της και διασφάλιζε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την ακεραιότητα της, μειώνοντας ταυτόχρονα, την πιθανότητα να βρεθεί μόνη σε περίπτωση μίας τοπικής σύρραξης. Βέβαια, οι συμφωνίες του 1953 και του 1954 αποδείχθηκαν θνησιγενείς. Η «επίθεση φιλίας» από την ΕΣΣΔ, έχοντας ως κύριο αποδέκτη το Βελιγράδι, η ρύθμιση του ζητήματος της Τεργέστης με το Μνημόνιο του

¹³² Τις παραμονές της επίσκεψης, ο υπουργός εξωτερικών, Στέφανος Στεφανόπουλος, σε μία προσπάθεια να ξεπεραστούν οι όποιες ιταλικές αντιρρήσεις για αυτή την επίσκεψη, δήλωνε ότι «η τριμερής συμμαχία θα υπογραφεί ταχέως [...] και το ζήτημα της Τεργέστης ουδεμίαν σχέσηιν έχει με την συμμαχίαν». Βλ. *Ελευθερία*, 1 Ιουνίου 1954.

¹³³ *Εμπρός και Ελευθερία*, 2-5 Ιουνίου 1954.

¹³⁴ DAMSPS, PA, godina 1954, fascikla 26, dosije 2, signatura 417041 και fascikla 27, dosije 9, signatura 45593, 5 Μαΐου 1954 και fascikla 30, dosije 30, signatura 17348.

¹³⁵ NATO archives, RDC_54_480, 6 September 1954.

¹³⁶ Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, σελ. 41-44

Οκτωβρίου 1954 -το οποίο μείωσε τις εντάσεις μεταξύ Ρώμης και Βελιγραδίου-¹³⁷ αλλά και η εκρηκτική κλιμάκωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων μετά το πογκρόμ των Σεπτεμβριανών του 1955, απονέκρωσαν, τις όποιες ζωτικές για τα συμφέροντα των τριών χωρών, απολήξεις των δύο τριμερών συμφωνιών. Έτσι, παρά την πεποίθηση, ότι η Γιουγκοσλαβία με αυτές τις συμφωνίες συνδεόταν αμεσότερα με το NATO και συνεπώς η νοτιοανατολική του πτέρυγα ενισχυόταν,¹³⁸ οι διεθνείς εξελίξεις επέδρασαν ως τροχοπέδη στα σχέδια αυτά.¹³⁹

Ο Χρουτσώφ, επισκέφθηκε το Βελιγράδι τον Μάιο/Ιούνιο 1955, όπου αναγνώρισε με την «Διακήρυξη του Βελιγραδίου» τον γιουγκοσλαβικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό, και ανακοίνωσε την παροχή σημαντικής οικονομικής βοήθειας στο πρώην μέλος της Κομινφόρμ. Η ιδεολογική αυτή νίκη του Τίτο και το τέλος της κομμουνιστικής του απομόνωσης θορύβησε, αλλά και δημιούργησε σύγχυση στους Δυτικούς. Τέθηκαν, έτσι, οι βάσεις για μία γιουγκοσλαβική πολιτική ίσων αποστάσεων προς τους δύο συνασπισμούς.¹⁴⁰ Η αίσθηση αυτή αποτυπωνόταν και στα επίσημα έγγραφα της βορειοατλαντικής συμμαχίας τα οποία μιλούσαν για την θέληση της ΕΣΣΔ να «αποκαταστήσει τις σχέσεις της με την Γιουγκοσλαβία, αλλά και τον σκεπτικισμό της τελευταίας, αφού η αποσταλινοποίηση της Ανατολικής Ευρώπης αργούσε».¹⁴¹

Το Βελιγράδι, παρά την ευνοϊκή κατανόηση υπέρ των ελληνικών θέσεων για την Κύπρο, προειδοποιούσε ότι η προσφυγή στον ΟΗΕ θα υπέσκαπτε την βιωσιμότητα της βαλκανικής συμμαχίας. Την ίδια στιγμή, προσπαθούσε να αποτρέψει οποιαδήποτε ελληνική σκέψη για πάγωμα των σχέσεων της με το NATO, ύστερα από την ουδέτερη, φιλοτουρκική στάση της Συμμαχίας κατά τα Σεπτεμβριανά.¹⁴² Υπό αυτές τις εξελίξεις, οι Έλληνες βασιλείς επισκέφθηκαν (Σεπτέμβριος 1955) την Γιουγκοσλαβία,¹⁴³ ώστε να ενισχύσουν τα ερείσματα της χώρας στην βόρεια γείτονά της. Λίγες μέρες αργότερα, ο θάνατος του στρατάρχη Παπάγου (4 Οκτωβρίου 1955) και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον

¹³⁷ Leopoldo Nuti, "Italy and the defence of NATO's Southern Flank 1949-1955", στο: Klaus A. Maier - Norbert Wiggershaus (επιμ.), *Das Nordatlantische Bündnis, 1949-1956*, Oldenbourg Verlag, Munich 1993, σελ. 208-210.

¹³⁸ NATO archives, C-R_54_36, 6 October 1954 και C-R_54_39, 22 October 1954.

¹³⁹ Dionysios Chourchoulis, "A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951-1967", *Cold War History*, vol. 12, Nr. 4, Routledge, London 2012, σελ. 643-645.

¹⁴⁰ Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union*, σελ. 120-122.

¹⁴¹ NATO archives, TSP_56_28, 10 October 1956 και SGWM-459-55, 24 August 1955.

¹⁴² Chourchoulis & Kourkouvelas, *Greek perceptions of NATO*, σελ. 500.

¹⁴³ *Ελευθερία*, 07 Σεπτεμβρίου 1955.

Κωνσταντίνο Καραμανλή (εικ. 18), τον ίδιο μήνα, άνοιγε νέους δρόμους για περαιτέρω βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων.

Γ.2. Η δεύτερη περίοδος (1956-1963) - Μία ειλικρινής σχέση

Στα μέσα Δεκεμβρίου 1955, λίγες εβδομάδες μετά τα Σεπτεμβριανά της Κωνσταντινούπολης, ο νέος πρωθυπουργός δήλωνε:

«Η ελληνική Κυβέρνησις εγκαίρως ανεκοίνωσε τόσον εις την γιουγκοσλαβικήν όσον και εις την τουρκικήν ότι, κατά την άποψιν της, δεν καθίσταται δυνατή υπό τας παρούσας περιστάσεις η σύγκλησις του Συμβουλίου της Τριμερούς Συμμαχίας. Τα τραγικά γεγονότα της Κωνσταντινουπόλεως και Σμύρνης εδημιούργησαν κατάστασιν, η οποία πρέπει να εκκαθαρισθή το ταχύτερον προς το συμφέρον της συμμαχικής συνεργασίας. [...] Μόνον εις την περίπτωσιν αυτήν θα σημειωθή ικανοποιητική εξέλιξις των αμοιβαίων σχέσεων και θα δεχθώμεν συμμετοχήν εις την Διάσκεψιν της Βαλκανικής Συμμαχίας»¹⁴⁴

Η προσπάθεια των τελευταίων πέντε ετών, ώστε οι τρεις χώρες να έρθουν πιο κοντά σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο, φαινόταν να καταρρέει μέσω του πιο σταθερού περιφερειακού άξονα φιλίας από την περίοδο του μεσοπολέμου. Το σχήμα Ελλάδος - Τουρκίας είχε αρχίσει να εμφανίζει τις πρώτες διαβρωτικές ρωγμές. Εκτός αυτού, το Μακεδονικό σιγά-σιγά αναδύεται και πάλι ως πρόκληση στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις, παρά τις προσπάθειες των δύο κυβερνήσεων να υποβαθμίσουν γεγονότα όπως η ρητορική των Σκοπίων περί «*αυτονόμου Μακεδονίας*».¹⁴⁵

Η απρόσμενη επιλογή του Βασιλιά Παύλου για την θέση του πρωθυπουργού, συνέπεια του θανάτου του στρατάρχη Παπάγου, έμελλε να σφραγίσει όχι μόνο τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, αλλά και την σύγχρονη ιστορία της χώρας. Ο Σερραίος πολιτικός ίδρυσε την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ, Ιανουάριος 1956), η οποία προσέλκυσε πληθώρα νέων και ικανών πολιτικών, επικρατώντας σε σειρά εκλογικών αναμετρήσεων μεταξύ 1956 και 1963.¹⁴⁶ Στον εσωτερικό τομέα, οι

¹⁴⁴ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή*, τμ. 1, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992, σελ. 322.

¹⁴⁵ *Ελευθερία*, «Αι σχέσεις Ελλάδος – Γιουγκοσλαβίας έφθασαν εις υψηλόν επίπεδον φιλίας», 27 Δεκεμβρίου 1955, σελ. 6.

¹⁴⁶ Στις πρώτες εκλογές (Φεβρουάριος 1956), που συμμετείχε, η ΕΡΕ κατέλαβε την δεύτερη θέση (47,38%), πίσω από την Δημοκρατική Ένωση (48,15%). Εξαιτίας, όμως, ενός πολύπλοκου εκλογικού

κυβερνήσεις Καραμανλή έδωσαν προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, παρά τις όποιες αναταράξεις στον παραδοσιακά σημαντικό πρωτογενή τομέα, που προκλήθηκαν από την αύξηση του καταναλωτισμού και της εσωτερικής μετανάστευσης.

Το Κυπριακό ήταν το ζήτημα που σχεδόν μονοπόλησε την εξωτερική πολιτική της ΕΡΕ, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της εξουσίας της. Παράλληλα, ο «εκ βορρά κίνδυνος» παρέμενε στο επίκεντρο των ελληνικών σχεδιασμών. Αυτό, σύμφωνα με την νέα ηγεσία, επιβαλλόταν από τις πολιτικές, γεωγραφικές και ιστορικές πραγματικότητες που δεν μπορούσαν να παραγνωριστούν. Ο Καραμανλής, σε απόλυτη σύμπνοια με τον υπουργό εξωτερικών της χώρας, Ευάγγελο Αβέρωφ (εικ. 19), ακολούθησε μία πολυσχιδή και λειτουργική εξωτερική πολιτική, έχοντας, όμως πάντα ξεκάθαρα δυτικό προσανατολισμό.¹⁴⁷ Στην στρατηγική αυτή, όπως αναφέρθηκε ήδη, οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις αποτελούσαν δομικό κομμάτι.

Ο Τίτο, από την μεριά του, προχωρούσε με τον «αιρετικό», δικό του δρόμο, προς τον σοσιαλισμό.¹⁴⁸ Προωθούσε κάποιο βαθμό αποκέντρωσης και εργατικής αυτονομίας. Ιδέες, που σύντομα άρχισαν να διαχέονται και να επηρεάζουν την σκέψη των ηγεσιών και σε άλλες, όμορες κομμουνιστικές χώρες. Ταυτόχρονα, η αργή αποσταλινοποίηση της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της, έδινε την ευκαιρία στο Βελιγράδι να ασκήσει μία πιο ουδέτερη πολιτική, ισορροπώντας το ψυχροπολεμικό εκκρεμές. Όπως φαίνεται στα σχετικά έγγραφα του ΝΑΤΟ, οι σύμμαχοι -και ιδιαίτερος οι Αμερικανοί- δεν έδειχναν ιδιαίτερη ικανοποίηση για αυτή την αμφιλεγόμενη στάση, εκφράζοντας ανοιχτά την δυσφορία τους.¹⁴⁹

Γενικότερα, η περίοδος αυτή, παρά τις όποιες -σημαντικές- κρίσεις, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από κάποια σχετική ύφεση, ειδικά μετά το 1962. Το 1956, θα βρει τις δύο Υπερδυνάμεις να αντιμετωπίζουν στο εσωτερικό των συνασπισμών τους, την αμφισβήτηση της ηγεμονίας τους. Η κρίση του Σουέζ για

συστήματος κατόρθωσε να σχηματίσει κυβέρνηση καταλαμβάνοντας 165 από τις 300 έδρες της Βουλής.

¹⁴⁷ Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, σελ 61-65.

¹⁴⁸ Ο Τίτο ήταν αποφασισμένος να προωθήσει την σοσιαλιστική του «αίρεση», μη ορρωδώντας να διώξει έναν από τους πλέον στενούς του συνεργάτες (1954), τον Μίλοβαν Τζίλας, λόγω κριτικής από αυτόν για ατομία εκδημοκρατισμού της Γιουγκοσλαβίας. Βλ. Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union*, σελ. 58-60.

¹⁴⁹ NATO archives TSP_56_5, 13 June 1956. “We are naturally not pleased with his (σ.σ. Tito) sweeping statements in support of Soviet foreign policy which stress the good faith of the Soviet leadership, and which may lead to accords for additional future bilateral cooperation with the Kremlin”. Ο λόγος αυτής της αντίδρασης μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι η Γιουγκοσλαβία συνέχιζε να παίζει σημαντικό ρόλο στους σχεδιασμούς της συμμαχίας για την άμυνα της Ν.Α. Ευρώπης. Βλ. NATO archives, IPT_131_20, 25 June 1956 και IPT_067_44, 26 January 1956.

τους Δυτικούς και η ουγγρική εξέγερση για τους Ανατολικούς θα αναγκάσουν Ουάσιγκτον και Μόσχα να δείξουν την πυγμή τους, ακόμα και ενάντια στους στενότερους συμμάχους τους. Η διατήρηση της συνοχής των ιδεολογικών στρατοπέδων τους ήταν το κύριο ζητούμενο.

Η εκτόξευση, τον επόμενο χρόνο, του πρώτου διηπειρωτικού πυραύλου, καθώς και του πρώτου τεχνητού δορυφόρου, «Σπούτνικ» από την ΕΣΣΔ, θα δημιουργήσει τεράστια αμηχανία στους Αμερικανούς. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1950, για να καλύψουν το πυραυλικό χάσμα θα τριπλασιάσουν το πυρηνικό τους οπλοστάσιο και θα ξεκινήσουν μία κούρσα, ώστε να αναπτύξουν διηπειρωτικούς και βαλλιστικούς πυραύλους, ικανούς να εκτοξευθούν από θάλασσα, ξηρά κι αέρα. Μέχρι την επίτευξη αυτού, όμως, το ΝΑΤΟ θα προσπαθήσει να τοποθετήσει στις διάφορες χώρες-μέλη του, πυραύλους δυνάμενους να πλήξουν το σοβιετικό έδαφος.¹⁵⁰

Η άνοδος του Τζόν Κέννεντυ στον αμερικανικό προεδρικό θώκο οδήγησε και στην υιοθέτηση μίας νέας στρατηγικής που έμεινε γνωστή ως «κλιμακωτή ανταπόδοση».¹⁵¹ Ο Κέννεντυ έμελλε να διαχειριστεί δύο από τις πιο επικίνδυνες ψυχροπολεμικές αντιπαραθέσεις: την κρίση του Βερολίνου (καλοκαίρι 1961), που οδήγησε στην ανοικοδόμηση του «Τείχους», αλλά κυρίως εκείνη της Κούβας (Οκτώβριος 1962), που έφερε τους δύο κόσμους στο χείλος του πυρηνικού ολέθρου. Πλησιάζοντας το σημείο μηδέν για την ανθρωπότητα, οι δυο Υπερδυνάμεις κατανόησαν ότι ο αυξανόμενος πυρηνικός και συμβατικός ανταγωνισμός έπρεπε να μετριαστεί και να βρεθούν μηχανισμοί αποσυμπίεσης των εντάσεων. Μπαίνουμε έτσι σε μία νέα φάση του Ψυχρού Πολέμου, όπου η συνεννόηση και η ύφεση τείνουν να επικρατήσουν.

Γ.2.1. Η πρώτη θητεία Καραμανλή (1956-1958)

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ελληνική εξωτερική πολιτική έπρεπε να κινηθεί και να εξισορροπήσει τα επίχειρα της συνεχώς επιδεινούμενης σχέσης με την Τουρκία.¹⁵² Η εξέλιξη αυτή δημιουργούσε ένα κενό ασφαλείας στα σύνορα με την

¹⁵⁰ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία*, σελ. 159-160.

¹⁵¹ Η κλιμακωτή ή ευέλικτη ανταπόδοση (flexible response) εγκατέλειπε τη μαζική χρήση πυρηνικών όπλων και καθόριζε την αμερικανική απάντηση βάσει μεγέθους και σημασίας της σοβιετικής απειλής, χωρίς την χρήση δυσανάλογης ισχύος. Διασφαλίζοντας, όμως, παράλληλα, την αμερικανική υπεροχή και την διαβεβαίωση ότι καμία συμμαχική χώρα δεν θα αφηνόταν μόνη.

¹⁵² Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή*, τμ. 2, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1993, σελ. 43, 196.

Βουλγαρία. Όπως και στο παρελθόν, το αντίβαρο θα ήταν η ακόμη στενότερη σχέση με την Γιουγκοσλαβία, αλλά και η ενίσχυση των ελληνικών δυνάμεων με στρατιωτική βοήθεια από τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ.¹⁵³ Η υπάρχουσα βάση έμενε να καλλιεργηθεί ακόμη περισσότερο από το δίδυμο Καραμανλή - Αβέρωφ, οι οποίοι μέσα στο 1956, εκμεταλλευόμενοι και την διαφωνία μεταξύ Μόσχας - Βελιγραδίου σχετικά με την ουγγρική εξέγερση, θα επιδοθούν σε έναν διπλωματικό αγώνα προώθησης των ελληνικών θέσεων.

Κατά την επίσκεψη του Τίτο (24-30 Ιουλίου 1956) στην Κέρκυρα, λίγες εβδομάδες αφότου είχε επίσημες συζητήσεις στην Μόσχα (Ιούνιος) με τον Χρουτσώφ,¹⁵⁴ κατεβλήθησαν προσπάθειες από τον Κροάτη ηγέτη να υποβαθμιστεί η σοβιετογιουγκοσλαβική προσέγγιση. Κοινός τόπος των δύο ηγεσιών ήταν η θέληση να αποκαταστήσουν την τριμερή βαλκανική συμμαχία. Η συνέχεια δόθηκε με την επίσκεψη των Καραμανλή - Αβέρωφ στο Βελιγράδι (Δεκέμβριος 1956). Στις συζητήσεις με τους Γιουγκοσλάβους αξιωματούχους¹⁵⁵ επιβεβαιώθηκε το εξαιρετικό κλίμα μεταξύ των δύο πλευρών, κάνοντας τον Καραμανλή να δηλώσει σε Γιουγκοσλάβους δημοσιογράφους:

*«[...] οι καρποφόρες και ειλικρινείς συνομιλίες με τον πρόεδρο Τίτο και τους συνεργάτες του κατέδειξαν πόσον βαθύιαι είναι αι ρίζαι της Ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας».*¹⁵⁶

Η συνάντηση αυτή αποτέλεσε σημείο-σταθμό για την μετέπειτα πορεία, αφού πέρα από την διακηρυγμένη θέση για στενότερες σχέσεις, οι διεθνοπολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου έπαιζαν τον ρόλο του επιταχυντή προς την κατεύθυνση αυτή. Η επικοινωνία εντάθηκε μέσα στο 1957, με μία σειρά υψηλών επισκέψεων μεταξύ των δύο χωρών.¹⁵⁷ Η πιο ουσιαστική από αυτές ήταν του Ε. Καρντέλι στην Αθήνα,¹⁵⁸ όταν και έγινε

¹⁵³ NATO archives, AC_19-R_179, 18 November 1957.

¹⁵⁴ Η επίσκεψη αυτή έλαβε χώρα δύο μήνες μετά την διάλυση της Κομινφόρμ. Κατά την διάρκειά της, υπεγράφη η «Διακήρυξη της Μόσχας», με την οποία αποκαθίσταντο οι σχέσεις μεταξύ των κομμουνιστικών κομμάτων των δύο χωρών στην αρχή της ισότητας. Το κείμενο θεωρήθηκε γιουγκοσλαβική επιτυχία, αφού χωρίς να επιβεβαιώνει την σοβιετική ηγεμονία επί των κομμουνιστών αποδεχόταν τον γιουγκοσλαβικό σοσιαλισμό και την «ειδική» θέση του Βελιγραδίου, εκτός του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Βλ. Rajak, *Yugoslavia and the Soviet Union*, σελ. 158-162.

¹⁵⁵ Παρόντες στις συζητήσεις ήταν ο Τίτο, καθώς και οι αντιπρόεδροι, Έντβαρντ Καρντέλι και Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς-Τέμπο.

¹⁵⁶ Σβολόπουλος, *Αρχείο Καραμανλή*, τμ. 2, σελ. 212-235.

¹⁵⁷ Ο Σ. Βουκμάνοβιτς-Τέμπο επισκέφθηκε την Αθήνα τον Απρίλιο του 1957, το βασιλικό ζεύγος της Ελλάδος ανταπέδωσε επισκεπτόμενο τον Τίτο στο Μπριόνι της Αδριατικής (Ιούλιος), ενώ ο Ε. Καρντέλι έφτασε στην Αθήνα τον Οκτώβριο του ίδιου έτους.

¹⁵⁸ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σελ. 438-450.

προσπάθεια να ξεπεραστούν τα όποια κωλύματα δημιουργούσε στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις το Μακεδονικό και οι προεκτάσεις του. Παρά την διαφωνία επί της πρότασης -ενταγμένης στο σοβιετικό δόγμα της ειρηνικής συνύπαρξης- του Ρουμάνου πρωθυπουργού Κίβου Στόικα (Σεπτέμβριος 1957) για μία Παμβαλκανική Συνδιάσκεψη,¹⁵⁹ οι δύο πλευρές συμφώνησαν στην σύσταση Μεικτής Επιτροπής που θα εξέταζε τις επιμέρους λεπτομέρειες της διμερούς συνεργασίας.

Βέβαια, την ίδια περίπου περίοδο, η γιουγκοσλαβική ηγεσία διαπραγματευόταν με τον Στρατάρχη Γκεόργκι Ζουκόφ πιθανή σοβιετική στρατιωτική ενίσχυση, προτείνοντας ακόμη και την παράδοση μυστικών σχετικά με την λειτουργία αμερικανικών αεροσκαφών που κατείχε.¹⁶⁰ Τον Νοέμβριο, όμως, του 1957, κατά τους εορτασμούς της Οκτωβριανής επανάστασης στην Μόσχα, οι αντιπρόσωποι του Βελιγραδίου αρνήθηκαν να υπογράψουν την «Διακήρυξη των 12 κυβερνώντων κομμουνιστικών κομμάτων», καθώς θεώρησαν ότι επρόκειτο για έμμεση αναγνώριση του σοβιετικού ηγεμονισμού. Πρόσθεσαν, έτσι, ακόμα ένα αγκάθι στις σχέσεις του Βελιγραδίου με το Ανατολικό μπλοκ.¹⁶¹

Η αμφίσημη πολιτική της Γιουγκοσλαβίας δε διέλαθε της προσοχής των οργάνων του NATO, τα οποία στις εσωτερικές διεργασίες της συμμαχίας εξέφραζαν πλέον ανοιχτά την ανησυχία και τις αμφιβολίες τους για την γιουγκοσλαβική στάση σε περίπτωση παγκόσμιας σύρραξης.¹⁶² Ανατρέχοντας στα αρχεία της βορειοατλαντικής συμμαχίας δεν μπορεί κάποιος να μην υπογραμμίσει την επίμονα υποστηρικτική θέση της Ελλάδος -ακόμα κι ενάντια σε άλλες νατοϊκές χώρες- υπέρ της αξιοπιστίας της Γιουγκοσλαβικής πρόθεσης να στηρίζει το NATO σε περίπτωση σύγκρουσης Δύσης και Ανατολής.¹⁶³ Η Αθήνα, αν και αναμφίβολα πιστή στην Δύση, έτρεμε στο ενδεχόμενο να απομονωθεί σε τοπικό επίπεδο, χωρίς στενή σχέση με έναν τουλάχιστον εκ των ισχυρών γειτόνων της.

Παράλληλα, και η Γιουγκοσλαβία επωφελούνταν, έχοντας ανοικτό ένα παράθυρο στη Δύση, σε μία εποχή που οι σχέσεις της και με τα δύο στρατόπεδα

¹⁵⁹ Η Ελληνική κυβέρνηση ήταν εναντίον αυτής, λόγω της μη αποκατάστασης των σχέσεων καλής γειτονίας με την Βουλγαρία, ενώ η Γιουγκοσλαβία, πιστή στο δόγμα της ουδετερότητας, είχε ταχθεί υπέρ. Βλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η κατοχύρωση της ασφάλειας», στο: Ευάνθης Χατζηβασιλείου – Χρήστος Χρηστίδης (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Βόρεια Ελλάδα*, Πατάκης, Αθήνα 2006, σελ. 104-105.

¹⁶⁰ Οικονομίδης, *Το παγκόσμιο παιχνίδι*, σελ. 574.

¹⁶¹ Σπυρίδων Σφέτας, «Η δεύτερη διαμάχη Τίτο – ΕΣΣΔ», *Καθημερινή*, 22 Ιουνίου 2021.

¹⁶² NATO Archives, SG_161_10_PART_1, 20 March 1957 και AC_119-WP_102, 22 November 1957.

¹⁶³ NATO archives, RECORD-MC_CS-016, 29 April 1957.

έπαιρναν καθοδική πορεία.¹⁶⁴ Στις αρχές του 1958, ξεκίνησε η προσπάθεια να διευθετηθούν τα εκκρεμή διμερή ζητήματα, ακόμα και με μία συμφωνία για μεθοριακή επικοινωνία. Οι συζητήσεις πάγωσαν, εξαιτίας της επιμονής των Γιουγκοσλάβων να συνταχθούν τα έγγραφα εισόδου και στην «μακεδονική» γλώσσα, κάτι που σαφώς η ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να αποδεχτεί. Οι σχετικές διαβουλεύσεις παρατάθηκαν ακόμη περισσότερο λόγω των ελληνικών εκλογών (Μάιος 1958) και του 7^{ου} Συνεδρίου της ΕΓΚ (Απρίλιος 1958). Βέβαια, η επιδείνωση την ίδια περίοδο των βουλγαρογιουγκοσλαβικών σχέσεων¹⁶⁵ με αφορμή το Μακεδονικό δεν άφηγε στο Βελιγράδι πολλά περιθώρια σκλήρυνσης της στάσης του έναντι της Αθήνας.

Γ.2.2. Από την ΕΔΑ στον Ανένδοτο – Η δεύτερη Θητεία Καραμανλή (1958-1961)

Παρά την εντυπωσιακή επίδοση της ΕΔΑ στις εκλογές (Μάιος 1958), η επανεκλογή Καραμανλή¹⁶⁶ διευκόλυνε την πορεία των διμερών σχέσεων. Ξεπερνώντας τους αρχικούς δισταγμούς, ο Αβέρωφ θα μεταβεί τον Ιούλιο στο Μπριόνι, όπου θα έχει συνομιλίες με τον Τίτο και τον Αιγύπτιο ηγέτη, Γκαμάλ Αμπντέλ Νάσερ. Η κίνηση αυτή, εκτός της προσπάθειας περαιτέρω εμβάθυνσης των σχέσεων με το Βελιγράδι και ισχυροποίησης του ελληνικού ρόλου στον αραβικό κόσμο και στην Μεσόγειο, περιείχε κι ένα μήνυμα προς τους Δυτικούς, επισημαίνοντας την ελληνική δυσθυμία σχετικά με την μη ευνοϊκή στάση τους στο Κυπριακό.¹⁶⁷ Σε αυτό το ταξίδι, το σημαντικότερο αποτέλεσμα για τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις ήταν η συμφωνία των υπουργών εξωτερικών των

¹⁶⁴ Η μη υπογραφή από τους Γιουγκοσλάβους της «Διακήρυξης των 12» από την μία μεριά, και η δολοφονία (Ιούνιος 1958) του Ούγγρου ηγέτη Ίμρε Νάγκυ, παρά τις περί του αντιθέτου σοβιετικές διαβεβαιώσεις προς το Βελιγράδι, οδήγησαν Τίτο και ΕΣΣΔ σε μία ακόμη ρήξη. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η μη χορήγηση των υποσχεθέντων δανείων από την Μόσχα και ο χαρακτηρισμός του Χρουστώφ προς τον Τίτο ως «Δούρειου Ίππου του ιμπεριαλισμού».

¹⁶⁵ Η Σόφια μετά τις εξελίξεις μεταξύ ΕΣΣΔ-Γιουγκοσλαβίας συντάχθηκε με την γραμμή της πρώτης και σε καμία περίπτωση δεν είχε διάθεση να υποστεί την προπαγάνδα των Σκοπίων και του Βελιγραδίου περί «Μακεδόνων» στην Βουλγαρία. Βλ. NATO archives, C-M_58_70, 23 April 1958.

¹⁶⁶ Η ΕΡΕ θα επικρατήσει με 41,16%, αλλά η μεγάλη έκπληξη που θα δημιουργήσει στο βαθύ κράτος και στους Αμερικανούς μία έντονη ανησυχία, ήταν η εντυπωσιακή άνοδος της ΕΔΑ που θα καταστεί αξιωματική αντιπολίτευση με ποσοστό 24,42%.

¹⁶⁷ Λίγες εβδομάδες νωρίτερα είχε παρουσιαστεί το απαράδεκτο για την ελληνική πλευρά, Σχέδιο Μακμίλαν, και η Ελλάδα έψαχνε ερείσματα ώστε να υποστηρίξει ακόμη πιο σθεναρά τις θέσεις της στο Κυπριακό, απομονώνοντας συγχρόνως την τουρκική διπλωματία. Βλ. Αντώνης Κλάνης, «Περιφερειακές πιέσεις και Κυπριακό: Η βαλκανική διάσταση, 1956-1959», στο: Πέτρος Παπαπολυβίου – Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974*, Πατάκης, Αθήνα 2013, σελ. 114-116.

δύο βαλκανικών κρατών, Αβέρωφ και Κότσα Πόποβιτς (εικ. 20), αναφορικά με την μεθοριακή επικοινωνία και τις χρησιμοποιούμενες γλώσσες (σερβοκροατικά, σλαβομακεδονικά και ελληνικά) στα δελτία εισόδου.

Ωστόσο, η Μεικτή Επιτροπή, που συνήλθε επανειλημμένως στο διάστημα αυτό, αντιμετώπισε τρία κυρίως ζητήματα, τα οποία φαινόταν πολύ δύσκολο να ξεπεραστούν: α. την μη συμπερίληψη Φλώρινας και Πολυκάστρου στην μεθοριακή συμφωνία, β. την μη χρήση των όρων «Μακεδονία του Αιγαίου» και «μακεδονική γλώσσα» στα επίσημα κείμενα, και γ. τον αποκλεισμό των πρώην Σλαβομακεδόνων ανταρτών που διαβιούσαν στην ΛΔΜ.¹⁶⁸ Εντύπωση προκαλεί ότι την στιγμή που η ελληνική κυβέρνηση ακολουθούσε σκληρή γραμμή σχετικά με το Μακεδονικό στις ελληνογιουγκοσλαβικές διαπραγματεύσεις, στα κείμενα του ΝΑΤΟ (1958) γίνεται χρήση των όρων «Μακεδονία» και «Μακεδόνες» -με την γιουγκοσλαβική έννοια- χωρίς να υπάρχει κάποιου είδους αντίδραση από τους Έλληνες αντιπροσώπους.¹⁶⁹

Την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου (Φεβρουάριος 1959), που φάνηκε ότι επέλυαν το Κυπριακό, ακολούθησε η συνάντηση του Τίτο με τους Καραμανλή – Αβέρωφ στην Ρόδο (Μάρτιος 1959), κατά την επιστροφή του πρώτου από το ταξίδι του σε Ασία κι Αφρική. Μία περιοδεία, στην προσπάθειά του να δημιουργήσει μία νέα ομάδα κρατών που δε θα ανήκαν σε κανένα από τα δύο μπλοκ. Η ελληνική πλευρά διαβεβαίωσε τον Γιουγκοσλάβο στρατάρχη για την σταθερή προσήλωσή της στην ελληνογιουγκοσλαβική συνεργασία, ασχέτως της βελτιωθείσας κατάστασης με την Τουρκία. Από την δική του μεριά, ο Τίτο εξέφρασε την άποψη ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο ούτε έπρεπε να απαξιωθεί, αλλά ούτε και να προχωρήσει περαιτέρω για την ώρα.¹⁷⁰

Επιστέγασμα της σύγκλισης Αθήνας - Βελιγραδίου ήταν η υπογραφή δώδεκα¹⁷¹ συμφωνιών συνεργασίας (18 Ιουνίου 1959) κατά την επίσκεψη του Κ. Πόποβιτς στην ελληνική πρωτεύουσα. Σημαντικότερη όλων ήταν η σύμβαση για την μεθοριακή επικοινωνία, η οποία τελικά περιλάμβανε μια ζώνη βάθους 10 χιλιομέτρων

¹⁶⁸ Σπυρίδων Σφέτας, *Στη σκιά του Μακεδονικού*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 30-31.

¹⁶⁹ NATO archives, C-M_58_70, 23 April 1958 και AC_119-WP_58_88, 25 November 1958.

¹⁷⁰ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή*, τμ. 4, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994, σελ. 16-20.

¹⁷¹ Οι συμφωνίες αυτές ήταν: α. μεθοριακής επικοινωνίας, β. δικαστικής αρωγής, γ. επιστημονικής και μορφωτικής συνεργασίας, δ. τουριστικής ανάπτυξης, ε. αμοιβαίας αναγνώρισης και εκτέλεσης δικαστικών αποφάσεων, στ. αποζημιώσεως εθνικοποιημένων ελληνικών περιουσιών από την Γιουγκοσλαβία, ζ. οικονομικής και τεχνικής συνεργασίας και βοήθειας, η. οδικών μεταφορών, θ. διακανονισμού και συμψηφισμού προπολεμικών αποζημιώσεων, ι. υδροοικονομίας, ια. ηλεκτρικής ενέργειας, ιβ. άλλων πιθανών εκκρεμών ζητημάτων. Βλ. Σβολόπουλος, ό.π., τμ. 4, σελ. 108.

μαζί με τις πόλεις Μοναστήρι και Φλώρινα. Συμφωνήθηκε τα δελτία διέλευσης να εκδίδονται στις επίσημες γλώσσες των κρατών, χωρίς αυτές να κατονομάζονται.¹⁷²

Αυτές λειτούργησαν συμπληρωματικά στη διμερή συμφωνία (Μαΐος 1959) με τις ΗΠΑ για την εγκατάσταση στο ελληνικό έδαφος τακτικών πυρηνικών όπλων, στοχεύοντας στην περαιτέρω ενίσχυση της αποτρεπτικής ικανότητας της χώρας.¹⁷³ Οι αντιδράσεις, όμως, για την μεθοριακή επικοινωνία άρχισαν σχεδόν αμέσως από πλευράς των άλλων κομμάτων, του στρατού και της Κρατικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (ΚΥΠ).¹⁷⁴

Αφορμή για την κλιμάκωση -ενάντια στην θέληση της κυβερνήσεως- δόθηκε μόνο λίγες μέρες μετά την υπογραφή των συμφωνιών. Μία ομάδα Σλαβομακεδόνων εκδρομέων, υπό την καθοδήγηση των αρχών ασφαλείας της ΛΔΜ, επισκέφθηκαν την Φλώρινα και προέβησαν σε προπαγανδιστικές ενέργειες. Η απάντηση των τοπικών αρχών ασφαλείας ήταν να υποχρεώσουν σε μαζικές ορκωμοσίες τους σλαβόφωνους κατοίκους τριών χωριών της Δυτικής Μακεδονίας, ώστε αυτοί να μην ξαναχρησιμοποιήσουν την σλαβομακεδονική διάλεκτο. Μόλις τα γεγονότα αυτά έγιναν γνωστά στην Αθήνα, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Παναγιώτης Κανελλόπουλος (εικ. 22), και ο Ευ. Αβέρωφ, οργισμένοι διέταξαν να σταματήσουν.¹⁷⁵

Το θέμα, ωστόσο, δεν έκλεισε εκεί. Ο Καρντέλι, κατά την επίσημη επίσκεψη του Κανελλόπουλου στο Βελιγράδι (Σεπτέμβριος 1959), έθεσε για πρώτη φορά μεταξύ πολιτικών των δύο χωρών αίτημα αναγνώρισης «μακεδονικής μειονότητας» στην Ελλάδα, με τον Έλληνα πολιτικό να απαντάει ότι τέτοια μειονότητα δεν υφίσταται.¹⁷⁶ Ενώ οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις έδειχναν να επηρεάζονται από το Μακεδονικό όλο και περισσότερο, στα εσωτερικά έγγραφα του ΝΑΤΟ γίνεται λόγος για όλο και μεγαλύτερη τάση της Γιουγκοσλαβίας να στηρίζει τις πρωτοβουλίες της ΕΣΣΔ σε διεθνές επίπεδο.¹⁷⁷ Παρ' όλα αυτά, οι συμφωνίες

¹⁷² Σφέτας, *Εισαγωγή στη Βαλκανική*, σελ. 380-381.

¹⁷³ Οι Γιουγκοσλάβοι είχαν εκφράσει τις ανησυχίες τους -θέση που ταυτιζόταν με την σοβιετική προσέγγιση για «απύραυλη Βαλκανική»-, αλλά η ελληνική πλευρά τόνιζε τον αμυντικό χαρακτήρα των όπλων αυτών, καθώς και την διπλή δικλείδα ασφαλείας μεταξύ ΗΠΑ και Ελλάδος σε περίπτωση ανάγκης ενεργοποίησής τους. Βλ. Σβολόπουλος, *Εξωτερική πολιτική*, σελ. 244-245, NATO archives, AC_119-WP_59_81, σελ. 3 July 1959 και NARA, RG 59, 781.00/5-858, April 1958.

¹⁷⁴ *Μακεδονία*, 18, 19 Σεπτεμβρίου 1959 και Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου, φάκελος 029-109 / έγγραφο 226-29-123 και φάκελος 029-123 / έγγραφο 226-29-109.

¹⁷⁵ DAMPS, PA, godina 1959, fascikla 35, dosije 26, signatura 425043/28, Σεπτέμβριος 1959.

¹⁷⁶ Κατσάνος, *Το ανύπαρκτο ζήτημα*, σελ. 151-152.

¹⁷⁷ "The positions adopted by Belgrade on the major problems raised by East-West relations - the German question and disarmament - are very similar to Moscow's. Tito has also endorsed

δημοσιεύθηκαν επίσημα στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 5 Νοεμβρίου,¹⁷⁸ ενώ ταυτόχρονα οι διμερείς σχέσεις εξελίσσονταν με θετικό πρόσημο.

Τον Μάρτιο 1960, ο Γιουγκοσλάβος αντιπρόεδρος, Μιγιάλκο Τοντόροβιτς, πρότεινε στον Κανελλόπουλο την δημιουργία μίας ζώνης ελεύθερου εμπορίου μεταξύ της γιουγκοσλαβικής και της ελληνικής Μακεδονίας στο πρότυπο παρόμοιας ιταλογιουγκοσλαβικής συμφωνίας.¹⁷⁹ Η πρόταση απορρίφθηκε από τον Έλληνα πολιτικό ως εστία πιθανών παρεξηγήσεων στην ευαίσθητη μεθοριακή περιοχή.

Τον Ιούλιο του 1960, θα ακολουθήσει η δεύτερη επίσημη επίσκεψη του Καραμανλή στην Γιουγκοσλαβία. Αυτή την φορά, η συνάντηση θα γίνει στο Μπριόνι (εικ. 23), όπου ο Τίτο θα διαμηνύσει στον Καραμανλή ότι το Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν νεκρό, ενώ η στρατιωτική του πτυχή δεν είχε πλέον κανένα νόημα για το Βελιγράδι. Εντούτοις, οι δύο ηγέτες επιβεβαίωσαν ότι ήταν δυνατόν δύο χώρες με διαφορετικά πολιτικά και οικονομικά συστήματα να συνεργαστούν, παραμερίζοντας¹⁸⁰ τις δευτερεύουσες, διμερείς διαφορές προς όφελος της ανάπτυξης των κοινωνιών και της εξωτερικής τους ασφάλειας.¹⁸¹ Στο περιθώριο της επίσκεψης, οι υπουργοί εξωτερικών Αβέρωφ και Πόποβιτς θα συμφωνήσουν να αποφεύγονται εκατέρωθεν ενέργειες που θα μπορούσαν να δηλητηριάσουν τις διμερείς σχέσεις.¹⁸²

Οι συνεχείς πιέσεις¹⁸³ των Σκοπίων, για προώθηση των θέσεων τους σχετικά με το Μακεδονικό σε ομοσπονδιακό επίπεδο, οδήγησαν σε ένα όχι και τόσο απρόσμενο γεγονός, το οποίο δημιούργησε αναστάτωση και αμηχανία μεταξύ των δύο χωρών. Ο πρωθυπουργός της ΛΔΜ, Λάζαρ Κολισέφσκι (εικ. 24), -παρόντος του Καρντέλι-, στην ομιλία του στο 5^ο συνέδριο της Σοσιαλιστικής Συμμαχίας στα

Khrushchev's plan for a nuclear-free zone in the Balkans and the Adriatic. (He had himself put forward a similar plan in February 1958). Tito, moreover, supported Khrushchev's efforts to bring about a summit conference, and welcomed his visit to the United States.”, βλ. NATO archives, AC_119-WP_59_117, 6 November 1959 και C-M_59_97_ENG, 26 November 1959.

¹⁷⁸ *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, τευχ. Α', αρ. φύλλου 238-241/5 Νοεμβρίου 1959.

¹⁷⁹ Evanthis Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, σελ. 113.

¹⁸⁰ NATO archives, SG_161_13_FINAL, 2 May 1960.

¹⁸¹ Batakovic, *K. Karamanlis and Yugoslavia*, σελ. 455.

¹⁸² Γίνεται κατανοητό ότι η «συμφωνία κυρίων» αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά το Μακεδονικό. Βλ. Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «Επώδυνη γειτονία», στο: Άλκης Ρήγος – Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σελ. 269.

¹⁸³ Η Ελλάδα στα μέσα Σεπτεμβρίου 1960, διαμαρτυρήθηκε στους Γιουγκοσλάβους για μη τήρηση των συμφωνηθέντων. Αιτία ήταν η φερόμενη ψυχολογική πίεση που ασκείτο σε Έλληνες πολίτες που μετακινούνταν στην μεθοριακή ζώνη, αλλά και η συντονισμένη προπαγάνδα επί του ντόπιου πληθυσμού από όργανα της ΛΔΜ που εισέρχονταν στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας. Βλ. Σφέτας, *Στη σκιά του Μακεδονικού*, σελ. 80-81.

Σκόπια (Οκτώβριος 1960) έκανε λόγο για την ανάγκη προστασίας της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα.¹⁸⁴

Η απάντηση της Αθήνας ήταν άμεση. Με παρέμβαση του ίδιου του Καραμανλή, ο γενικός διευθυντής του υπουργείου εξωτερικών, Χρήστος Ξανθόπουλος-Παλαμάς, προέβη σε προφορικό διάβημα στον Γιουγκοσλάβο πρέσβη, Μίτα Μίλκοβιτς. Η έλλειψη απάντησης από το Βελιγράδι οδήγησε την ελληνική πλευρά να επιδώσει στον Μίλκοβιτς πειστήρια για την προπαγανδιστική πολιτική της ΛΔΜ έναντι της ελληνικής Μακεδονίας. Η επίσημη γιουγκοσλαβική αντίδραση ήρθε λίγες μέρες αργότερα, τονίζοντας ότι ο Κολισέφσκι το μόνο που έκανε ήταν να καταδείξει την μη ρεαλιστική θέση της Ελλάδος στο Μακεδονικό. Παρά τις όποιες αντιδράσεις και τις οξείες αναφορές του ελληνικού τύπου στο θέμα, γινόταν φανερό ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ήθελε να φτάσουν τα πράγματα στα άκρα.¹⁸⁵

Δύο μήνες προτού η Ελλάδα υπογράψει με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) την Συμφωνία Σύνδεσης (9 Ιουλίου 1961), που επισφράγιζε μία στρατηγική¹⁸⁶ επιλογή των κυβερνήσεων Καραμανλή, την Αθήνα επισκέφθηκε ο Γιουγκοσλάβος αντιπρόεδρος και υπουργός εσωτερικών, Αλεξάντερ Ράνκοβιτς (εικ. 25). Οι συνομιλίες που είχε με τον Καραμανλή, τον Αβέρωφ και τον Κανελλόπουλο διεξήχθησαν σε πολύ θετικό κλίμα, παρά τις χλιαρές διαμαρτυρίες της ελληνικής πλευράς για τις συνεχείς προκλήσεις των Σκοπίων. Χαρακτηριστικό των καλών διμερών σχέσεων ήταν οι αυξημένες εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές κατά το 1961.¹⁸⁷

Γ.2.3. Η περίοδος των κρίσεων – Η τρίτη θητεία Καραμανλή (1961-1963)

Τον Σεπτέμβριο του 1961, κι ενώ η Ελλάδα βρισκόταν σε προεκλογικό πυρετό,¹⁸⁸ έλαβε χώρα στο Βελιγράδι η πρώτη σύνοδος των Αδεσμεύτων,

¹⁸⁴ *Μακεδονία*, 09 Σεπτεμβρίου 1960, σελ. 12.

¹⁸⁵ Κατσάνος, *Το ανύπαρκτο ζήτημα*, σελ. 167-175.

¹⁸⁶ Για την Ελλάδα ο στόχος ήταν η πλήρης ενσωμάτωση στην ΕΟΚ. Οι αρχές και οι αξίες της Κοινότητας θεωρούνταν από τον αστικό κόσμο ως το φυσικό πλαίσιο της Ελληνικής Δημοκρατίας. Εκτός των οικονομικών οφελών, η ΕΟΚ θα διασφάλιζε την ασθενή δημοκρατία της χώρας και ταυτόχρονα θα ενίσχυε την εξωτερική ασφάλεια, «βγάζοντας» την Ελλάδα από την γεωγραφική της απομόνωση. Βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Το έργο και η δράση εννέα πολιτικών ανδρών*, Ίκαρος, Αθήνα 2015, σελ. 212-213.

¹⁸⁷ Σωτήρης Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία: Γέννηση και εξέλιξη μίας κρίσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σελ. 48.

¹⁸⁸ Οι βουλευτικές εκλογές έλαβαν χώρα στις 29 Οκτωβρίου 1961, και βρήκαν νικήτρια την ΕΡΕ με 50,81%. Χαρακτηρίστηκαν ως εκλογές «βίας και νοθείας», δίνοντας την ευκαιρία στον αρχηγό της Ένωσης Κέντρου (ΕΚ), Γεώργιο Παπανδρέου να κηρύξει τον «Ανένδοτο Αγώνα» κατά του Καραμανλή. Βλ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική*, σελ. 264-266.

προβάλλοντας ακόμη πιο έντονα την εικόνα της Γιουγκοσλαβίας ως ηγέτιδας των ουδετέρων χωρών. Μερικές μέρες αργότερα, ο νέος πρωθυπουργός της ΛΔΜ, Αλεξάνταρ Γκρλίτσκωφ (εικ. 26), δήλωνε στους ξένους ανταποκριτές ότι η «μακεδονική» μειονότητα στην Ελλάδα υφίστατο διώξεις που δεν συμβάδιζαν με την ποιότητα των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων.¹⁸⁹

Παρά την προσπάθεια της ομοσπονδιακής κυβέρνησης να μετριάσει τον αντίκτυπο των λεγομένων αυτών, απαγορεύοντας ακόμη και την αναπαραγωγή τους στα γιουγκοσλαβικά μέσα, η είδηση διέρρευσε και η αντίδραση -κυρίως από τον τύπο- στην Ελλάδα υπήρξε έντονη.¹⁹⁰ Στις αρχές Δεκεμβρίου, ο Αβέρωφ δήλωνε στην Βουλή ότι δεν υπάρχει «μακεδονική» μειονότητα στην Ελλάδα.¹⁹¹ Η γιουγκοσλαβική απάντηση δεν άργησε να έρθει διά στόματος του εκπροσώπου του υπουργείου εξωτερικών, Ντράγκο Κουντς (εικ. 27), ο οποίος δήλωσε ότι η «θέση της Ελλάδος είναι γνωστή, όπως εξίσου γνωστή είναι και η δική μας περί ύπαρξης «μακεδονικής» μειονότητας».¹⁹² Μέχρι το τέλος του έτους, ο ελληνικός τύπος και η αντιπολίτευση εξαπέλυσαν πυρ ομαδόν εναντίον του Βελιγραδίου, θεωρώντας ότι επενέβαινε επίσημα στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας.¹⁹³

Παράλληλα, η δημόσια και σθεναρή θέση των Γιουγκοσλάβων αξιωματούχων υπέρ της ύπαρξης «μακεδονικής» μειονότητας, διέλυε για την ελληνική πλευρά κάθε μύθο περί διάστασης απόψεων μεταξύ Βελιγραδίου – Σκοπίων και την διαφορετική αντιμετώπιση του θέματος σε εσωτερικό και εξωτερικό επίπεδο.¹⁹⁴ Με το νέο έτος, η ελληνική κυβέρνηση, θέλοντας να αντισταθεί στην εσωτερική πίεση προσπάθησε -ανεπιτυχώς- να πείσει ότι η γιουγκοσλαβική θέση δεν έχει αλλάξει. Ταυτοχρόνως, στο εξωτερικό -εκμεταλλευόμενη την ανασφάλεια που είχε προκαλέσει η έγερση του τείχους του Βερολίνου- ξεκινούσε μία εκστρατεία ενημέρωσης των Δυτικών πρωτεουσών για την ουσία του Μακεδονικού, τονίζοντας ότι επρόκειτο για ζήτημα ασφάλειας και εδαφικής ακεραιότητας της χώρας. Θέση που ιδιαίτερα οι Αμερικανοί και οι Βρετανοί δεν φάνηκε να συμερίζονται, συνιστώντας να πέσουν οι τόνοι.

Ο υπουργός εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας, Πόποβιτς, διαβλέποντας ακόμα μεγαλύτερη πόλωση, επιχείρησε να διασκεδάσει τις εντυπώσεις, τονίζοντας την σημασία της ελληνογιουγκοσλαβικής φιλίας. Παρά την θετική εντύπωση που

¹⁸⁹ DAMSPS, PA, godina 1961, fascikla 31, dosije 21, signatura 434256/16 Νοεμβρίου 1961.

¹⁹⁰ *Μακεδονία*, 16 Νοεμβρίου 1961

¹⁹¹ Πρακτικά Βουλής, 7 Δεκεμβρίου 1961, σελ. 34-35.

¹⁹² DAMSPS, PA, godina 1961, fascikla 31, dosije 21. Signatura 437494.

¹⁹³ *Μακεδονία*, 17 Δεκεμβρίου 1961, σελ. 9.

¹⁹⁴ DAMSPS, PA, godina 1962, fascikla 33, dosije 23, signatura 483.

αποκόμισε η Αθήνα από την πρωτοβουλία αυτή, οι αποφάσεις της ελληνικής κυβέρνησης είχαν παρθεί. Στις 28 Φεβρουαρίου 1962, ο Καραμανλής θα υποδεχθεί στο γραφείο του τον Πέκο Ντάπτσεβιτς (εικ. 28) σε μία ύστατη προσπάθεια να ελέγξει τις αρνητικές εξελίξεις. Παρά την επιδίωξη του Γιουγκοσλάβου πρέσβη να διαμηνύσει ότι όλα οφείλονταν σε παρεξήγηση, ο Έλληνας πρωθυπουργός θα τονίσει ότι:

*«Τα Σκόπια δεν ημπορεί να καθορίζουν την εξωτερικήν πολιτικήν της Γιουγκοσλαβίας. [...] Το θέμα αυτό καθ' αυτό δεν με απασχολεί, διότι δεν υπάρχει διά την Ελλάδα. [...] εις το διεθνές επίπεδον υπήρξα πάντοτε δικηγόρος της γιουγκοσλαβικής θέσεως. [...] το μόνον θέμα το οποίον ηδύνατο να θέση εν κινδύνω τας σχέσεις μας ήτο το Μακεδονικόν. Δι' αυτό εulόγως διερωτώμαι διατί παρά ταύτα το Βελιγράδιον εδημιούργησεν το θέμα».*¹⁹⁵

Δύο εβδομάδες αργότερα, με μία κίνηση που αιφνιδίασε το Βελιγράδι, η Ελλάδα επεδίωξε να καταδείξει τα όριά της, ανακοινώνοντας επίσημα την μονομερή αναστολή της συμφωνίας μεθοριακής επικοινωνίας.¹⁹⁶ Η χρυσή περίοδος των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων είχε φτάσει στο τέλος της, και ο λόγος δεν ήταν άλλος, από το ζήτημα που είχε καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την βαλκανική ιστορία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, το Μακεδονικό. Κατά την διάρκεια του 1962, στα έγγραφα του NATO σχετικά με την Γιουγκοσλαβία αμφισβητείται η στάση της σε πιθανή ρήξη Δύσης και Ανατολής. Αυτή η τάση, βέβαια, δεν ήταν καινούρια. Εκείνο που κάνει εντύπωση είναι, ότι και η ελληνική πλευρά για πρώτη φορά φαίνεται να αμφιταλαντεύεται και να μη δηλώνει σίγουρη για το συγκεκριμένο θέμα.¹⁹⁷

Η Βουλγαρία, δράττοντας την ευκαιρία να διαρρήξει ακόμη περισσότερο τον άξονα Αθηνών - Βελιγραδίου, με παρέμβαση του επιτετραμμένου της στην Αθήνα, Κ. Λάμπρεφ υποστήριξε ότι δεν αναγνωρίζει το «μακεδονικό» έθνος, αλλά θεωρεί τους σλαβόφωνους της ελληνικής Μακεδονίας ως Βούλγαρους.¹⁹⁸ Η αντίδραση του Βελιγραδίου ήταν αμεσότατη, κατηγορώντας τον Λάμπρεφ για σωβινισμό. Παρά την

¹⁹⁵ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή*, τμ. 5, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ. 306-307.

¹⁹⁶ *Ελευθερία*, 13 Μαρτίου 1962.

¹⁹⁷ NATO archives, LOM_084_62, 16 May 1962 και IPT_131_148_INFO, 29 November 1962.

¹⁹⁸ *Μακεδονία*, 03 Απριλίου 1962.

υπογραφή τον ίδιο μήνα νέου ελληνοβουλγαρικού εμπορικού πρωτοκόλλου, η Σόφια δε θα καταφέρει να δημιουργήσει περισσότερα προβλήματα μεταξύ των δύο.¹⁹⁹

Η αντιπολίτευση στην Ελλάδα και κυρίως η ΕΚ είχε αναγάγει το Μακεδονικό και τους χειρισμούς της κυβέρνησης σε αυτό, σε μία από τις κύριες εκφάνσεις του «Ανένδοτου». Για το δίδυμο Παπανδρέου – Βενιζέλου, η κυβέρνηση είχε κάνει λάθος με την υπογραφή της μεθοριακής συμφωνίας, καθώς και με την μεγάλη αισιοδοξία που έδειχνε για την στάση του Βελιγραδίου, αλλά και την γενικότερη ανεκτικότητα έναντι των προκλήσεων των Σκοπίων. Αξιοπρόσεκτη, δε, είναι η στάση της Αριστεράς. Προσπαθούσε, από την μία, να ισορροπήσει μεταξύ ενός πατριωτικού, αντιπολιτευτικού λόγου έναντι της κυβέρνησης και από την άλλη να διαγνώσει ορθά τις ζυμώσεις στο εσωτερικό του κομμουνιστικού στρατοπέδου, ώστε να μην φανεί ιδεολογικά ασυνεπής.²⁰⁰

Η κρίση της Κούβας, και το ενδεχόμενο η Γιουγκοσλαβία να μείνει μόνη μεταξύ δύο συνασπισμών στα Βαλκάνια, οδήγησαν την γιουγκοσλαβική ηγεσία σε ενέργειες άρσης του αδιεξόδου. Η απάντηση του Αβέρωφ ήταν ότι εφόσον υπήρχε ειλικρινής αποστασιοποίηση από το Μακεδονικό, χωρίς αναφορές περι «μακεδονικής» μειονότητας, τότε η Ελλάδα ήταν διατεθειμένη να αναπτύξει ξανά τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις.²⁰¹ Πρώτο δειλό δείγμα επαναπροσέγγισης ήταν η ανανέωση της εμπορικής συμφωνίας των δύο κρατών και η επανεκκίνηση της ανταλλαγής στρατιωτικών επισκέψεων (Νοέμβριος 1962).²⁰²

Κατά την αιφνιδιαστική επίσκεψή του στην Αθήνα (01-03 Δεκεμβρίου 1962), ο Πόποβιτς είχε ανεπίσημες συνομιλίες με τον Αβέρωφ (εικ. 29). Κατάληξη αυτών ήταν η δεύτερη «συμφωνία κυρίων», βάσει της οποίας τα δύο μέρη έπρεπε να απόσχουν από κάθε πράξη ή δραστηριότητα που θα μπορούσε να επιβαρύνει τις διμερείς σχέσεις. Ωστόσο, κανείς εκ των δύο δεν υποχώρησε από τις θέσεις του αναφορικά με το Μακεδονικό.²⁰³ Στην ουσία, πρόκειται για συνομολόγηση σιωπής κι αποφυγής προκλήσεων. Παρά την συμφωνία, η μεθοριακή επικοινωνία από την μεριά

¹⁹⁹ Παρά τις φημολογίες για πιθανή δημιουργία συμμαχίας μεταξύ Αθηνών-Τιράνων-Σόφιας, κάτι τέτοιο δε συνέβη. Τα ιστορικά ανακλαστικά της Ελλάδος, η επιδείνωση του Ψυχρού Πολέμου, λόγω της κουβανικής κρίσης, αλλά και η ενεργοποίηση της αμερικανικής διπλωματίας στην περιοχή απέτρεψαν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Βλ. Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, σελ. 82-83.

²⁰⁰ Εντύπωση προκαλεί η στάση του ΚΚΕ, -ύστερα από όλα όσα είχαν συμβεί στον εμφύλιο-, το οποίο κατά την διμερή κρίση τοποθετήθηκε, και μίλησε ανοικτά για την ύπαρξη σλαβομακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, η οποία καταπιεζόταν από την «αντίδραση». Βλ. Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, σελ. 110-117.

²⁰¹ Κατσάνος, *Το ανύπαρκτο ζήτημα*, 204-206.

²⁰² Βαλντέν, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία*, σελ. 92-94.

²⁰³ Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, σελ. 115-116.

της Ελλάδος δεν ξεκίνησε, ενώ και οι εμπορικές σχέσεις των δύο κρατών δέχθηκαν βαρύ πλήγμα εξαιτίας της πολύμηνης πολιτικής κρίσης. Η οικονομική πληγή δεν θα επουλωθεί ούτε κατά το 1963, οπότε και οι εισαγωγές θα μειωθούν έτι περαιτέρω.

Στις αρχές του 1963, κάποιες διαφορές που εμφανίστηκαν και πάλι ξεπεράστηκαν γρήγορα, αφού ήταν δεδομένη η θέληση και των δυο κρατών να ενισχύσουν την ελληνογιουγκοσλαβική φιλία, παραμερίζοντας τα όποια σημεία τριβής. Η πίεση που ασκείτο στην ελληνική κυβέρνηση, λόγω των ραγδαίων πολιτικών εξελίξεων στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και ο φόβος των Νοτιοσλάβων για πιθανή ελληνοβουλγαρική προσέγγιση, μετά την στήριξη της Σόφιας στην Ελλάδα για το Μακεδονικό, δεν άφηναν μεγάλα περιθώρια ελιγμών σε κανέναν από τους δύο.

Στο πλαίσιο αυτό, η ελληνική διπλωματία, κάπως βεβιασμένα, επεδίωξε την πραγματοποίηση διμερούς συνάντησης σε ανώτατο επίπεδο στην Αθήνα. Η γιουγκοσλαβική πλευρά με παραπάνω ρεαλισμό θεώρησε ότι τα πράγματα έπρεπε να ομαλοποιηθούν περισσότερο πριν από κάποια τέτοια κίνηση. Στην πράξη φάνηκε να έχει δίκαιο, αφού οι δηλώσεις των Καραμανλή, Αβέρωφ και του Σαρλς Ντε Γκώλ, κατά την επίσκεψη του τελευταίου στην Θεσσαλονίκη, περί ζητήματος ασφαλείας στα βόρεια σύνορα,²⁰⁴ δημιούργησαν αναστάτωση στο Βελιγράδι, το οποίο απαίτησε εξηγήσεις. Η ελληνογαλλική θέση ότι στόχος δεν ήταν το Βελιγράδι, αλλά η Σόφια, δεν ικανοποίησαν. Πάντως, οι Γιουγκοσλάβοι αξιωματούχοι δήλωσαν ότι το επεισόδιο αυτό δε θα τους έκανε να αλλάξουν την πολιτική τους έναντι της Ελλάδος.²⁰⁵

Οι πολιτικές αναταράξεις στην Ελλάδα, κατά το δεύτερο μισό του 1963, δεν δημιουργούσαν την κατάλληλη βάση για περαιτέρω εμβάθυνση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων. Τα επόμενα σημαντικά επεισόδια στις σχέσεις των δύο κρατών θα διαδραματίζονταν μετά την ανάληψη της εξουσίας από την ΕΚ.

Γ.3. Η τρίτη περίοδος (1964-1965) – Προσπάθεια επανασύνδεσης

Η πολιτική κρίση, που σοβούσε στην Ελλάδα από τις εκλογές του 1961 και την κήρυξη του «Ανένδοτου αγώνα» από τον Παπανδρέου, θα κορυφωθεί στις 22 Μαΐου 1963 με την δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ, Γρηγορίου Λαμπράκη και την

²⁰⁴ Σβολόπουλος, ό.π., τμ. 5, σελ. 637-645.

²⁰⁵ Κατσάνος, *Το ανύπαρκτο ζήτημα*, σελ. 217-219.

δήλωση του αρχηγού της ΕΚ περί ηθικής αυτουργίας του Καραμανλή.²⁰⁶ Με αφορμή το ταξίδι του βασιλικού ζεύγους στο Λονδίνο, τον επόμενο μήνα, ο Μακεδόνας πολιτικός θα υποβάλει την παραίτησή του (11 Ιουνίου 1963), εγκαταλείποντας την χώρα. Στις εκλογές που ακολούθησαν (3 Νοεμβρίου 1963), η ΕΚ θα επικρατήσει, κι αρνούμενη να κυβερνήσει με τις ψήφους της ΕΔΑ θα παραμείνει στην εξουσία μόνο μέχρι το τέλος του έτους.

Στις εκλογές της 16 Φεβρουαρίου 1964, η ΕΚ θα θριαμβεύσει έναντι της ΕΡΕ, η οποία θα κατέλθει με νέο αρχηγό τον Π. Κανελλόπουλο. Η καινούρια κυβέρνηση στο εσωτερικό θα προσπαθήσει να προωθήσει την φιλελευθεροποίηση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Μεταξύ άλλων, θα καταργήσει κάποια από τα αστυνομικά μέτρα, θα μεταρρυθμίσει την εκπαίδευση, ενώ θα προσπαθήσει να ακολουθήσει μία αναδιανεμητική οικονομική πολιτική, ευνοώντας τα ευρύτερα στρώματα του λαού.

Στην εξωτερική πολιτική, η ΕΚ δεν διαφέρει ως προς τον δυτικό προσανατολισμό της από καμία προδικτατορική κυβέρνηση. Όπως και για τον Καραμανλή, έτσι και για τον Παπανδρέου, η ιστορία και η γεωγραφία καθόριζαν την εξωτερική πολιτική της χώρας. Βασική απειλή παρέμενε η σλαβική επιβουλή. Βέβαια, οι διακοινοτικές ταραχές των Χριστουγέννων του 1963 στην Κύπρο, καθώς και οι απειλές της Τουρκίας για επέμβαση το καλοκαίρι του 1964, επέσυραν για πρώτη φορά μετά από χρόνια το ενδεχόμενο πολεμικής σύρραξης με την Άγκυρα. Αυτό για τους στρατιωτικούς σχεδιασμούς σήμαινε διασπορά των ελληνικών δυνάμεων και πέρα των βορείων συνόρων της χώρας, αντιμετωπίζοντας έτσι τον κίνδυνο της υπερέκτασης.²⁰⁷ Εν τοις πράγμασι, το Κυπριακό θα είναι το κύριο ζήτημα που θα απασχολήσει την 18μηνη κυβερνητική παρένθεση του Κέντρου, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες για μία πιο ανοικτή πολιτική προς τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης.

Στην Γιουγκοσλαβία, ήδη από τον Απρίλιο 1963, είχε τεθεί σε εφαρμογή το νέο Σύνταγμα, βάσει του οποίου το κόμμα διαχωρίστηκε από τις κρατικές λειτουργίες και οι ομόσπονδες, λαϊκές δημοκρατίες μετονομάστηκαν σε σοσιαλιστικές. Σε διεθνές επίπεδο, οι Γιουγκοσλάβοι ευνοούνταν από τις βελτιωμένες οικονομικές σχέσεις με το σοβιετικό μπλοκ, ενώ η Μόσχα επεδίωκε την φιλία τους στην ιδεολογική διαμάχη με το Πεκίνο. Η αναθέρμανση των σχέσεων αυτών και η

²⁰⁶ Σβολόπουλος, ό.π., τμ 5, σελ. 646-647.

²⁰⁷ Η υιοθέτηση του δόγματος του «εθνικού κέντρου» από την ΕΚ στόχευε, μέσω ελέγχου των εξελίξεων στην Κύπρο από την Αθήνα, να αποτρέψει την Λευκωσία να προχωρήσει σε επιλογές που θα οδηγούσαν σε ελληνοτουρκική κλιμάκωση.

αναγνώριση από το κομμουνιστικό στρατόπεδο της ιδεολογικής ορθότητας του Βελιγραδίου, οδήγησε το τελευταίο στην διασύνδεσή του με την COMECON (1964).

Όπως ήταν αναμενόμενο, το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τον αυξανόμενο ρόλο του κινήματος των αδεσμεύτων -στον οποίο πρωτεύοντα ρόλο έπαιζε το Βελιγράδι- δεν άφηναν ικανοποιημένες τις ΗΠΑ. Η Ουάσιγκτον επιθυμούσε η Ελλάδα, όπως και στο παρελθόν, να αποτελέσει τον συνδετικό κρίκο μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Δύσης. Η σκέψη για αυτή την προσέγγιση εδραζόταν στην νέα πολιτική του προέδρου Λίντον Τζόνσον για βελτίωση των αμερικανικών σχέσεων με τις βαλκανικές χώρες. Στην προσπάθεια αυτή, οι άλλες Δυτικές χώρες θα λειτουργούσαν με τρόπο επικουρικό.²⁰⁸

Η ανάληψη της εξουσίας από τον Τζόνσον, μετά την δολοφονία του Κέννεντυ (22 Νοεμβρίου 1963), οδήγησε στην κλιμάκωση του πολέμου στο Βιετνάμ, χωρίς όμως οι βασικές αρχές της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής να αλλάξουν. Στην άλλη όχθη του Βερίγγειου πορθμού, η εποχή Χρουτσώφ τελείωνε με ένα πραξικόπημα που έφερε στην εξουσία τον Λεονίντ Μπρέζνιεφ ως γενικό γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης (ΚΚΣΕ) και μαζί του μία πιο συντηρητική πολιτική που ευνόησε την ύφεση των ανταγωνισμών στις διεθνείς σχέσεις.²⁰⁹

Ενώ το δόγμα της αποτροπής γινόταν το κυρίαρχο στην παγκόσμια σκακιέρα της γεωπολιτικής, στην Ελλάδα το ενδεχόμενο αυτό γέμιζε με ανασφάλεια τις παραδοσιακές πολιτικές ελίτ. Κανείς δεν μπορούσε να εγγυηθεί ότι στο πλαίσιο αυτό, η πιθανότητα ενός τοπικού πολέμου -άσχετα αν οι Αμερικανοί πίστευαν πως ένα τέτοιο ενδεχόμενο ήταν απίθανο- είχε αποσοβηθεί, αφού θεωρείτο ότι ο «εκ βορρά κίνδυνος» είχε βαθύτερα αίτια κι όχι μόνο περιστασιακά ιδεολογικά. Για τον λόγο αυτό και εξαιτίας της έντασης με την Τουρκία, ο Παπανδρέου σε συνάντηση που είχε με τον γενικό γραμματέα του NATO, Ντιρκ Στίκκερ, στην Αθήνα (Απρίλιος 1964) ζήτησε, είτε την εγγύηση άμεσης συνδρομής του NATO σε περίπτωση ελληνοβουλγαρικού πολέμου, είτε την ενίσχυση του ελληνικού στρατού με υλικό και χρήματα.²¹⁰ Ειδικά, ξεκαθάρισε ότι το νατοϊκό δόγμα της προκεχωρημένης άμυνας στην Ελλάδα θα ήταν αδύνατο.

²⁰⁸ Effie G.H. Pedaliu, “The US, the Balkans and the Détente, 1963-73”, στο: Svetozar Rajak - Konstantina E. Botsiou - Eirini Karamouzi – Evanthis Hatzivassiliou, *The Balkans in the Cold War*, Pelgrave Macmillan, London 2017, σελ. 199-201.

²⁰⁹ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην σύγχρονη ιστορία*, σελ. 212-214.

²¹⁰ Hatzivassiliou, *Greece in the Cold War*, σελ. 144-145.

Κατανοώντας τις διεθνείς και στρατιωτικές πραγματικότητες και παρά την πρότερη σκληρή αντιπολιτευτική κριτική στην ΕΡΕ σε σχέση με την γιουγκοσλαβική της πολιτική, ο Παπανδρέου θα συναντήσει, αμέσως μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου, τον Ντάπτσεβιτς, προσπαθώντας να αναθερμάνει τις ελληνογιουγκοσλαβικές επαφές. Η αντίδραση, όμως, του Γιουγκοσλάβου πρέσβη δεν υπήρξε εξίσου ενθουσιώδης.²¹¹

Εντούτοις, ο θάνατος του Βασιλιά Παύλου (Μάρτιος 1964) (εικ. 30) θα δώσει την αφορμή για συνάντηση στην Αθήνα μεταξύ του Έλληνα πρωθυπουργού και του προέδρου της γιουγκοσλαβικής Εθνοσυνέλευσης, Καρντέλι, αλλά και του αντιπροέδρου της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, Βέλκο Ζέκοβιτς. Κύριο θέμα ήταν το Κυπριακό και η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη στήριξη των ελληνικών θέσεων από πλευράς Βελιγραδίου. Γεγονός, που σε επίπεδο ρητορικής επετεύχθη. Γενικότερα, η συνάντηση διεξήχθη σε πολύ καλό κλίμα, δημιουργώντας αισιοδοξία για το μέλλον.²¹²

Παρά τις δηλώσεις καλής θέλησης και τις ρητορικές υπερβολές, όπως η προσφώνηση του Τίτο ως «Αποστόλου της Ειρήνης» κατά τις προγραμματικές δηλώσεις του Παπανδρέου στην Βουλή,²¹³ η ελληνική απάντηση -αν και θετική- στις προϋποθέσεις του Ντάπτσεβιτς ήρθε με τρεις μήνες καθυστέρηση (16 Ιουνίου 1964). Οι διαπραγματεύσεις επί των προσυμφωνημένων θεμάτων, διήρκεσαν περίπου έναν μήνα (01 Οκτωβρίου - 05 Νοεμβρίου 1964) και παρά τις όποιες διαφωνίες, κατέληξαν στην συμφωνία για επανενεργοποίηση της μεθοριακής επικοινωνίας, επαναλειτουργία της Μεικτής Επιτροπής, συμφωνία για τις άδειες οδικών μεταφορών,²¹⁴ εγκατάσταση μόνιμου Έλληνα ανταποκριτή στο Βελιγράδι και ανταλλαγή των εκατέρωθεν των συνόρων κτημάτων.

²¹¹ Ο Ντάπτσεβιτς παρουσίασε μία λίστα -με την μορφή μνημονίου- από εκκρεμή θέματα ως βάση για την βελτίωση των σχέσεων. Το μνημόνιο αυτό περιλάμβανε ζητήματα, όπως η μεθοριακή επικοινωνία, η ελεύθερη ζώνη στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, οι διμερείς οικονομικές σχέσεις, η μονή Χιλιανδαρίου και η αποστολή Έλληνα ανταποκριτή στο Βελιγράδι. βλ. Κατσάνος, *Το ανύπαρκτο ζήτημα*, σελ. 225.

²¹² Αντώνης Κλάψης, «Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις σε κρίσιμη καμπή», στο: Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα – Βασίλης Κ. Γούναρης – Φωτεινή Ι. Τουλούδη, *Πρακτικά ΑΒ' πανελλήνιο ιστορικό συνέδριο*, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 193-195.

²¹³ Πρακτικά Βουλής, 19 Μαρτίου – 1 Ιουνίου 1964, σελ. 21.

²¹⁴ Πιο συγκεκριμένα τα γιουγκοσλαβικά φορτηγά μπορούσαν να διακινούν προϊόντα από την Γευγελή προς την γιουγκοσλαβική ζώνη του λιμανιού της Θεσσαλονίκης, ενώ από την άλλη, διπλασιάστηκε ο αριθμός των αδειών ατελούς κυκλοφορίας μέσω Γιουγκοσλαβίας για τα ελληνικά φορτηγά. Αντίθετη ήταν η Ελλάδα στην ικανοποίηση του αιτήματος για την μονή Χιλιανδαρίου. Ο λόγος ήταν η πρόθεση να μη δημιουργηθεί προηγούμενο που θα έκανε τους Βούλγαρους και τους Ρώσους να θέσουν παρόμοια αιτήματα για τις μονές του ενδιαφέροντός τους. Βλ. Σφέτας, *Στην Σκιά του Μακεδονικού*, σελ. 123-126.

Σχεδόν το σύνολο του ελληνικού τύπου χαιρέτισε αυτή την εξέλιξη. Συγκεκριμένα, η *Μακεδονία*²¹⁵ τόνισε την είδηση ως επιτυχία που αποτελούσε συνέχεια των ελληνοβουλγαρικών συμφωνιών (Ιούνιος 1964) με τις οποίες αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις των δύο χωρών, ύστερα από σχεδόν είκοσι πέντε χρόνια.²¹⁶ Με τις δύο αυτές διπλωματικές κινήσεις, δινόταν η αίσθηση ότι η χώρα διασφάλιζε -τουλάχιστον σε περίπτωση τοπικού επεισοδίου- τα βόρεια σύνορά της και μπορούσε ως ένα βαθμό να αυξήσει την διπλωματική πίεση προς την Τουρκία, σχετικά με το Κυπριακό και τις απειλές για στρατιωτική κλιμάκωση από την Άγκυρα.

Η εντυπωσιακή βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων από την κυβέρνηση της ΕΚ, ενός κόμματος που μέχρι πριν λίγα χρόνια κατέκρινε την ΕΡΕ για την μεθοριακή συμφωνία, αποτελούσε μία αξιοπρόσεκτη αλλαγή θέσεων που επιβαλλόταν, δε, από μία ρεαλιστική ανάγνωση των ελληνικών συμφερόντων. Επισφράγισμα αυτής της μεταβολής υπήρξε η βούληση του Παπανδρέου να επισκεφθεί το Βελιγράδι, έχοντας στις αποσκευές του, εκτός των συμφωνιών του Νοεμβρίου, ακόμα μία που αφορούσε μία διευρυμένη οικονομική συνεργασία (22 Δεκεμβρίου 1964).²¹⁷ Παρά, ωστόσο, την επιθυμία της ελληνικής πλευράς να μη τεθεί το Μακεδονικό δημόσια κατά την επίσκεψη αυτή, η γιουγκοσλαβική πλευρά προτίμησε να μην δεσμευθεί για κάτι τέτοιο εκ των προτέρων.²¹⁸

Ο Παπανδρέου, μαζί με τον υπουργό εξωτερικών, Σταύρο Κωστόπουλο, επισκέφθηκαν την γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα μεταξύ 01-04 Φεβρουαρίου 1965, όπου και είχαν συναντήσεις με τον πρωθυπουργό της Γιουγκοσλαβίας, Πέταρ Στάμπολιτς (εικ. 31), τον υπουργό εξωτερικών Κ. Πόποβιτς και τον Τίτο. Κύριος στόχος ήταν να εξασφαλίσουν την υποστήριξη τους -και κατά συνέπεια των Αδεσμευτών- σχετικά με το Κυπριακό, δεδομένης της δυσφορίας των ΗΠΑ μετά την απόρριψη των σχεδίων Άτσεσον (Αύγουστος 1964), καθώς και της αλλαγής της σοβιετικής πολιτικής υπέρ της Τουρκίας. Βέβαια, στα ζητήματα της διεύρυνσης της γιουγκοσλαβικής ζώνης στην Θεσσαλονίκη, αλλά και σε αυτό της μονής Χιλανδαρίου, η ελληνική αντιπροσωπεία παρέμεινε αρνητική, εξαιτίας των φόβων για μεγαλύτερη σλαβομακεδονική διείσδυση και προπαγάνδα.²¹⁹

²¹⁵ *Μακεδονία*, 6 Νοεμβρίου 1964.

²¹⁶ Η Βουλγαρία δέχθηκε να καταβάλει επτά από τα σαράντα πέντε εκατομμύρια δολάρια που όφειλε, ως πολεμικές αποζημιώσεις. Επίσης, τα δύο κράτη υπέγραψαν δώδεκα συμφωνίες για το εμπόριο, τις τηλεπικοινωνίες, τις μεταφορές, την εκπαίδευση και τον τουρισμό. Βλ. *Μακεδονία*, 30 Ιουνίου 1964.

²¹⁷ Κλάψης, *Ελληνογιουγκοσλαβικές*, σελ. 198.

²¹⁸ DAMSPS, PA, godina 1965, fascikla 43, dosije 3, signatura 4179/5 Ιανουαρίου 1965.

²¹⁹ *Μακεδονία*, 04 Φεβρουαρίου 1965.

Από την άλλη μεριά, οι Γιουγκοσλάβοι ηγέτες επεδίωκαν τη διατήρηση των σχέσεων με την Ελλάδα, ως διάυλο που θα τους εξασφάλιζε τη δυνατότητα να ελίσσονται μεταξύ των δύο στρατοπέδων. Ενώ, θα διατηρούσαν παράλληλα την πρωτοκαθεδρία μεταξύ των Αδεσμεύτων. Η Ελλάδα, όπως, φαίνεται και από τα αρχεία του NATO ήταν διατεθειμένη να συνδράμει σε αυτό. Η στήριξη που παρέχεται από την ελληνική αντιπροσωπεία στους κόλπους της συμμαχίας αποτυπώνεται εξαιρετικά στην παρακάτω παράγραφο:

*“There is, however, a fundamental difference of opinion between the Standing Group nations on the one hand and MOD Greece on the other. On the basis of the best available evidence and their interpretation of Yugoslavia's actions during the recent past, the Standing Group nations believe that Yugoslavia only proclaims to be "non-aligned" as a tactical manoeuvre to increase her own influence while covertly promoting communist interests. The Greek authorities, however, appear to believe that Yugoslavia's professions of non-alignment are genuine”.*²²⁰

Παρά τα θετικά μηνύματα του κοινού ανακοινωθέντος, αλλά και την ενθουσιώδη δήλωση του Έλληνα πρωθυπουργού κατά την επιστροφή του, περί «πλήρους ικανοποίησεως»,²²¹ όσα διαδραματίστηκαν στο Βελιγράδι απείχαν από αυτή την εικόνα. Κατά την συνάντηση Παπανδρέου – Στάμπολιτς, ετέθη για πρώτη φορά ευθέως σε Έλληνα πρωθυπουργό ζήτημα «μακεδονικής» μειονότητας. Η αντίδραση του γηραιού πολιτικού ήταν να αρνηθεί οποιαδήποτε συζήτηση για ένα θέμα που δεν υπήρχε κανένα περιθώριο σύγκλισης απόψεων των δύο πλευρών.²²² Η θρυαλλίδα, ωστόσο, που πυροδότησε μία σειρά αρνητικών εξελίξεων για τις διμερείς σχέσεις ήταν η δήλωση του υφυπουργού εξωτερικών, Ντούσαν Κβέντερ (εικ. 32), σε Έλληνες δημοσιογράφους, και ενώ η ελληνική ηγεσία δεν είχε αποχωρήσει από το Βελιγράδι, ότι το ζήτημα της «μακεδονικής» μειονότητας συζητήθηκε και καθορίστηκαν οι θέσεις της κάθε πλευράς.

Η δήλωση αυτή -παρά την συγγνώμη του Κβέντερ-²²³ ήταν αρκετή για να δημιουργήσει κύμα αντιδράσεων στην Ελλάδα. Η αντιπολίτευση και ο προσκείμενος σε αυτήν τύπος επιτέθηκαν στον Παπανδρέου με την κατηγορία ότι δεν διείδε τις

²²⁰ NATO archives, SGM-0238-65, 14 Ιουνίου 1965.

²²¹ *Ελευθερία*, 05 Φεβρουαρίου 1965.

²²² Σφέτας, *Στης σκιά του Μακεδονικού*, σελ. 130.

²²³ *Μακεδονία*, 05 Φεβρουαρίου 1965.

παγίδες που του έστησαν οι Γιουγκοσλάβοι για το Μακεδονικό.²²⁴ Η αλήθεια είναι ότι η θέση αυτή των Γιουγκοσλάβων δεν ήταν άγνωστη στην ελληνική διπλωματία. Δικαίως αναρωτιέται κάποιος, ποιος ήταν ο βαθύτερος λόγος αυτής της ρητορικής έκρηξης από τους πολιτικούς αντιπάλους της ΕΚ. Ίσως η πιο απλή ερμηνεία να είναι και εγγύτερα στην πραγματικότητα. Η ΕΡΕ επέλεξε την στρατηγική της όξυνσης ως ανταπόδοση στην σκληρή κριτική της ΕΚ κατά την περίοδο που εκείνη διαχειριζόταν την εξωτερική πολιτική της χώρας και συνεπώς το Μακεδονικό. Είναι ίσως η μόνη βάσιμη εξήγηση για μία παράταξη που χαλύβδωσε τον άξονα Αθηνών – Βελιγραδίου και στήριζε την επαναπροσέγγιση των δύο μέχρι και την επίσκεψη του Παπανδρέου στην Γιουγκοσλαβία.

Τελικά, η πολιτική κρίση, που είχε προκύψει, θα εκτονωθεί σε μεγάλο βαθμό - προσφέροντας ισχυρό άλλοθι στην κυβέρνηση-, όταν στις 25 Μαρτίου 1965, ο εκπρόσωπος του γιουγκοσλαβικού υπουργείου εξωτερικών θα δηλώσει ότι η Γιουγκοσλαβία «δεν προτίθεται να θέξει εις το μέλλον το θέμα αυτό και ως εκ τούτου δεν τίθεται «μακεδονικόν ζήτημα»».²²⁵ Η ΕΚ, πάντως, δεν θα καταφέρει να μείνει για πολύ καιρό ακόμη στην εξουσία. Η άρνηση του βασιλιά Κωνσταντίνου Β' να συμφωνήσει στην ανάληψη του υπουργείου αμύνης από τον πρωθυπουργό οδήγησε στην παραίτηση του Αχαιού πολιτικού και την χώρα σε μία παρατεταμένη κρίση που υπήρξε ο προθάλαμος της Απριλιανής δικτατορίας.²²⁶

Οι όποιες προσπάθειες των αδύναμων ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου 1965-1967, για διατήρηση καλών σχέσεων με την Γιουγκοσλαβία προσέκρουαν σε διάφορα εσωτερικά και εξωτερικά προσκόμματα. Αυτά δεν ήταν άλλα από την εμμονή της γιουγκοσλαβικής πλευράς, και ιδιαιτέρως των Σκοπίων, να ανακινούν το Μακεδονικό -σε ρητορικό επίπεδο για εσωτερική κατανάλωση, αλλά και σε πρακτικό με την προπαγανδιστική δράση σλαβομακεδόνων πρακτόρων στην Δυτική Μακεδονία-,²²⁷ όπως και λόγω καχυποψίας της ελληνικής πλευράς για τις πραγματικές στοχεύσεις της γιουγκοσλαβικής εξωτερικής πολιτικής (π.χ. επίσκεψη Τίτο στην Μόσχα τον Ιούνιο 1965). Ακόμα, όμως, και ένεκα του ζητήματος του επαναπατρισμού των πολιτικών προσφύγων του ελληνικού εμφυλίου (οι οποίοι κατά κύριο λόγο βρισκότουσαν στην ΣΔΜ).

²²⁴ Καθημερινή, 07 Φεβρουαρίου 1965.

²²⁵ Μακεδονία, 26 Μαρτίου 1965, σελ. 8.

²²⁶ Κωστής, Κακομαθημένα Παιδιά, σελ. 773-776.

²²⁷ DAMSPS, PA, godina 1965, fascikla 44, dosije 10, signatura 424768/15 Ιουνίου 1965.

Η οριστική ρήξη, τελικά, θα επέλθει στα μέσα του 1967, όταν τις τύχες της Ελλάδος θα έχει ήδη αναλάβει πραξικοπηματικά μία ομάδα Συνταγματαρχών. Ταυτόχρονα και η Γιουγκοσλαβία θα εισέλθει σε μία περίοδο εσωτερικών συγκρούσεων, μεταξύ των οπαδών του συγκεντρωτισμού και εκείνων που τάσσονταν υπέρ μίας μεγαλύτερης φιλελευθεροποίησης του συστήματος σε εθνική βάση.

Έτσι τελειώνει μία εικοσαετής περίοδος ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, η οποία καθόρισε πολιτικά, διπλωματικά, οικονομικά, αλλά και εθνολογικά τα δύο κράτη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η δεκαετία του 1950 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η εποχή κατά την οποία οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις άνησαν κι αναπτύχθηκαν, αποτελώντας παράδειγμα συνεργασίας μεταξύ δύο κόσμων ιδεολογικά και δομικά αντίθετων. Της φιλελεύθερης Δύσης, που αντιπροσώπευε η Ελλάδα με την πρόσδεσή της στους δυτικούς μεταπολεμικούς θεσμούς, και της κομμουνιστικής Ανατολής, μέρος της οποίας ήταν η Γιουγκοσλαβία. Αν και η τελευταία, έπαψε από το 1948 και μετά να είναι οργανικά συνδεδεμένη μαζί της, δεν σταμάτησε ποτέ να την προσεταιρίζεται ιδεολογικά.

Θα ήταν λάθος, ωστόσο, να θεωρήσουμε ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών είχαν μία ανέφελη, γραμμική πορεία, χωρίς αντίρροπα συμφέροντα και αντιτιθέμενες, συγκρουσιακές πολιτικές επιλογές. Έφτασαν μέχρι το σημείο ολικής διπλωματική ρήξης στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Επιπλέον, δεδομένων των διεθνών συνθηκών και της κορύφωσης του Ψυχρού Πολέμου, θα ήταν αδύνατο να μην επηρεαστούν από αυτόν. Ταυτόχρονα, όμως, αμφίδρομα, η ισορροπία μεταξύ Αθηνών και Βελιγραδίου επηρέασε την βαλκανική και περιφερειακή πολιτική των δύο Υπερδυνάμεων.

Καθώς η ελληνική επικράτεια, κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, γινόταν το πρώτο πεδίο σύγκρουσης του Ψυχρού Πολέμου, το Βελιγράδι προέβαινε σε κινήσεις που μόνο φιλικές δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν από την Αθήνα. Η διεκδίκηση ελληνικών εδαφών και η ενεργή στήριξη των κομμουνιστικών δυνάμεων δεν άφηναν ελεύθερα περιθώρια συνεννόησης μεταξύ των δύο. Το διάστημα από το τέλος του Πολέμου έως τις αρχές του 1950 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η «μαύρη περίοδος» των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων, καθώς αποτέλεσε το κατώτατο σημείο επαφής και επικοινωνίας των δύο κρατών στην σύγχρονη ιστορία.

Ήταν η εποχή, που οι ΗΠΑ με το Δόγμα Τρούμαν και το σχέδιο Μάρσαλ αποφασίζουν να επέμβουν άμεσα στην Ελλάδα και γενικότερα στην Ευρώπη. Επιδίωξη ήταν να χτίσουν ένα τείχος προστασίας έναντι του «κόκκινου» επεκτατισμού, όπως αυτός εκδηλωνόταν στις χώρες στις οποίες, είτε ελέγχονταν από τον Κόκκινο Στρατό, είτε τα αστικά κόμματα κινδύνευαν από ισχυρά κομμουνιστικά κινήματα. Η μονολιθικότητα του σοβιετικού στρατοπέδου άρχισε να αμφισβητείται για πρώτη φορά την άνοιξη του 1948 με την ρήξη μεταξύ Τίτο και Στάλιν. Το γεγονός αυτό έδωσε την ευκαιρία στις ΗΠΑ και το νεοϊδρυθέν NATO να

προσεγγίσουν την Γιουγκοσλαβία. Όπως, επίσης, επέτρεψε και στον Τίτο να γίνει πιο δεκτικός στα ανοίγματα προς την Δύση, ώστε όχι μόνο να εξασφαλίσει την βιωσιμότητα του καθεστώτος του, αλλά και την ανεξαρτησία της ίδιας του της χώρας. Όχημα αμοιτέρων για την επίτευξη του στόχου αυτού ήταν η Ελλάδα. Για να επιτευχθεί, όμως, αυτό έπρεπε να ξεπεραστούν πέρα από την καχυποψία των τελευταίων ετών και τα ακανθώδη ζητήματα που είχαν να κάνουν με το Μακεδονικό, την επιστροφή των αιχμαλώτων του ΕΣ και τα παιδιά του παιδομαζώματος. Ειδικά το τελευταίο χρησιμοποιήθηκε από την Γιουγκοσλαβία ως διπλωματικό χαρτί, ώστε με την σταδιακή επιστροφή μέρους των παιδιών αυτών, να δείξει ένα πρόσωπο μεγαθυμίας κατά τις διαπραγματεύσεις προσέγγισης με την Ελλάδα και την Δύση.²²⁸

Παρά τις αδυναμίες του, το μετεμφυλιακό πολιτικό σύστημα κατάφερε να προσδέσει την Ελλάδα στο ΝΑΤΟ, αυξάνοντας έτσι την περιφερειακή της σημασία, ενισχύοντας την αποτρεπτική της ικανότητα, και συγχρόνως, να ξεκινήσει μία μακρά διαδικασία ενσωμάτωσης στους δυτικούς θεσμούς. Η εξομάλυνση των σχέσεων με το Βελιγράδι αποτελούσε μία πραγματιστική επιλογή που συμπλήρωνε το παζλ της τοπικής αποτροπής. Έτσι το εφιαλτικό σενάριο να βρεθεί η Ελλάδα απομονωμένη στα Βαλκάνια, με όλους τους βόρειους γείτονές της εχθρικά διακείμενους προς αυτή, απομακρυνόταν.

Επιστέγασμα της προσπάθειας αυτής υπήρξε η υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου (Άγκυρα, 1953 και Μπλεντ, 1954) μεταξύ Ελλάδος, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας. Παρά τις ελπίδες για στενότερη συνεργασία, η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων λόγω Κυπριακού, καθώς και η επίθεση φιλίας του Χρουτσώφ στην Γιουγκοσλαβία, απονέυρωσαν την ωφελιμότητα του εγχειρήματος, αφήνοντάς το κενό περιεχομένου.

Κατά την δετία των κυβερνήσεων Καραμανλή που θα ακολουθήσει, παρατηρείται μία έντονη και επιτυχημένη διπλωματική κινητικότητα, που θα οδηγήσει σε μία σειρά ανταλλαγής επισκέψεων (επισήμων κι ανεπισήμων) σε υψηλότατο πολιτικό και πολιτειακό επίπεδο. Η καλλιέργεια ειλικρινών σχέσεων μεταξύ των ηγεσιών των δύο χωρών και η ταύτιση των γενικότερων συμφερόντων

²²⁸ Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «Ανθρωπισμός και πολιτική: Τα «παιδιά του παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία, 1948-1954», στο: Ξανθίππη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη (επιμ.), *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τχ. 12-13, Θεσσαλονίκη 2001-2002, σελ. 220.

τους,²²⁹ οδήγησε στην προώθηση της συνεργασίας τους, παραμερίζοντας το κύριο πρόβλημα που θα μπορούσε να δυναμιτίσει το μεταξύ τους κλίμα, το Μακεδονικό.

Ακόμα και υπό αυτές τις συνθήκες, η δυναμική του ζητήματος, που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την σύγχρονη βαλκανική ιστορία, έφερε τις δύο χώρες σε διπλωματική ρήξη στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση υπό την πίεση των Σκοπίων υιοθέτησε επίσημα, υποστηρίζοντας δημόσια, τις δηλώσεις του πρωθυπουργού της ΛΔΜ περί "μακεδονικής" μειονότητας στην Ελλάδα. Η αυταπάτη της Αθήνας για διττή στάση του Βελιγραδίου επί του θέματος, με άλλη πολιτική στο εσωτερικό και άλλη στο εξωτερικό, σιγά-σιγά διαλυόταν.

Η δεύτερη συμφωνία κυρίων των Αβέρωφ – Πόποβιτς (Δεκέμβριος 1962), όπως και η πρώτη, ήταν μία συμφωνία σιωπής, η οποία δεν έλυσε το πρόβλημα, αλλά το άφηνε να αναπτύσσεται και υποδόρια να δηλητηριάζει τις σχέσεις των δύο λαών. Ο Μακεδονισμός ήταν συστατικό στοιχείο της ύπαρξης της ΛΔΜ και της ενότητας της Γιουγκοσλαβίας. Ήταν εξ ορισμού αδύνατο να υπάρξει κοινός τόπος με την Ελλάδα, η οποία βάσει ιστορικών ανταντακλαστικών και εν ονόματι της εθνικής ασφάλειας δεν μπορούσε να αφήνει αναπάντητη την ρητορική των Σκοπίων, όταν αυτή ξεπερνούσε τα εδαφικά όρια της συγκεκριμένης λαϊκής δημοκρατίας.

Στην πραγματικότητα, παρά τις διαχρονικά τεταμένες τους σχέσεις, οι απόψεις Ελλάδας και Βουλγαρίας στο ζήτημα του Μακεδονισμού και στην ύπαρξη ξεχωριστής μακεδονικής ταυτότητας ήταν πολύ εγγύτερα απ' ό,τι αυτές μεταξύ Ελλάδος και Γιουγκοσλαβίας ή Βουλγαρίας και Γιουγκοσλαβίας. Ακόμα κι υπό αυτές τις συνθήκες, η Ελλάδα πιστή στην θέληση για διατήρηση του άξονα με το Βελιγράδι δεν σκέφτηκε ποτέ να χρησιμοποιήσει μία συγκυριακή βουλγαρική βοήθεια επί του θέματος.

Υπό το πρίσμα αυτό, και κάτω από συνεχή πίεση του Κυπριακού, η κυβέρνηση Παπανδρέου συνέχισε και ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την πολιτική των προκατόχων της σε σχέση με την Γιουγκοσλαβία. Και σε αυτή την περίπτωση, την κορύφωση των διμερών σχέσεων θα ακολουθήσει μία μεγάλη κρίση με αφορμή και πάλι το Μακεδονικό.

²²⁹ Η Ελλάδα στόχευε στην ανεύρεση όσο το δυνατόν περισσότερων ερεισμάτων στο εξωτερικό, λόγω του υπ' αριθμόν ένα προβλήματος στην εξωτερική της πολιτική, του Κυπριακού. Ενώ και η Γιουγκοσλαβία, επιζητούσε την διασφάλιση της ουδετερότητάς της και την προώθηση του δικού της σοσιαλιστικού παραδείγματος. Σε περιφερειακό επίπεδο, και οι δύο χώρες επεδίωκαν να εκμηδενίσουν κάθε επεκτατική βουλγαρική σκέψη.

Συμπερασματικά, κατά την μελέτη της περιόδου 1953-1965, θα μπορούσε κάποιος να καταλήξει στα ακόλουθα σημεία. Πρώτον, η Ελλάδα -με εξαίρεση κάποιους μήνες κατά την κρίση του 1961-1962- θα στηρίξει σταθερά την Γιουγκοσλαβία στην πορεία προσέγγισής της με την Δύση. Ιδιαίτερος στις διασυμμαχικές συζητήσεις στους κόλπους του ΝΑΤΟ. Κύρια γραμμή επί αυτού θα είναι η αποδοχή του τιτοϊκού καθεστώτος ως φερέγγυου και η στρατηγική σημασία της Γιουγκοσλαβίας για ολόκληρο τον αμυντικό σχεδιασμό της Συμμαχίας στην Ευρώπη.

Δεύτερον, ο μύθος που επικρατεί ακόμη και σήμερα στην Ελλάδα περί διαχρονικά σταθερής και ειλικρινούς φιλίας μεταξύ Ελλάδος και Σερβίας / Γιουγκοσλαβίας. Η σχέση αυτή, όπως και οι περισσότερες στην διεθνή σκηνή, σχετίζονται με τα κατά καιρούς συμφέροντα των εκάστοτε δυνάμεων, αλλά και την ισορροπία ισχύος σε περιφερειακό και δευτερευόντως σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Γιουγκοσλαβική ηγεσία και τα όργανα της ΛΔΜ δε δίστασαν να διακινδυνεύσουν την τοπική συμμαχία τους με την Ελλάδα, όταν ένοιωθαν λιγότερη πίεση από το σοβιετικό μπλοκ και παρά τις ξεκάθαρες θέσεις που οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν διαμηνύσει.

Τρίτον, όλες οι μετεμφυλιακές ελληνικές κυβερνήσεις, ασχέτως ιδεολογικού προσανατολισμού, ακολούθησαν πιστά την πολιτική παρακαταθήκη του Ελευθερίου Βενιζέλου στον εξωτερικό τομέα. Η απόφαση να μην βρεθεί η Ελλάδα «ποτέ μόνη» κυριάρχησε. Με άλλα λόγια, οι Έλληνες ηγέτες κατανόησαν εγκαίρως την δυσμενή γεωπολιτική θέση της χώρας μετά τον Β'Π.Π. και θέλησαν ταχέως να ενώσουν τις τύχες της με την Δύση (ΝΑΤΟ και ΕΟΚ) σε διεθνές επίπεδο, αλλά και να προσεταιριστούν την «ουδέτερη» Γιουγκοσλαβία σε τοπικό επίπεδο.

Τέταρτον, η ελληνική πολιτική σε βαλκανικό επίπεδο υπήρξε απολύτως επιτυχημένη. Ο «εκ βορρά κίνδυνος» έκανε τις ελληνικές κυβερνήσεις και τις ένοπλες δυνάμεις να σχεδιάσουν μία στρατηγική αποτροπής -σε πολιτικό, διπλωματικό, στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο-, βάσει της οποίας για σχεδόν πενήντα χρόνια, η Ελλάδα κατάφερε να μην κινδυνεύσει από τους γείτονές της και στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου να αναδειχθεί ως η ισχυρότερη και πολιτικά σταθερότερη δύναμη της περιοχής.

Τέλος, μέχρι τις μέρες μας υπάρχει η πεποίθηση ότι το Μακεδονικό είναι ένα θέμα το οποίο δημιουργήθηκε μετά την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, επειδή οι ελληνικές κυβερνήσεις μέχρι τότε δεν είχαν φροντίσει να το αντιμετωπίσουν. Όπως

αποδεικνύεται, όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις της εξεταζόμενης περιόδου έθεσαν ξεκάθαρα τις εθνικές γραμμές, επιδεικνύοντας μία ιδιαίτερη ευαισθησία επί του θέματος. Δεν δίστασαν να διακινδυνεύσουν και την ίδια την ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση, ώστε να γίνουν κατανοητές και όσο το δυνατόν πιο αποδεκτές οι ελληνικές θέσεις.

Βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι ακόμα και οι σύμμαχοι της χώρας, είτε εξαιτίας του ειδικού βάρους της Γιουγκοσλαβίας, είτε της ήσσονος σημασίας του θέματος για την παγκόσμια ισορροπία δυνάμεων, αρνούσαν να κατανοήσουν τις ελληνικές αντιδράσεις. Ερωτηματικό παραμένει, πώς προς τα τέλη της δεκαετίας του 1950 (1958) εμφανίζεται σε έγγραφα του NATO η χρήση των όρων Μακεδονία και Μακεδόνες αναφορικά με την ΛΔΜ, χωρίς κάποια ελληνική αντίδραση.

Συνοψίζοντας, οι σχέσεις Ελλάδος και Γιουγκοσλαβίας παρά τις όποιες διακυμάνσεις παρέμειναν φιλικές στο μεγαλύτερο μέρος των δεκαετιών 1950 και 1960. Εξυπηρετούσαν κατά κύριο λόγο την ασφάλεια των δύο κρατών σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο. Η σχέση τους ήταν συμπληρωματική και αναγκαία ως εξισορροπητικός παράγοντας στην ρευστότητα των βαλκανικών ανταγωνισμών. Θα χρειαστεί η επιτόλεια εξωτερική πολιτική της δικτατορίας των συνταγματαρχών, ώστε να καταρρεύσουν ολοκληρωτικά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνα 1 / ©ProtoThema

Γιόζιπ Μπροζ Τίτο (1892-1980) / Ηγέτης του γιουγκοσλάβικου παρτιζάνικου κινήματος (1941-1945) και εν συνέχεια ισόβιος πολιτικός ηγέτης της Σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας (1945-1980). Η ρήξη του με τον Στάλιν το 1948 καθόρισε την πορεία του Ψυχρού Πολέμου στα Βαλκάνια και οδήγησε σε βάθος χρόνου στην ίδρυση του κινήματος των «Αδελφωτών».

Εικόνα 2 / ©BBC

Μίλοβαν Τζίλας (1911-1995) / Επαναστάτης, θεωρητικός και πολιτικός της κομμουνιστικής Γιουγκοσλαβίας. Ένας εκ των κύριων θεωρητικών του «γιουγκοσλαβικού σοσιαλιστικού δρόμου» και στενός συνεργάτης του Στρατάρχη Τίτο. Έπεσε σε δυσμένεια, λόγω της κριτικής του έναντι του Τίτο για πολιτική ατομία. Φυλακίστηκε κι αργότερα αμνηστεύτηκε.

Εικόνα 3 / ©komunistickizlocini.net

Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς-Τέμπο (1912-2000) / Εθνικός ήρωας της Γιουγκοσλαβίας με έντονη δράση κατά τον αγώνα των Γιουγκοσλάβων παρτιζάνων εναντίον του άξονα και των εσωτερικών αντιπάλων τους κατά τα χρόνια του Β' Π.Π. Πρωτοστάτησε, ως απεσταλμένος του Βελιγραδίου, στην ίδρυση του «Κομμουνιστικού Κόμματος Μακεδονίας» και στην προσπάθεια δημιουργίας «μακεδονικής» εθνικής ταυτότητας στους σλαβόφωνους των γειτονικών χωρών.

Εικόνα 4 / ©Σαν Σήμερα

Γεώργιος Παπανδρέου (1888-1968) / Ο «Γέρος της Δημοκρατίας» ανέλαβε πρωθυπουργός της Ελλάδος τρεις φορές. Γενικά, ο ρόλος του στην μεταπολεμική πολιτική ζωή της χώρας ήταν καταλυτικός. Με τις επιλογές του στο εσωτερικό και στο εξωτερικό καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την σύγχρονη ιστορία της Ελλάδος.

Note written by P.A. during
 conversation with Marshal Stalin at the Kremlin 169
 10.44. Attached is Interpreter's translation. (Red
 note added later).

Romania

Russia	90%
the others	10%

Green G. Bonfina 90%
 "Warrior" & USA.
~~the others~~ 10%
 Russia

Yugoslavia 50/50 ?

Hungary 50/50 %

Belgium Russia 75%
 the others 25%

Εικόνα 5 / ©British National Archives

Συμφωνία των Ποσοστών μεταξύ Τσόρτσιλ και Στάλιν (Οκτώβριος 1944).

Εικόνα 6 / ©Kathimerini

Συνθήματα στα σλαβομακεδονικά υπέρ του «Μάρκου» και του ΔΣ σε κάποιο χωριό της Δυτικής Μακεδονίας.

Εικόνα 7 / ©masina.rs

Υπογραφή της Συμφωνίας του Μπλεντ (01 Αυγούστου 1947) μεταξύ Τίτο και Ντιμιτρόφ, η οποία οραματιζόταν μία κομμουνιστική Βαλκανική Ομοσπονδία.

ΕΤΟΣ ΙΑΡΥΞΕΩΣ 1898 ΙΑΡΥΤΗΣ: ΔΗΜ. ΟΙΚ. ΚΑΛΑΠΟΒΑΚΗΣ
ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ: ΔΑΚ ΔΗΜ ΚΑΛΑΠΟΒΑΚΗΣ
 ΠΡΟΪΚΤΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ν. Α. ΒΕΝΤΗΡΗΣ
 Γραφείο: 108Α, Λεωφόρος 3
 Τηλεφωνία: 2
 Διεύθυνση: 108Α, Λεωφόρος 3

ΓΕΤΑΡΤΗ 5 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1949
 Περιοδική Φύλλα - Θεσσαλονίκη κ. (επικράτ.)
 Τεύχος 1.041 - Δόση 3.100 - Σελίδες 4, 8, 16, 20
 Διευθυντής: ΣΠΥΡΟΣ Β. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΕΜΠΡΟΣ

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ

Πάει να τρώει ο κουντούριωτης... (Text continues with a satirical piece about the 'Kountouriotis' character.)

Η ΚΟΜΙΝΦΟΡΜ ΕΞΟΠΛΙΖΕΙ ΣΩΜΑΤΑ ΕΠΑΝΤΗΣ ΤΟΥ ΤΙΤΟ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

ΗΡΩΣΤΑΙΟΙ ΚΑΙ ΤΙΤΟ... (Text discusses the alleged military support of the Comintern to Tito's forces in Albania and Bulgaria.)

ΑΙ ΕΚΠΟΜΠΕΙ ΤΟΥ ΣΤΑΘΜΟΥ ΜΑΡΚΟΥ

ΕΝΑ Δ.Μ. ΒΙΚΑΝΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΟΝ... (Text reports on the activities of the Mark station and a related plan.)

ΥΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΒΛΗΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΤΙΤΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΔΙΩΞΙΣ

ΤΟΥ Κ. ΑΒ. Α. ΠΡΥΓΓΙΩΝΗ... (Text discusses economic issues related to Tito's influence.)

Η ΕΛΛΑΣ ΘΑ ΚΛΗΘΗ ΝΑ ΜΕΤΑΣΧΗ ΕΙΣ ΤΟ ΣΥΜΦΩΝΗΝ ΤΟΥ Β. ΑΤΛΑΝΤΙΚΟΥ

Άποφάσεις περί διευρύνσεως της συμμαχίας

Υπολογίζεται ότι θα λάβουν μέρος 12 Κράτη

ΠΡΟΣ ΣΥΣΤΑΣΙΝ ΠΑΝΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ... (Text reports on the expansion of the Atlantic Pact.)

ΕΚΚΑΒΑΡΙΣΙΣ ΕΙΣ ΠΕΛΑΓΙΟΝ

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ Η ΔΙΩΞΙΣ ΤΗΣ ΖΩΟΜΟΛΥΣ ΣΥΜΜΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΜΑΚ Κ. Α. ΑΒΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ... (Text reports on the hunt for the Mak and Avramopoulos gang.)

ΕΚΚΑΒΑΡΙΣΙΣ ΕΙΣ ΠΕΛΑΓΙΟΝ

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ Η ΔΙΩΞΙΣ ΤΗΣ ΖΩΟΜΟΛΥΣ ΣΥΜΜΟΡΙΑΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΣΤΑΜΕΝΟΥ ΜΑΚ Κ. Α. ΑΒΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ... (Text continues the report on the maritime hunt.)

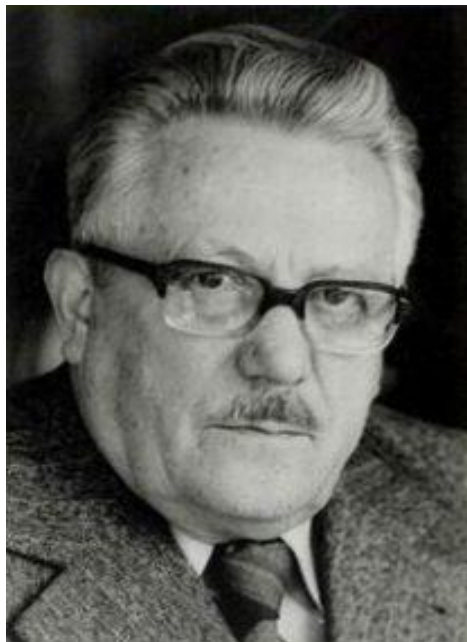
Εικόνα 8 (παράθεμα)

Άρθρο (πάνω δεξιά) το οποίο αναφέρει πιθανά σχέδια εισβολής των χωρών της Κομμινφόρμ στην Γιουγκοσλαβία.

Εικόνα 9 / ©Μνήμες Ελληνισμού

Νικόλαος Πλαστήρας (1883-1953) / Έλληνας στρατιωτικός με έντονη πολιτική δράση (βενιζελικός) στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Διετέλεσε τρεις φορές πρωθυπουργός. Ηγήθηκε μεταπολεμικά της ΕΠΕΚ και έθεσε τις βάσεις της ελληνογιουγκοσλαβικής προσέγγισης την δεκαετία του 1950.

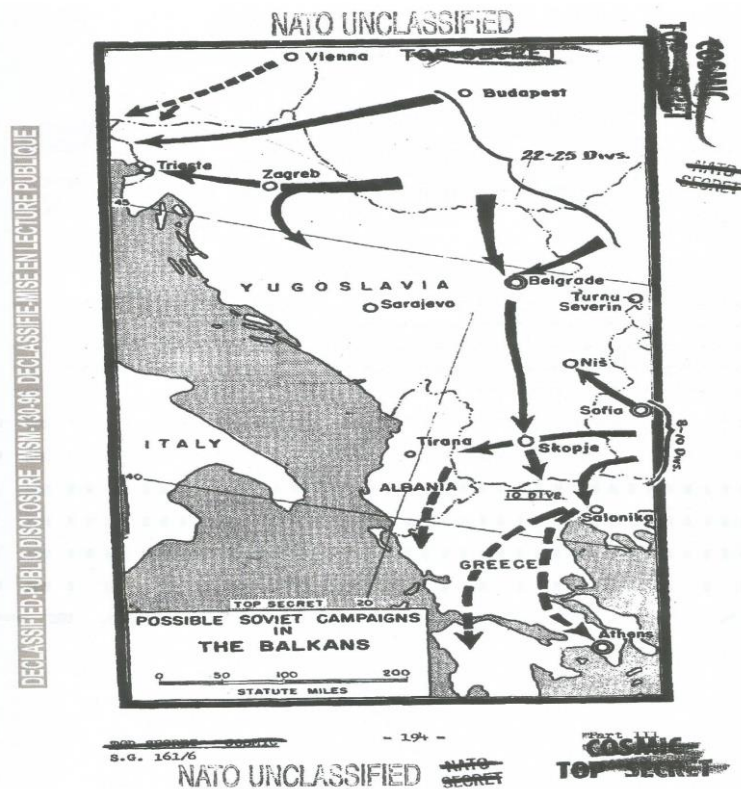
Εικόνα 10 / ©Times News

Έντβαρντ Καρντέλι (1910-1979) / Παρτιζάνος επαναστάτης και ένας από τους στενότερους συνεργάτες του Τίτο. Ιθύνων νους πίσω από τα γιουγκοσλαβικά συντάγματα της εποχής του Τίτο. Ο ρόλος του για τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις υπήρξε ταυτόχρονα θετικός και αρνητικός. Διετέλεσε μεταξύ άλλων αντιπρόεδρος και υπουργός εξωτερικών της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας.

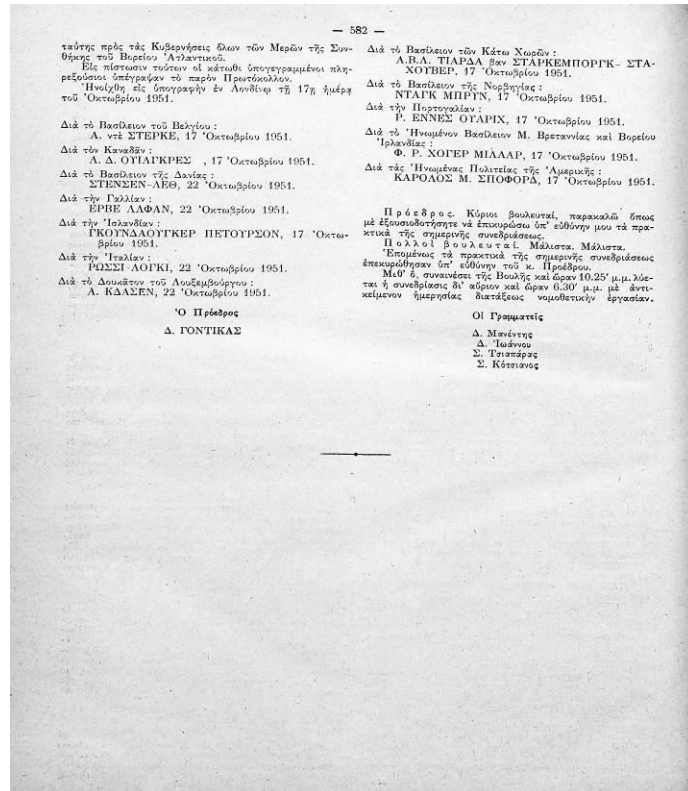
Εικόνα 11 / ©Σαν Σήμερα

Σοφοκλής Βενιζέλος (1894-1964) / Αξιωματικός του Πυροβολικού που ακολούθησε πολιτική καριέρα από το 1920 και μετά. Έπαιξε ρόλο στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση στην Αίγυπτο και στις πρώτες μετεμφυλιακές κυβερνήσεις. Έπαιξε σημαντικό ρόλο στην είσοδο της χώρας στο NATO και στην βελτίωση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων. Διετέλεσε τρεις φορές πρωθυπουργός και ίδρυσε μαζί με τον Γ. Παπανδρέου την ΕΚ.

Εικόνα 12 / @NATO Archives (SG_161_6_PDP/1954)

Χάρτης των υπηρεσιών πληροφοριών του NATO που αποτυπώνει τα πιθανά σχέδια εισβολής (1954-1958) της ΕΣΣΔ και των δορυφόρων της στα Βαλκάνια. Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία -ειδικά μετά το Βαλκανικό Σύμφωνο- αποτελούσαν ένα κοινό σύστημα άμυνας για την Συμμαχία. Σύμφωνα με τον νατοϊκούς, μία από τις εννέα πιθανές γεωγραφικές περιοχές επίθεσης των κομμουνιστικών κρατών σε Ευρώπη και Μέση Ανατολή.

13 (Γ)

Εικόνα 13 Α, Β, Γ (παράθεμα) / ©Πρακτικά Βουλῆς των Ελλήνων (02/1952)

Συνθήκη του Βόρειου Ατλαντικού και Πρωτόκολλο επί της Συνθήκης του Βορείου Ατλαντικού περί προσχωρήσεως της Ελλάδος και της Τουρκίας.

Εικόνα 14 / ©ΕΡΤ

Αλέξανδρος Παπάγος (1883-1955) / Αξιωματικός του ελληνικού στρατού που έφτασε στον βαθμό του Στρατάρχη. Ήταν Αρχιστράτηγος κατά την ιταλική εισβολή καθώς και Αρχηγός του ΕΣ κατά τον εμφύλιο πόλεμο. Ίδρυσε τον Ελληνικό Συναγερμό και διετέλεσε πρωθυπουργός της πρώτης ισχυρής μεταπολεμικής κυβέρνησης. Ο ρόλος του στην ενίσχυση των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων υπήρξε καταλυτικός.

Εικόνα 15 (παράθεμα, κάτωθι) / ©avalon.law.yale.edu

Treaty of Friendship and Collaboration Between the Turkish Republic, The Kingdom of Greece, and the Federal People's Republic of Yugoslavia.

The Contracting Parties,
Reaffirming their faith in the principles set forth in the Charter of the United Nations;
Being resolved to live at peace with all nations and to contribute to the maintenance of international peace;
Desiring to strengthen the friendly relations existing between them;
Being determined to defend the liberty and independence of their peoples as well as their territorial integrity from any compulsion from without;
Being resolved to unite their efforts to render more effective the organization of their defence against any foreign aggression, and to consult one another and collaborate on every matter of common interest, particularly on matters concerning their defence;
Being convinced that the common interests of their peoples and of all peaceful nations require appropriate measures to safeguard peace and security in this part of the world, pursuant to Article 51 of the United Nations Charter,
Have decided to conclude the present Treaty, and their Heads of State have appointed as their respective Plenipotentiaries:
who, having presented their full powers, found to be in good and due form, have agreed upon the following provisions:

Article I

In order to ensure their permanent collaboration, the Contracting Parties will consult on all problems of common interest. The Ministers of Foreign Affairs of the Contracting Parties shall meet regularly in conference once a year, and more often if it is considered necessary, in order to study the international political situation and to take the necessary decision, in conformity with the purposes of the present Treaty.

Article II

The Contracting Parties intend to continue their common efforts for the safeguarding of peace and security in their area and to pursue in common the study of the problems of their security, including common measures of defence the need for which might arise in the event of unprovoked aggression against them.

Article III

The General Staffs of the Contracting Parties shall continue their collaboration in order to submit to their Governments recommendations concerning questions of defence that are formulated by mutual agreement, with a view to the making of co-ordinated decisions.

Article IV

The Contracting Parties will carry on their collaboration in the economic, cultural, and technical fields; in cases where it is considered advisable, appropriate agreements shall be concluded and the necessary agencies shall be established to resolve economic, technical, and cultural problems.

Article V

The Contracting Parties undertake to settle any dispute between them by such peaceful means as are specified in the Charter of the United Nations, and in a spirit of understanding and friendship; each Contracting Party also undertakes to refrain from any interference in the domestic affairs of the other parties.

Article VI

The Contracting Parties will refrain from concluding an alliance or from participating in an action directed against any one of them or of such nature as to prejudice its interests.

Article VII

The Contracting Parties declare, in so far as they are respectively concerned, that none of the international commitments now in force between them and one or more other States is in contradiction with the provisions of the present Treaty; furthermore, they assume the obligation not to sign in the future any international commitment that might be in conflict with the present Treaty.

Article VIII

This Treaty does not affect and cannot be interpreted as affecting in any way the rights and obligations of Turkey and Greece under the North Atlantic Treaty of April 4, 1949.

Article IX

After the entry into force of the present Treaty, any other State whose collaboration is considered by all the Contracting Parties to be useful for the accomplishment of the purposes of this Treaty may adhere to it under the same conditions and with the same rights as the three Signatory States.

An adhering State will become a party to the Treaty by depositing an instrument of accession.

Article X

The present Treaty, the French text of which shall be authentic, shall be ratified by each of the Contracting Parties and the instruments of ratification shall be deposited with the Secretary of State of the Federal People's Republic of Yugoslavia in Belgrade; it shall enter into force on the date of deposit of the last instrument of ratification.

At the end of five years after the entry into force of the present Treaty, a Contracting Party may cease to be a party to this Treaty by a declaration addressed, one year in advance, to the Governments of the other Contracting Parties.

IN WITNESS WHEREOF, the said Plenipotentiaries have signed this Treaty.

Done at Ankara, this 28th day of February, one thousand nine hundred and fifty-three, in three originals, one of which has been delivered to each of the Contracting Parties.

Εικόνα 16 / ©Alamy

Δεξίωση στη Λέσχη Αξιωματικών προς τιμήν του Τίτο κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα (5 Μάϊου 1954), παρουσία του ελληνικού βασιλικού ζεύγους.

Εικόνα 17 (παράθεμα, κάτωθι) / ©avalon.law.yale.edu

Treaty of Alliance, Political Cooperation, and Mutual Assistance Between the Turkish Republic, the Kingdom of Greece, and the Federal People's Republic of Yugoslavia (Balkan Pact), August 9, 1954

The Contracting Parties,

Reaffirming their faith in the principles set forth in the Charter of the United Nations and their desire to contribute, by co-ordinating their efforts, to the safeguarding of peace, the strengthening of security and the development of international cooperation;

Resolved to ensure in the most effective manner the territorial integrity as well as the political independence of their countries in accordance with the principles and provisions of the United Nations Charter;

Animated by the desire to widen and reinforce the bases of friendship and cooperation established in the Treaty of Friendship and Cooperation between their countries, signed at Ankara on February 28, 1953, which proved to be an extremely effective instrument;

Having in view that the said Treaty has always been considered an initial step toward an alliance;

Considering that the conclusion of such an alliance is necessary;

Convinced, furthermore, that the institution of a system of collective security among them through a treaty of alliance would not only constitute a decisive factor for their own security and independence, but would also benefit all the other countries adhering to the cause of a just and equitable peace, especially those situated in their area;

Have decided to conclude the present Treaty and, for this purpose, have appointed as their respective Plenipotentiaries:

who, having exhibited their full powers, found to be in good and due form, have agreed on the following provisions:

Article I

The Contracting Parties undertake, in accordance with the Charter of the United Nations, to settle by peaceful means any international dispute in which they may be involved, and to refrain in their international relations from the threat or use of force in any manner inconsistent with the purposes of the United Nations.

Article II

The Contracting Parties agree that any armed aggression against one or more of them in any part of their territories shall be considered an aggression against all the Contracting Parties, who, consequently, in the exercise of the right of individual or collective self-defense recognized in Article 51 of the Charter of the United Nations, shall jointly and severally go to the assistance of the Party or Parties attacked by taking immediately and by common accord any measures, including the use of armed force, which they deem necessary for effective defense.

The Contracting Parties undertake, without prejudice to Article VII of the present Treaty, not to conclude peace or any other arrangement with the aggressor in the absence of a prior mutual agreement between the Parties.

Article III

To ensure in a continuous and effective manner the attainment of the objectives of the present Treaty, the Contracting Parties undertake to assist each other to maintain and strengthen their defensive capacity.

Article IV

With a view to ensuring the effective application of the present Treaty, it is agreed as follows:

1. There is hereby established a Permanent Council to be composed of the Ministers of Foreign Affairs and any other members of the Governments of the Contracting Parties whose presence might be required by the needs of the situation and the nature of the subjects to be treated.

The Permanent Council shall meet regularly twice a year. It may hold additional meetings whenever the Governments of all the Contracting Parties deem this necessary

When the Permanent Council is not in session, it shall perform its functions through the Permanent Secretariat of the Treaty of Ankara according to a procedure to be determined.

The Conference of Ministers of Foreign Affairs provided for in Article I of the Treaty of Ankara shall be replaced by the Permanent Council.

Decisions of the Permanent Council on substantive matters shall be taken by unanimous agreement.

2. The General Staffs of the Contracting Parties shall continue their common task begun in application of Articles II and III of the Treaty of Ankara, with due regard to the provisions of the present Treaty.

Article V

As soon as the situation envisaged in Article II of the present Treaty occurs, the Contracting Parties will consult immediately and the Permanent Council shall meet at once in order to determine the measures which should be taken in addition to those already adopted pursuant to the aforesaid Article II, referred to above and which it would be necessary to take jointly in order to meet the situation.

Article VI

In the event of serious deterioration of the international situation, and more particularly in the areas where such deterioration might have a negative effect, whether direct or indirect, on the security of their area, the Contracting Parties will consult each other with a view to examining the situation and to determining their attitude.

The Contracting Parties, recognizing that an armed aggression against a country other than one of them may, by spreading, threaten directly or indirectly the security and the integrity of one or more of them, agree as follows:

In the event of an armed aggression against a country toward which one or more Contracting Parties has or have, at the time of signature of the present Treaty, obligations of mutual assistance, the Contracting Parties will consult each other regarding the measures which should be taken in accordance with the purposes of the United Nations and in order to meet the situation thus created in their area.

It is understood that the consultations referred to in this article might include an emergency meeting of the Permanent Council.

Article VII

The Contracting Parties will immediately inform the United Nations Security Council of any armed aggression against them, and of the measures of self-defense which have been taken; they will discontinue the said measures when the Security Council has effectively applied those mentioned in Article 51 of the Charter of the United Nations. Likewise, the Governments of the Contracting Parties will immediately make the public statement provided for in United Nations General Assembly Resolution No.

378 (V) A of November 17, 1950 relating to the duties of States in the event of an outbreak of hostilities, and they will act in accordance with the said Resolution.

Article VIII

The Contracting Parties reaffirm their decision not to participate in any coalition directed against any one of them and not to make any commitment incompatible with the provisions of the present Treaty.

Article IX

The provisions of the present Treaty do not affect and shall not be interpreted as affecting in any way the rights and obligations of the Parties under the Charter of the United Nations.

Article X

The provisions of the present Treaty do not affect and shall not be interpreted as affecting in any way the rights and obligations of Greece and Turkey resulting from the North Atlantic Treaty of April 4, 1949.

Article XI

The Treaty of Friendship and Cooperation concluded between the Contracting Parties at Ankara on February 28, 1953 shall remain in force in so far as it is not modified by the provisions of the present Treaty.

The Contracting Parties agree to apply the provisions of Article XIII of the present Treaty in respect of the duration of the Treaty of Ankara.

Article XII

The provisions of Article IX of the Treaty of Friendship and Cooperation of February 28 shall apply to the present Treaty under the same conditions.

Article XIII

The present Treaty is concluded for a period of twenty years. If none of the Contracting Parties denounces this Treaty one year before its expiration, it shall automatically be extended for one more year, and so on until it is denounced by one of the Contracting Parties.

Article XIV

The present Treaty shall be ratified by the Contracting Parties in accordance with their respective constitutional processes. It shall enter into force on the date of deposit of the last instrument of ratification.

The instruments of ratification shall be deposited with the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Greece. The Treaty shall be registered with the United Nations.

It has been drawn up in the French language three identical copies, one of which is to be delivered to each of the Contracting Parties.

In witness whereof, the Plenipotentiaries of the Contracting Parties have affixed their signatures hereto.

Done at Bled, August 9, 1954.

Εικόνα 18 / ©Μηχανή του Χρόνου

Κωνσταντίνος Καραμανλής (1907-1998) / Ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς της σύγχρονης Ελλάδος. Ίδρυσε και ηγήθηκε της ΕΡΕ και της ΝΔ, με τις οποίες διετέλεσε συνολικά τέσσερις φορές πρωθυπουργός. Εξελέγη δύο φορές Πρόεδρος της Δημοκρατίας και υπήρξε ο αρχιτέκτονας της εισόδου της χώρας στην ΕΟΚ. Κατά τις πρώτες πρωθυπουργίες του χαλύβδωσε τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και έβαλε την υπογραφή του στην ανεξαρτησία της Κύπρου.

Εικόνα 19 / ©Κατιούσα

Ευάγγελος Αβέρωφ (1910-1990) / Έλληνας πολιτικός που ανέλαβε επί πολλά έτη και σε διαφορετικές περιόδους τα υπουργεία εξωτερικών και εθνικής άμυνας. Η συμβολή του στην ανεξαρτησία της Κύπρου και στην είσοδο της Ελλάδος στην ΕΟΚ υπήρξε πολύ σημαντική. Υπήρξε θιασώτης της ελληνογιουγκοσλαβικής προσέγγισης και έβαλε την σφραγίδα του στις σχέσεις των δύο χωρών μεταξύ 1955-1965.

Εικόνα 20 / ©Twitter

Κότσα Πόποβιτς (1908-1992) / Γιουγκοσλάβος επαναστάτης και πολιτικός προερχόμενος από μία εκ των πιο πλούσιων οικογενειών της Σερβίας. Διετέλεσε υπουργός εξωτερικών και αντιπρόεδρος της Γιουγκοσλαβίας. Χειρίστηκε με ιδιαίτερη επιδεξιότητα τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις την περίοδο 1953-1965. Από την δεκαετία του 1970 και ύστερα αποσύρεται σταδιακά από την ενεργό πολιτική ζωή.

Εικόνα 21 / ©BBC in Serbian

Στιγμές χαλάρωσης για τον Τίτο και τον Κ. Πόποβιτς στο Μπριόνι της Αδριατικής το καλοκαίρι του 1952.

Εικόνα 22 / ©Athens Voice

Παναγιώτης Κανελλόπουλος (1902-1986) / Έλληνας πολιτικός που χαρακτηριζόταν από μετριοπάθεια και σημαντική συμβολή στην σύγχρονη ελληνική γραμματεία. Υπήρξε πρόεδρος της ΕΡΕ και διετέλεσε δύο φορές πρωθυπουργός για σύντομο χρονικό διάστημα.

Εικόνα 23 / ©anemourion.blogspot.com

Ο Τίτο με τον Κ. Καραμανλή κατά την διάρκεια της επίσκεψης του Έλληνα πρωθυπουργού στο Μπριόνι τον Ιούλιο 1960.

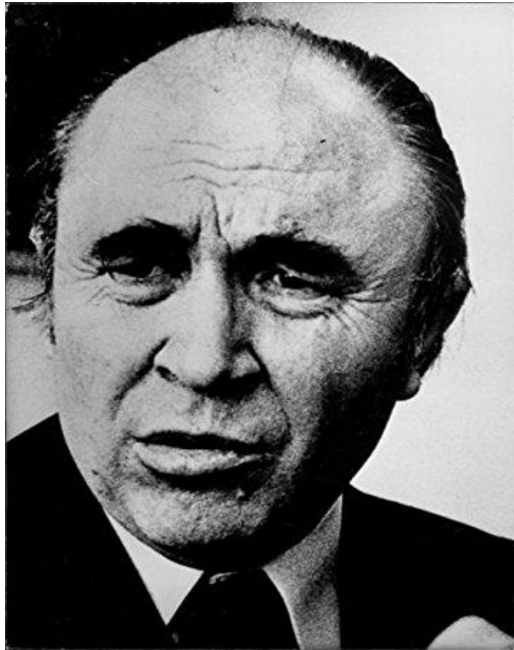
Εικόνα 24 / ©Mauritius Images

Λάζαρ Κολισέφσκι (1914-2000) / Γιουγκοσλάβος κομμουνιστής, παρτιζάνος, στενός συνεργάτης του Τίτου κι ένας από τους πιο ισχυρούς άντρες του γιουγκοσλαβικού καθεστώτος. Διετέλεσε πρωθυπουργός της ΛΔΜ. Μέρος της πολιτικής του ήταν η προώθηση του Μακεδονισμού και της ύπαρξης «μακεδονικής» μειονότητας στις γειτονικές χώρες.

Εικόνα 25 / ©blic.rs

Αλεξάντερ Ράνκοβιτς (1909-1983) / Ένας από τους τρεις πιο ισχυρούς άντρες της Γιουγκοσλαβίας. Υπηρέτησε ως αντιπρόεδρος και υπουργός εσωτερικών της χώρας, αλλά έπεσε σε δυσμένεια από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και ύστερα. Υποστηρικτής της συγκεντρωτικής διακυβέρνησης και γνωστός για τις σκληρές του θέσεις εναντίον των Αλβανών του Κοσσυφοπεδίου.

Εικόνα 26 / ©IMS Vintage photo

Αλεξάνταρ Γκρλίτσκωφ (1923-1989) / Γιουγκοσλάβος ακαδημαϊκός και κομμουνιστής πολιτικός. Διετέλεσε πρωθυπουργός της ΛΔΜ. Οι δηλώσεις του περί διώξεων της «μακεδονικής» μειονότητας στην Ελλάδα πυροδότησαν την ελληνογιουγκοσλαβική κρίση του 1961-1962.

Εικόνα 27 / ©obrazislovenskihokrajn.si

Ντράγκο Κουντς (1917-1990) / Γιουγκοσλάβος διπλωμάτης καριέρας. Κατά την διάρκεια της ελληνογιουγκοσλαβικής κρίσης του 1961-1962 ήταν εκπρόσωπος τύπου του υπουργείου εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας. Οι δηλώσεις του υπήρξαν η αφορμή για τις έντονες ελληνικές αντιδράσεις.

Εικόνα 28 / ©Alchetron

Πέκο Ντάπτσσεβιτς (1913-1999) / Γιουγκοσλάβος κομμουνιστής που πολέμησε στον ισπανικό εμφύλιο και αργότερα ήταν αξιωματικός των παρτιζάνων. Μεταπολεμικά διετέλεσε Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού της Γιουγκοσλαβίας. Υπηρέτησε ως διπλωμάτης σε διάφορες χώρες. Ήταν πρέσβης στην Ελλάδα την περίοδο 1961-1965.

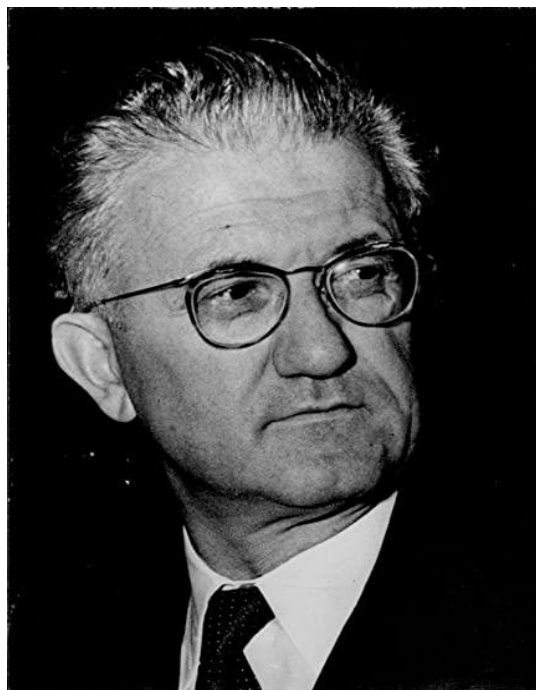
Εικόνα 29 / ©Metsovo Folk Art Museum

Συνάντηση Ευ. Αβέρωφ – Κ. Πόποβιτς κατά την διάρκεια της αιφνιδιαστικής επίσκεψης του Γιουγκοσλάβου πολιτικού στην Αθήνα, τον Δεκέμβριο του 1962, η οποία κατέληξε στην δεύτερη «συμφωνία κυρίων».

Εικόνα 30 / ©Σαν Σήμερα

Βασιλιάς Παύλος Α' (1901-1964) / Βασιλιάς των Ελλήνων (1947-1964). Οι σχέσεις που είχε αναπτύξει με τον Τίτο και οι συχνές ανταλλαγές επισκέψεων βοήθησαν στην δημιουργία θετικού κλίματος μεταξύ των δύο χωρών. Αποτέλεσμα ήταν οι στενές σχέσεις Αθήνας – Βελιγραδίου τα τελευταία δέκα χρόνια της βασιλείας του.

Εικόνα 31 / ©Camera Press

Πέταρ Στάμπολιτς (1912-2007) / Γιουγκοσλάβος κομμουνιστής και παρτιζάνος που μεταπολεμικά ανέλαβε διάφορες θέσεις στο τιτοϊκό καθεστώς. Ως πρωθυπουργός υποδέχτηκε και είχε συζητήσεις με τον Γ. Παπανδρέου κατά την επίσκεψή του στο Βελιγράδι (1965). Ήταν ο πρώτος Γιουγκοσλάβος αξιωματούχος που έθεσε θέμα «μακεδονικής» μειονότητας απευθείας σε Έλληνα πρωθυπουργό.

Εικόνα 32 / ©Κηjižnica Litija

Ντούσαν Κβέντερ (1915-1966) / Κομμουνιστής με καταγωγή από την Σλοβενία. Πολέμησε με τις Διεθνείς Ταξιαρχίες στον ισπανικό εμφύλιο κι αργότερα στο πλευρό των παρτιζάνων. Στην μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία ανέλαβε θέσεις στον στρατό της χώρας. Υπηρέτησε, επίσης, ως πρέσβης σε διπλωματικές αποστολές στο εξωτερικό. Ως υφυπουργός εξωτερικών διαχειρίστηκε την ελληνογιουγκοσλαβική κρίση του 1965.

Εικόνα 33 / ©Radio Free Europe

Ο Τίτο στο γραφείο του στο Βελιγράδι το 1947. Διακρίνεται η φωτογραφία του Στάλιν. Ήταν η εποχή, όπου η ρήξη Τίτο – Στάλιν δεν είχε επέλθει ακόμη.

Εικόνα 34 / ©Red Africa Travel

Ο Τίτο υπογράφει, υπό το βλέμμα του Στάλιν, την Συνθήκη Φιλίας και Συνεργασίας μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και ΕΣΣΔ στην Μόσχα, στις 11 Απριλίου 1945.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς:

Αρχείο Σοφοκλή Βενιζέλου:

φάκελος 029-109 / έγγραφο 226-29-123, 01 Σεπτεμβρίου 1959.

φάκελος 029-123 / έγγραφο 226-29-109, 1959.

Εφημερίδες:

Ελευθερία, 1946 – 1965.

Εμπρός, 1947 – 1965.

Καθημερινή, 1965.

Μακεδονία, 1957 – 1966.

Ριζοσπάστης, 1945 – 1947.

Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, τευχ. Α', αρ. φύλλου 238-241/5 Νοεμβρίου 1959.

Κατσάνος Κωνσταντίνος (επιμ.), *Το μακεδονικό και η Γιουγκοσλαβία*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2009.

Κολιόπουλος Ιωάννης Σ. – Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ. (επιμ.), *Το Μακεδονικό στα ξένα αρχεία*, Τροία, Αθήνα 2008.

Πρακτικά Βουλής των Ελλήνων: 1952, 1959, 1960, 1961, 1964.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (επιμ.), *Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή*, τμ. 1 - 6, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992 - 1995.

Chourchoulis Dionysios – Christidis Christos – Kalogrias Vaios – Karavis Periklis-Stelios – Koumas Manolis – Papastamkou Sofia (επιμ.), *Greece during the early Cold War*, University of Macedonia, Thessaloniki 2015.

Diplomatic Archives of the Serbian Foreign Ministry (DAMSPS):

PA, godina 1954, fascikla 26, dosije 2, signatura 417041, 1954.

PA, godina 1954, fascikla 27, dosije 9, signatura 45593, 5 Μαΐου 1954.

PA, godina 1954, fascikla 30, dosije 30, signatura 17348, 1954.

PA, godina 1959, fascikla 35, dosije 26, signatura 425043/28, Σεπτέμβριος 1959.

PA, godina 1961, fascikla 31, dosije 21, signatura 434256/16 Νοεμβρίου 1961.

PA, godina 1961, fascikla 31, dosije 21. Signatura 437494, 1961.

PA, godina 1962, fascikla 33, dosije 23, signatura 483, 1962.

PA, godina 1965, fascikla 43, dosije 3, signatura 4179/5 Ιανουαρίου 1965.

PA, godina 1965, fascikla 44, dosije 10, signatura 424768/15 Ιουνίου 1965.

NATO Archives (related to Yugoslavia, Eastern Bloc and South-eastern Flank 01/1952-05/1967):

NAC (North Atlantic Council)

- C-R: Records of the meetings of permanent representatives;
- C-VR: Verbatim records of the ministerial meetings;

- C-M: Memoranda to the North Atlantic Council;
SG (Standing Group)
 - SGM: Standing Group Memoranda;
- AC: Working Groups (on various issues related to NATO's priorities).
- IPT (International Planning Team).
- LOM: Memorandum of Long-Term Threat to NATO.
- RDC (Memoranda to Secretaries of Delegations from Executive Secretary).
- SGWM (Standing Group presentations at the Preliminary Conference between Defence Ministers and NATO Military Authorities).
- TSP (Working Group on Trends of Soviet Policy).

NATO Strategy Documents: 1949-1969, Gregory W. Pedlow, Brussels 1998.

US National Archives (NARA), RG 59, 781.00/5-858, April 1958.

Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије, година IX, број 3, Београд, среда, 14. јануар 1953.

Marshall Plan documents: <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan#:~:text=On%20April%203%2C%201948%2C%20President,economic%20infrastructure%20of%20postwar%20Europe> (ανάκτηση 05 Οκτωβρίου 2022).

Winston Churchill archives, <https://winstonchurchill.org/churchill-central/storyelement/percentages-agreement/> (ανάκτηση 29 Αυγούστου 2022).

Λευτερογενείς:

Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Νέα ελληνική ιστορία*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη ¹³2005.

Βαληνάκης Γιάννης Γ., «Η στρατηγική σημασία της Ελλάδος», στο: Γιάννης Βαληνάκης – Πάρις Κίτσος (επιμ.), *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1986, σελ. 27-40.

Βαληνάκης Γιάννης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη ⁴2003.

Βαληνάκης Γιάννης Γ. & Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στην πυρηνική εποχή*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2000.

Γούναρης Βασίλης Κ., *Το Μακεδονικό ζήτημα από τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.

Βαλντέν Σωτήρης, *Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία: Γέννηση και εξέλιξη μίας κρίσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991.

Βερέμης Θάνος, *Βαλκάνια από τον 19^ο έως τον 21^ο αιώνα*, Πατάκης, Αθήνα ⁶2008.

Βερέμης Θάνος & Κολιόπουλος Ιωάννης, *Ελλάς – η σύγχρονη συνέχεια*, Καστανιώτης, Αθήνα ⁶2008.

Γκότα-Σμυρνιούδη Δώρα, «Η Συμφωνία της Άγκυρας», *Καθημερινή*, Αθήνα 25 Αυγούστου 2013.

Κατσάνος Κωνσταντίνος, *Το «ανύπαρκτο» ζήτημα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013.

Κατσάνος Κωνσταντίνος, *Το Μακεδονικό ζήτημα στο πλαίσιο των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων (1950-1967)*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2012, <http://ikee.lib.auth.gr/record/129922/files/GRI-2012-9276.pdf> (ανάκτηση 17 Νοεμβρίου 2022).

Κλάψης Αντώνης, «Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις σε κρίσιμη καμπή», στο: Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα – Βασίλης Κ. Γούναρης – Φωτεινή Ι. Τουλούδη, *Πρακτικά ΑΒ' πανελλήνιο ιστορικό συνέδριο*, Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 191-207.

Κλάψης Αντώνης, «Περιφερειακές πιέσεις και Κυπριακό: Η βαλκανική διάσταση, 1956-1959», στο: Πέτρος Παπαπολυβίου – Άγγελος Συρίγος – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Το Κυπριακό και το Διεθνές Σύστημα, 1945-1974*, Πατάκης, Αθήνα 2013, σελ. 107-119.

Κλάψης Αντώνης, *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα 2019.

Κωστής Κώστας, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας*, Πατάκης, Αθήνα ⁵2021.

Κωφός Ευάγγελος, «Μακεδονικές ταυτότητες και κρατική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο, 1949-1974», στο: Ιωάννης Στεφανίδης - Βλάσης Βλασίδης - Ευάγγελος Κωφός (επιμ.), *Μακεδονικές ταυτότητες στον χρόνο*, Πατάκης, ²2008, σελ. 360-379.

Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., «Ανθρωπισμός και πολιτική: Τα «παιδιά του παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία, 1948-1954», στο: Ξανθίπη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη (επιμ.), *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τχ. 12-13, Θεσσαλονίκη 2001-2002, σελ. 209-220.

Μιχαηλίδης Ιάκωβος Δ., «Επόδμη γειτονία», στο: Άλκης Ρήγος – Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σελ. 267-284.

Οικονομίδης Φοίβος, *Το παγκόσμιο παιχνίδι στα Βαλκάνια*, Μετρονόμος, Αθήνα 2015.

Ριζάς Σωτήρης, *Το Μακεδονικό ζήτημα*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1996.

Ριζάς Σωτήρης, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008.

Ρουμπάτης Γιάννης, «Ανατομία των ελληνονατοϊκών σχέσεων», στο: Γιάννης Βαληνάκης – Πάρις Κίτσος, *Ελληνικά Αμυντικά Προβλήματα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1986, σελ. 93-113.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Το έργο και η δράση εννέα πολιτικών ανδρών*, Ίκαρος, Αθήνα 2015.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Εστία, Αθήνα 42020.

Στεργίου Ανδρέας, «Η ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ», στο: Ανδρέας Στεργίου (επιμ.), *Διεκδικώντας Αλληλεγγύη*, Κάλλιπος 2021, <http://beta.kallipos.gr/jspui/handle/11419/8010> (ανάκτηση 05 Οκτωβρίου 2022).

Στεφανίδης Ιωάννης Δ., *Ασύμμετροι εταίροι*, Πατάκης, Αθήνα 62016.

Σφέτας Σπυρίδων, «Η εξομάλυνση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών πολιτικών σχέσεων (1950/51)», στο: Ξανθίππη Κοτζαγεώργη-Ζυμάρη (επιμ.), *Βαλκανικά σύμμεικτα*, τχ. 12-13, Θεσσαλονίκη 2001-2002, σελ. 189-208.

Σφέτας Σπυρίδων, *Η διαμόρφωση της σλαβομακεδονικής ταυτότητας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003.

Σφέτας Σπυρίδων, *Στη σκιά του Μακεδονικού*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007.

Σφέτας Σπυρίδων, *Όψεις του Μακεδονικού ζητήματος στον 20^ο αιώνα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2010.

Σφέτας Σπυρίδων, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, τμ. Β', Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2011.

Σφέτας Σπυρίδων, «Η ρήξη Τίτο – Στάλιν», 6 Μαΐου 2012, <https://www.kathimerini.gr/world/457192/i-rixi-tito-stalin/> (ανάκτηση: 10 Αυγούστου 2022).

Σφέτας Σπυρίδων, «Η δεύτερη διαμάχη Τίτο – ΕΣΣΔ», *Καθημερινή*, 22 Ιουνίου 2021.

Τσακαλογιάννης Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τμ. Β', Εστία, Αθήνα 52019.

Χαριτόπουλος Διονύσης, «Πατριωτικό ΚΚΕ», *Εφημερίδα των Συντακτών (efsyn.gr)*, 07 Νοεμβρίου 2020.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η κατοχύρωση της ασφάλειας», στο: Ευάνθης Χατζηβασιλείου – Χρήστος Χρηστίδης (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η Βόρεια Ελλάδα*, Πατάκης, Αθήνα 2006, σελ. 99-119.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 162021.

Ψαλλίδας Γρηγόρης, «Η δημιουργία της Κομινφόρμ», 15 Ιανουαρίου 2012, <https://www.kathimerini.gr/world/447942/i-dimioyrgia-tis-kominform/> (ανάκτηση 15 Σεπτεμβρίου 2022).

Baev Jordan, “US intelligence community estimates on Yugoslavia (1948-1991)”, *National Security and the future*, nr. 1, Zagreb 2000, σελ. 95-106.

Batakovic Dusan T., “K. Karamanlis and Yugoslavia”, στο: K. Svolopoulos, K. E. Botsiou, Ev. Hatzivassiliou (επιμ.), *Konstantinos Karamanlis in the Twentieth Century*, vol. 2, Konstantinos G. Karamanlis Foundation, Athens 2008, σελ. 447-464.

Berstein Serge, *Δημοκρατίες, αυταρχικά και ολοκληρωτικά καθεστώτα στον 20^ο αιώνα*, Ποιότητα, Αθήνα 2007.

Brands Jr Henry W., “Redefining the Cold War: American policy toward Yugoslavia, 1948-60”, *Diplomatic History*, vol. 11, nr.1, Oxford University Press, Oxford 1987, σελ 41-53.

Chourchoulis Dionysios, “A nominal defence? NATO threat perception and responses in the Balkan area, 1951-1967”, *Cold War History*, vol. 12, Nr. 4, Routledge, London 2012, σελ. 637-657.

Chourchoulis Dionysios - Kourkouvelas Lykourgos, “Greek perceptions of NATO during the Cold War”, *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 12, Nr. 4, Routledge, London 2012, σελ. 497-514.

Clogg Richard, *A concise history of Greece*, Cambridge University Press, New York 2013.

Close David H. - Βερέμης Θάνος, «Ο στρατιωτικός αγώνας, 1945-9», στο: Ντέιβιντ Κλόουζ (επιμ.), *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σελ. 78-99.

Dajc Haris, “Balkan Pact 1953 and Yugoslavia”, *Li Plus Es Geopolitical Magazine*, nr.1/2013, Hesperia, Belgrade 2013, σελ. 111-122.

Engerman David C., “Ideology and the origins of the Cold War, 1917-1962”, στο: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (επιμ.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. I, Cambridge University Press, New York 2010, σελ.20-43.

Gaddis John Lewis, “Grand strategies in the Cold War”, στο: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (επιμ.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. II, Cambridge University Press, New York 2010, σελ.1-21.

Glenny Misha, *The Balkans 1804-2012*, Anansi, Toronto 2012.

Hatzivassiliou Evanthis, “Security and the European Option: Greek Foreign Policy 1952-62”, *Journal of Contemporary History*, vol. 30, nr. 1, Sage, New York 1995, σελ. 187-202.

Hatzivassiliou Evanthis, “From adversity to alliance: Greece, Yugoslavia and Balkan strategy, 1944–1959”, *Balkan studies*, vol. 45, nr. 1-2, Thessaloniki 2004, σελ. 123-133.

- Hatzivassiliou Evanthis, *Greece and the Cold War*, Routledge, Oxon 2006.
- Hatzivassiliou Evanthis, “Revisiting NATO’s stabilizing role in south-eastern Europe”, *Southeast European and Black Sea Studies*, vol. 12, nr. 4, Routledge, London 2012, σελ. 515-531.
- Hatzivassiliou Evanthis, *NATO and Western Perceptions of the Soviet Bloc*, Routledge, New York 2014.
- Hatzivassiliou Evanthis, “Propaganda, internal security and alliance politics: Greek proposals to NATO in the 1950s”, *Intelligence and National Security*, vol. 30, nr. 1, Routledge, Oxfordshire 2015, σελ. 137-158.
- Hatzivassiliou Evanthis, Shallow waves and deeper currents – The US experience of Greece 1947-1961, *Diplomatic History*, vol. 38, nr. 1, Oxford University, Oxford 2014, σελ. 83-110.
- Hatzivassiliou Evanthis – Triantaphyllou Dimitris, “Introduction: Apropos NATO’s first enlargement”, στο: Evanthis Hatzivassiliou - Dimitris Triantaphyllou, *NATO’s first enlargement: a reassessment*, Routledge, Oxon 2016, σελ. 12-15.
- Iatrides John O., *Balkan triangle: birth and decline of an alliance across ideological boundaries*, Mouton, The Hague 1968.
- Judt Tony, *Postwar – A history of Europe since 1945*, Vintage Books, London ¹⁶2010.
- Kennedy Paul, *The rise and fall of the Great Powers*, Unwin Hyman Limited, London ²1988.
- Markovich Slobodan. G., “History of Hellenic – Serbian (Yugoslav) Alliances”, *Balkanica LI*, Belgrade 2020, σελ.143-181.
- Mazower Mark, *Inside Hitler’s Greece*, Yale University Press, New Haven 2001.
- Mazower Mark, *After the war was over*, Princeton University Press, New Jersey 2000.
- Nolfo Ennio di, “The Cold War and the transformation of the Mediterranean, 1960-1975”, στο: Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (επιμ.), *The Cambridge History of the Cold War*, vol. II, Cambridge University Press, New York 2010 σελ. 238-257.
- Nuti Leopoldo, “Italy and the defence of NATO’s Southern Flank 1949-1955”, στο: Klaus A. Maier - Norbert Wiggershaus (επιμ.), *Das Nordatlantische Bündnis, 1949-1956*, Oldenbourg Verlag, Munich 1993, σελ. 197-212.
- Pedaliu Effie G.H., “The US, the Balkans and the Détente, 1963-73”, στο: Svetozar Rajak - Konstantina E. Botsiou - Eirini Karamouzi – Evanthis Hatzivassiliou, *The Balkans in the Cold War*, Pelgrave Macmillan, London 2017, σελ. 197-218.

Perovic Jeronim, “The Tito – Stalin Split: A reassessment in light of new evidence”, *Journal of Cold War Studies*, vol. 9, Nr. 2, MIT Press, Cambridge MA 2007, σελ. 32-63.

Rajak Svetozar, *Yugoslavia and the Soviet Union in the early Cold War*, Routledge, New York 2011.

Rajak Svetozar, “From Regional Role to Global Undertakings”, στο: Svetozar Rajak - Konstantina E. Botsiou – Eirini Karamouzi – Evanthis Hatzivassiliou (επιμ.), *The Balkans in the Cold War*, Palgrave Macmillan, London 2017, σελ. 65-86.

Ristovic Milan, “Yugoslav – Greek Relations from the end of the Second World War to 1990”, *Balkanica*, LI, Belgrade 2020, σελ. 257-282.

Sayle Timothy Andrews, *Enduring Alliance: A history of NATO and the postwar global order*, Cornell University Press, New York 2019, σελ. 32-42.

Sluga Glenda, “Trieste: Ethnicity and the Cold War”, *Journal of Contemporary History*, vol. 29, Nr. 2, Sage, California 1994, σελ. 285-303.

Sfetas Spyridon, “From Ankara to Bled”, *Balkanica*, XLII, Belgrade 2011, σελ. 133-163.

Stone David R., “The Balkan Pact and American Policy”, *East European Quarterly*, XXVIII, Nr. 3, 1994, σελ. 393-405.

Vukman Peter, “The Balkan Pact, 1953–58: an Analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations Based on British Archival Sources”, *Mediterranean Studies*, Nr. 22, University of Szeged 2012, σελ. 25-35.